

16+

ISSN 0235 - 0173

Самур

2
2017

март - апрель





Яратмишдай интеллигенциядин векилар Етим Эминан сурал.



С а м у р



**Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный
ва общественно-политический журнал**

Литературно-художественный и общественно-политический
журнал. Выходит 6 раз в год.

Учредитель:
Министерство печати и
информации РД

1952-йисалай акъатзава.

Издається с 1952 года.

2

2017

март - апрель

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских лите-
ратурных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

КЫИЛЕР

РЕДАКТОРДИН ГАФ

Абдуселим Исмаилов. Ватанпере-
свал.....3

ШИИРАТ

Майрудин Бабаханов. Келентар.
Тарихдин роман.....5

ЧИ ЮБИЛЯРАР

Эседуллагь Наврузбекован 75 йис.
А. Исмаилов. Уьмуьр – искусстводин
рекье.....36
Арбен Къардаш. Театрдин тарихда
цИийи чин. *Макъала*.....38

Гъажи Гашарован 80 йис.

Гъаким Къурбан. Литературадин
илимдин агъсакъал. *Макъала*..... 44

ГЫКАЯТ

Нариман Ибрагъимов. Ватандиз
рехъ. *Повесть*.....49

ТАМАШИЯТ

Фейруз Беделахтул. Тарашхана...61

ЦИЙИИ ТИВАРАР

Вагиф Рамазанов. Халкъдин жава-
гъиррин бинедаллаз. *Шиирар*.....72

КЪИЛИН РЕДАКТОРДИН
ВЕЗИФАЯР
ТАМАМАРЗАВАЙДИ
Мурад АГЪМЕДОВ

КЪИЛИН РЕДАКТОРДИН
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА
ЖАВАБДАР РЕДАКТОР
А. ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:

КЪ. АКИМОВ
М. БАБАХАНОВ
ГЪ. ГАШАРОВ
З. КЪАФЛАНОВ
А. КЪАРДАШ
Х. ХАМЕТОВА
А. МИРЗАБЕКОВ

Электронный адрес:
Litsamur@yandex.ru

Компьютердал верстка
авурди **Ф. ГЪАЖИЕВ**.

Чи телефонар:
Къилин редактор 67 -16 -31
Редактор 67 - 36 - 28, 67-89-60
Бухгалтерия 67-18-75

Самур №2, 2017
март - апрель
На лезгинском языке

ПУБЛИЦИСТИКА ВА ОЧЕРК
Шагъабудин Шабатов. Салман вуж
тир? *Очерк*.....82

САТИРА ВА ЮМОР
Сурун суалар. КукупІдин таб. *Садакья-
яр. Гьикаяяр*.....93

Къаравилияр.....96

Выход в свет 6.05. 2017 г.
Тираж 428 экз
Заказ № 0408
Цена свободная.

Типография: Издательский дом “Дагестан”
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Насрутдинова, 61

Регистрац. номер ПИ №ТУ05-00351 от 01.12.2016 г.
Выданный управлением Роскомнадзора по Республике
Дагестан.

Редакция и издатель: Государственное бюд-
жетное учреждение Республики Дагестан “Редак-
ция республиканских литературных журналов “Со-
коленок” и “Литературный Дагестан”.

Адрес редакции и издателя: 367000, РД,
г. Махачкала, ул. Даниялова 55.

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар сад
тахъун мумкин я. Макъалайрин, абура гъизвай де-
лилрин дуъзвилини патахъай жаваб авторри чпи гуда.
“Самур” журналдиз акъатай материалар печатдин
маса органра чап хъийидайла, журналдин тІвар къун
чарасуз я.

Редактордин гаф

Абдуселим
ИСМАЙЛОВ



ВАТАНПЕРЕСВАЛ

Ватанпересвиликай эхиримжи 25-30 йисара къван рахадай вахтар бажагъат хъана. Раханни вири ийизва: коммунистарни либералар, демократарни монархистар, СССР хътин зурба уьлкве чуклурайбурни ам хуьз кланз, алакъ тавур, жуьрэтни къаст бес тахъайбур, кесибарни девлетлуяр, тарашичиярни къайда-къанун члуьр тийиз къил хуьз алахънавайбур... Им хъсан яни, тахъайтла пис яни, чидач, амма икI вири санал ватанпересар хъуни гзаф инсанрив фикир-хиял, жуьреба-жуьре гиманар ва шаклу-вилер агудзава.

Месела, либералар къачун. Абуруз Крым Россиядин Федерациядив ахгатун хъиз, уьлкведихъ дуьньядин сергъятра вичин гаф, масадалай аслу тушир политика хъунни эхиз тежедай дерт хъанва. Чи са рагъметлу шаирдин гафаралди – де вуна вуч хълагъда?

Гъайиф хъи, инсандин лап акъалтIай хъсан ерийрикай къилинди тир ватанпересвал гзаф вахтара и ва я маса ксарин, дестейрин ниятар къилиз акъуддай такъатдиз элкъвенва. Яргъариз тefена, лап чи республикадин, чи халкъдин гъакъикъатдайни чаз икI тирди аквазва.

Месела, гъи къуллугъ къачуртIани, анал атунин къаст авай ксари чеб ялавлу ватанпересар тирди къалуриз алахъда. Сада вичин халкъ «лукивиликай» хкудда, муькуьда чилерив цуьк акъудиз тада, жемятриз женнетар къурмишда ва икI мад вири крар хиве къада. Къуллугъ гъиле гъатнамазди, масакIа жеда: халкъ, чилер-цавар, хуьреринни шегъеррин жемятар анихъ туна, абур анжах вичин хзандиз, тухумдиз, вини къил вичин райондиз ва дередиз къуллугъ ийидай ватанпересдиз элкъведа. Яни виликан ватанпересвиликай абурун нефсериз суьрсет жеда.

Маса мисал къачун. Гъар са халкъдихъ хъиз, чахъни хуруз гъуд язавай, чеб, халкъдин дерди-балади акIажарнаваз, чанни а рекъе къурбанд авуниз гъазур яз къалурзавай ватанпересар авачиз туш. Чебни асул гъисабдай шегъерэгълияр я. Мадни, гзаф дуьшуьшра халкъдин везиятдикай, адан мурадрикай ва умудрикай бейхабарбур я. Чпин гъилералди, чирвилерал-

ди-алакъунралди абуроз къуллугъ тавурбур я. Тимил къванни халкъдин руъгъдин ва яшайишдин девлет артухардай са карни алакъ тийизвайбур я.

Эхиримжи йисара икI тирди субутарзавай гзаф вакъияяр къиле физва. Къачун Самур вацIун яхадай Дербент шегъердиз турбайраваз яд гъунин месэла. Винидихъ чпикай рахай хътин ватанпересрин арада авайбуру хуърерин жемиятрин къил элкъуързава, абур митингриз акъудзава, илимдин ахтармишунар кваз къан тийиз, вири делилар ва теклифар инкарзава. Самурдин тамун къайгъу чIугун баркаллу кар я, гъелбетда, амма виш метрдилаи артух чилин дерин къатара авай цин гъавизрай яд къачуна тамар къурада лугъунни бинесуз ихтилатар тирди къатIун четин туш. Сад лагъайди, гъулуьн дережадилаи хейлин агъада авай и гъавизриз яд датIана къвезвайди я, къвед лагъайди Къачмазиз агакъдалди, КцIар вацIуз мукъва Шулар лугъудай чкадай Бакудиз ятар физ цIуд йисар я. Къени куътягъ хъанвач. Яд акъудай чкадиз яд хтун тIебиш кар я.

И мукъвара са мярекатдал халис ватанпересрин руъгъ къарсурдай са дуьшуьшдин шагъид хъана чун. Жегъилрив ацIанвай залдин сегънедал экъечIна чи ватанпересрикай сада ватанпересвилин мани лугъуз эгечIна. Ихътин гафаралди: Гъич садрани жуван чилин иесияр тахъай лезгияр. Де эхиз жедани ихътин ахмакъ гафар? Эгер лезги халкъ вичин чилерин иеси туширтIа, вири тарихда чапхунчийрин кIвачери рам ийиз хъайи чилерал ам халкъ яз амукъдайни? ГъикI хъана – лезги халкъ, Америкадин индейцияр хъиз, резервацийра авани?..

Герек яни ихътин ватанпересвал халкъдиз? Халкъ гъавурда акъадани ихътинбурун? Ваъ, гъелбетда. Чпин ниятар ва къастар къилиз акъудзавайбурун къуъруькар себеб яз, патав гъуьл гъаз, къвалавай вацIар авахъзаваз, Дербент шегъер цикай магърум хъанва. Чилерин иесияр садрани хъанач лугъузвабурун чпин хуърера агъзур гектарралди чилер иесисуз хъанва. Хъфена ая ман иесивал. Эгер, жуван жибиндикайни пичIи адвипикай тIимил фикир ийиз, халкъдиз аквадай, адан руъгъдин ферикъатвал, яшайишдин къулайвал артухардай са гъвечIи кар къванни гъар сада ийиз хъанайтIа, хуруз гъуд ядай ватанпересвал гъич рикIелни къведачир, адан гереквални амукъдачир. Вад-цIуд агъзур манатдихъ халкъдин балайриз чирвилер гузвай муалимар, абурун сагъламвилин дидарда авай духтурар, хайи чилив дугъриданни цуьк акъудиз тазвай, адан мублагъвал мал-деветдиз элкъуързавай лежберарни, акъалтIай гзаф паюниз гъазуранди кIанз, мал-лапаг хуьн давамарзавай малдарар мегер халисан ватанпересар тушини?

Хурун ватанпересвал – халис мунафикъвал я лагъайтIа, кIусни таб жедач. Мунафикъар тарихда пайгъабарринни душманар хъайиди я, Аллагъ тааладизни абур садрани мукъва хъайиди туш. Жуван зегъеметдалдини алакъунралди яшамииш хъун адлуни я, икI къазанмишайди - гъалални.



Шишат

Майрудин БАБАХАНОВ



КЕЛЕНТАР

(Тарихдин роман)

ЦУРУФАН РЕКЪЕР

I

Цуруф Куъре патара я адлу инсан,
УькIуь-цуру акунвай, чидай пис-хъсан.

Са велед тир ам вичин бубадиз хъайи,
Чагъиндаваз чил патал даркIушри къейи.

Йисар фена алатнай, хъанай ам кIанчIал,
Вахт атанвай къецилдай кьисасдин хинжал.

Садра хтай таландай, дестени галаз,
Кьил туькIвейвал фенай ам ДаркIушрин тIулаз.

Эвер ганай кьанлудиз, акъуднай кIваляй,
Сухнай гапур хурудиз пунал кьван, хъиляй.

Фенай кьисас давамриз, гъаятдин юкъвал
Акъатнай са кьуьзуь паб, агъ алаз кьамал.

- Зун йикъ, зун я ви душман – хана абур за,
Садаз рагъмет, кьисас ви хъхъанва къаза!

Шехъиз чилел ярх хъанвай акурла къари,
Куьтягъ хъанай чандавай ажугъар вири.

Агъ вахчуна гардандай, экъечIнай къежел,
Къанди кьуна, рахаз кIанз, гаф текъвез межел.

Гапур михъна, къацІай агъ кутуна къвалак,
Хтанай ам текдаказ Сийичеб къвалак.

Са геренда ацукъна, акъадарна ял,
Йиф ятІани, илифнай бубадин сурал.

Сурун къванцел кутІуннай иви алай агъ,
ГъикІ хъанай хъи, алатнай къуънерилай дагъ.

Гила ада вахчунвай къандилай къисас,
Жезвай мехъер авуртІа, акуна са свас.

2

Мехъерарнай, свас гъанай, ракъиниз ухшар,
Башламишнай хаз ада Цуруфаз рушар.

Къадар вири вад ханай, сад-садахъ галаз,
Гъар нубатдин сеферда хцел вил алаз.

Вад лагъай руш хайила, къве кІвачни шанкІал,
Къазаматдиз элкъвенай адаз хайи кІвал.

Ширван патаз экъечІиз таландиз катдай,
Гъафтейрилай хуькведай - мад рекъе гъатдай.

Агъваллуйрин мулкарал хабарсуз вегъез,
Мал-девлетар тарашиз, хуьквезвай элкъвез.

Сурхай-бегди вугузвай яракъни улакъ,
Адахъ авай и карда хсуси маракъ.

Къази-Къумух ханлухдин душман тир Ширван,
Ана гъалар къызгъин хъун тир адаз нирван .

Къвед лагъайди, вахчузвай ада вичин пай,
Шейэрикай хкизвай, сечме, квайни квай.

Са йисалай гъалалнай яракъни балкІан,
«Куьмекдиз ша, - лагъанай, - хъайила чаз кІан».

Герек хъайи береда, ракъурдай инсан,
Яракъни гваз ша лугъуз чкадиз флан.

Алаш-булаш девир тир, хъфенвай персер,
Ахъа хъанвай чкадин ханарин невсер.

Мегъамед-хан Къумухви, Сурхаян буба,
Алахънавай вахчуз кІанз Ширванни Къуба.

ГъвечІи-чІехи ягъунра, а чІавуз тухвай,
Вирибура Цуруфан дестени авай.

3

УЪмуър физвай, гъиссзавай Цуруфан папа,
Итим жезвай къвердивай кІваливай яргъа.

Гъафтейралди квахъзавай, гъинватІа течиз,
Багърийринни хайидак-къейидак квачиз.

Хтайлани ацукъдай пичинин пуна,
Чуькъни тийиз, метІерал начагъ руш къуна.

Папаз чизвай, Цуруфан вири квални-тІал,
КІвале гъеле тахъун тир са ругул аял.

Эхир ада лагъанай итимдиз вичин:
- Ша чна ваз кутугай са юлдаш хкин.

Белки ада багъишда чаз эркек велед,
Гележегда жадай ман вахариз медед.

БУТБАДИН МЕСЛЯТАР

I

Садакъадиз тукІуна циравни чІулав,
Цуруф фенай са юкъуз Бутбадин патав.

Птийраллай са къузуь итим тир Бутба,
Жендек адан аскІан тир, гъуьндуьр тир рутба .

Камалсагъиб тир зурба, меслятчи хъсан,
Дуьзгуьн рехъ-хвал къалурна, рахкурдай инсан.

Хуьруьн къилихъ пелеллай мурадрин тар-пІир,
Гъадахъ гелкъуьн Бутбадин асул кеспи тир.

Бубайрилай ацалтнай адал а буржи,
Ширел пІирен къайда хуьн, тавуна харчи.

Анал къвезвай мурадар тІалабдай ксар:
ТІал-квал квайбур, бахтсузар, сивинсуз сусар.

Мурад къатІуз, къазуниз алазвай чпел
Парталдикай бижгъерар илигдай тарцел.

АтайтІани къарбидик фагъирар шумуд,
Гуьгъуьл къачуз рахкурдай, куькІуьриз умуд.

Яргъал патан векилар, тежесвай хъфиз,
Вичин кІвализ хутахдай, ял ягъиз йифиз.

Гъа икІ югъди таниш жез инсанрив течир,
Вичин уьмуьр Бутбади ийизвай кечир.

Илифнава Цуруфни къе адан кІвализ,
Къвед лагъай паб гъуникай са меслят ийиз.

- Види, Цуруф, дуьшуьш я авачир чара,
ЯтІани къве паб гъунал ранг ала къара:

Иканани туькІуьдач са къавук къве къев,
Итимдиз къил баштандай гъат хъийидач кІев.

2

Бутбадин сад лагъай къиса

Хъана-хъанач дуьньядал къве кас, къве къунши,
Са куьчеда авайбур, кІвалера къарши.

Къве паб авай са касдихъ, муькуьдахъни – сад,
Къвед авайди аквадай гъамиша яз шад.

Тарифардай датІана гъалдилай вичин,
Бахт я лугъуз вилик хъун къве хъуьрезвай чин.

- Къве цуькведи чукІурда къве жуьре атир,
Къве гъачадал акъвазда мягкемдиз четир.

Куьрелди, гъар гъалтайла, ийизвай тариф,
Са кайвани авайдан чІугвазвай гъайиф.

Гуз тахъана къуншидин ихтилатриз таб,
Къвед лагъайда эхирни хкана мад паб.

Са-къве югъни алатнач, хъана къевер къал,
Къазаматдиз элкъвена секинзавай кІвал.

КицІер хъана кикІизвай, къаз, чуькъвез туьтер,
Алахъайла къакъудиз, мадни жез бетер.

Гъарайрини къаргъишри авунвай къил денг,
Адаз хъанвай дерискъал и дуъньяни генг.

Къекъвезвай ам чкадихъ са хелвет, вансуз,
Эхир фенай са йифиз мискИндиз ксуз.

КилигайтIа, ана ам акъудай рекъай,
Къве паб гъунин терефдар къуншини авай.

Вични, ахпа хъайивал ихтилатрай чир,
Папар кикIиз, кIвалерай катнавайди тир.

Атанвачир ам иниз сад лагъай сефер,
Хейлин вахт тир акъудиз мискИнда йифер.

- Бес заз вучиз ийидай тариф къве папан?
- Зун текдиз и мискИнда ксудай гъикъван...

3

Бутбадин къвед лагъай къиса

Хъана-хъанач лугъуда дуъньяда са кас,
ГатIуннавай чIарариз ягъиз лацу пас.

КIвалевай сад акуна вичиз яз тIимил,
Ада мад паб хкана, яшариз жегъил.

Къве чIураллай дана хъиз, жезвай ам йифиз,
Нубатралди папарал къил чIугваз хъфиз.

Къуъзуъ папа, атай къван гъуъл вичин патав,
Гъужумзавай, ксай къван, чIарарал чIулав:

Жегъил папа жегъилдай къун тавуй лугъуз,
Ялиз пунай акъудиз, гадардай тухуз.

Муъкуъдани, яш хъанваз такун яз макъсад,
Рехи чIарар итимдин чухвазвай са-сад.

Хейлин вахтар алатна давам жез и кар,
Аламукънач итимдал къилел ерли чIар.

- Идахъ галаз фу незвай хъуъредачни чал? -
Лугъуз катна къве пабни, тек туна гачал.

Бутбадин пуд лагъай къиса

**Са уълкведа хъаналда камаллу са къил,
Сагъиб ялдай девлетдин, ацлудай къван гъуъл.**

**Адахъ къве паб авалдай, гъа вичиз дигай,
Килигна тух тежедай тегъерда члагай.**

**Са гуъзел къуз кIвалин гъал, гъелелиг ислягъ,
Чизвай хъсан итимдиз, жедайди куътягъ.**

**Са тегъерда амукъдач папарин къилих:
Гагъ ширин тир вирт жеда, гагъ серки силих.**

**Ада багъа сад хътин къве тупIал гъана,
Къилди-къилди папариз чинеба гана.**

**- Кефи хада, муъкуъдаз чир тахъуй, - лугъуз,
Такимарни авунай, пишкешар вугуз.**

**- Чи итимдин рикI валай гзаф ала зал, -
Лугъуз хъана чеб-чпив папар садра къал.**

**Хъукъвазвачир сакIани, гъатнавай хъиле,
Къурмишнавай мярекат секин тир кIвале.**

**Са меслятдал атана эхирни папар,
Итимдивай вичивай къадайвал хабар.**

**- Ачухдаказ, тавуна гъич са кIусни таб,
Суалдиз куъ гуда за тайин тир жаваб:**

**Квекай ам заз багъа я, къаш авай лаал,
Низ ганайтIа чинеба къизилдин тупIал.**

**Къведни къулухъ хъфенай, тежер къван хвешиз,
Гъардаз гъикI тир, а гафар талукъ я вичиз.**

**Мад а кIвале, себеб яз итимдин къуъруък,
Хъхъаначир, лугъуда, садрани чуъруък.**

ГУЪЛАН БАХТНИ БАХТСУЗВАЛ

I

Кѹрадалди пѹрелай хтана гѹекѹер,
Цуруф гѹатнай яргѹавай Цавандиз рекѹе.

Ана ава Пирали, хванахва адан,
Белки анрай гѹерекѹат акѹатин садан.

Пиралиди, лугѹузмаз атунин себеб,
Кайванидиз эвернай кѹвализ, авай чеб.

Башламишнай кѹведани тупалай ийиз,
Хванахваниз кутугай руш аватла низ.

Эхир абур акѹвазнай, сур хѹана амай,
Гуъл лугѹудай са рушал кѹвалав гвай Хумай.

Хума гѹвечѹи чка я – вири ирид кѹвал,
Хтанвайбур Гаругѹай, ацахѹайла кѹвал.

Чилер авач садахѹни хсуси чпин,
Кѹвалав там гва, кѹил хуѹзва, маса гуз цѹивин.

Дерин фулар атѹанва вилик гѹар кѹвалин,
Кузва анра кѹарасар шуѹмягѹин, цѹвелин.

Югѹди-йифди гумади кѹевирна михѹиз,
Акѹ жеда хѹи акурдаз, хуѹр кузвайди хѹиз.

2

Сифте фенай кайвани кѹведани лугѹуз,
Иесривай, адет яз, ихтияр кѹачуз.

Ахпа нянихѹ, агакѹай буюрдин хабар,
Чебни фенай кѹачуна миресрин папар.

Вегѹеначир Цуруфа ихтилат яргѹал,
Тир кѹайдада ачухнай вичин гѹал-агѹвал.

Рушан буба Акифа гатѹуннай суѹгѹбет:
- Гуъл паталди авуна за сифте кѹелет:

Вилик кумаз чѹехи руш, гѹвечѹиди гана,
Гѹа чѹавалай баладин кефияр хана.

Фикирначир, ам акъван кар тирди залан,
Вучда, хиве къазва за ахмакъвал жуван.

Амукъайди амукъна, алатна вахтар,
Белки гила ачух жен баладин бахтар.

Вунни жегъил-жаван туш, итим я чрай,
Чун рази я, къуй гъа квез кІанивал хъурай.

КІантІа пака экуънахъ, авуна некаягъ,
Маса затІни герек туш, рехъ куъд я – яллагъ!

Дугъриданни, гъакІ хъанай, пакадин юкъуз,
Сифте фекъи гваз фенай, некаягъар атІуз.

Пиралиди гъазурай балкІанда алал,
Ахпа Гуълни хканай ЖигъитІрин тІулаз.

Гъанаг гъакІан яргъияр тавуна пара,
Хванахвайрихъ галаз ам хъхъанай чара.

3

Эвел къияй авай Гуъл регъуъзни кичІез,
Са кІвалахни, Жагъанал такъуна, тежез.

Амма са вахт фейила, хъанай ам вердиш,
Амукъначир чувуд хъиз, какахънавай киш.

Жагъан дугъри инсан я, къилихриз къулай,
ЭкъечІ тавур садрани итимдин чІалай.

Вилер авай, Гуълазни аквазвай, гъелбет,
Цуруфани Жагъаназ ийизвай гъурмет.

Гуълни хъанай сифтедлай къевцІи рикІиз хуш,
Ам къабулнай тирди хъиз ругуд лагъай руш.

Чирнай сифте йикъалай кІвалевай къайда,
Вуч авуртІа хъсан я, квек квачтІа файда.

Хизандавай къуд рушни, сад хътин ири,
КІвалин гъвечІи дердияр ийизвай вири.

Набутди тир Жагъанан вад лагъай аял,
Югъди жадай диде ам эцигна кІулал.

Сейке хъанвай, вични тир, курквачІ хъиз, иер,
Анжах тушир язухдин вичинбур кІвачер.

Чир хъайила, Гуьл тирди руфунал залан,
Адаз сергъят авунай гъаятдин жалан:

Анлай къецихъ тазвачир гъич камни вегъез,
Са нясдин вил хатадай ацукъиз кичІез.

Гъендеврани амачир Жагъан тефей пІир,
Тіалабзавай мурад сад – ругул аял тир.

КІвалахрикай авунвай Гуьл михъиз азад,
Къарсур тахъун паталди аял квай жасад.

Вахт атайла, ада са турпуц хва ханай,
Рекъидай къван вичизни азият ганай.

Месе гъатнай хайиди вацралай артух,
Ахпа яваш-явашдиз хъхъанай ачух.

Къунай лугъуз виликдай пІирериз хиве,
Яцни пайнай тукІуна кІвалба-кІвал хуьре.

Югъ-къандивай жезвай Гуьл тегъерсуз векъи,
Ам себеб яз квахъзавай хизандай сидкъи.

Масадан гъил хкІуна гъич тийиз къабул,
Хва гваз авай ам вичин, гвайди хъиз дулдул.

Дели жезвай, акурла Бичедив къугъваз,
Тадиз аял вахчузвай, гъарайиз, гатаз.

Налугъуди кичІезвай гъамни шанкІал жез,
Гъар сеферда аялди, рекъизвай вич шез.

Алахъзавай виридал хкажиз ванер,
Жагъаназни арабир юзурдай къуьнер.

Ваъ, итимдиз сир тушир, ашкар тир вири,
Фикирзавай, дуьз жеда хъхъайла дири.

Амма вахтар алатнай, хъаначир Гуьл кис,
Аксиба, югъ-къандивай мадни жезвай пис.

Ада, хъел кваз, са кьведра экъиснай вилер,
Кваз кьуначир дишида Цуруфан хъилер.

Садра гьалтнай, гудайла Жагъаназ зурар,
Янай фена балкІанриз кьведазни пурар.

Хьуткъумарна кьужахдай вахчуна аял,
Гуьл тухвана хкажнай балкІандин кІулал.

Келимани гьич акъуд тавуна сивяй,
Амни галаз экъечІнай секиндиз хуьряй.

Аян хъанай дидедиз, аялни амаз,
КІанзава вич хутахиз текдаказ Хумаз.

БалкІандилай вегъена Гуьла вич, гуьлуьз
Башламишнай минетар-суьнетар ийиз.

Йикъ лугъузвай вич инал, илигна гапур,
Хадач лугъуз кьин кьазвай саданни хатур.

Паб акурла шехъзавай, кьатадиз чиле,
Адан бейни кьармахрай ахъайнай хъиле.

6

Гуьл авагънай, садрани хьувуначир кьал,
КІвализ ухшар хъхъанай мад Цуруфан кІвал.

ГьвечІи аял Шайдани хъхъанай уртах,
Гила адаз ачух тир гьар садан кьужах.

Гагъ садав гваз аквадай, муькуь руш кьведай,
Аял вичи кьан лугъуз, гуььжетра жадай.

Амма вичиз аялдиз Бичедихъ галаз
Гзаф кІандай пичинив ацукъна кьугъваз.

Гъа икІ фенай йисарни аквазни-такваз,
Шайдадикай халисан дуст хъанай вахаз.

Ахпа са-сад тухвайла рушарни вири,
Амукъайди кІвале тек Биче тир гуьруь .

Шайдадиз ам авачир эцигдай чка,
Гелкьвез жадай, лачин хьиз денбелдихъ мука.

Гваз хуькведай гатфариз цуькверин кIунчIар,
Гатуз гьидай Бичедиз некыйрин кьунчар .

КIарасрикай туькIуьрнай, авуна кьулу,
Агалтдайвал пурарал эцигдай далу.

Ацуькарна кьулайдиз балкIандам вичин,
Къекьуьрдай ам кьвалам гвай бахчада ичин.

Демеризни гваз фидай кьуна вах кIула,
Секинардай тухвана рушарин кьула.

ШАЙДАДИН МЕХЪЕР

I

Гьич садазни хизанда, Бичедилай кьир ,
КIели тушир Шайдадин кIанивилир сир.

Садра кIвале гаф кватнай Къазидин рушан,
Тир лугьуз, ам Шайдадиз гьанайтIа, хьсан.

Гуя чукIул чIугунай гададин рикIяй,
Гьич са гафни талгьана, катнай ам кIвалай.

Сифте фикир ганачир и кардиз артух,
«Ругьуь хьана, - хиялнай, - жегьил я чардух ».

Амма садра Гьедлухдиз кьейидал фейи,
Гуьлал гьалтнай Бес - диде Фетягьан хайи.

Сифте ада, авуна тийижир кьасар,
Хабар кьунай: - Гададиз гьанани сусар?

Ахпа куднай ихтилат Гьавадин рушан,
- Кутунвани, - жузунай, - адак куь лишан?

- Акьуд тежез ава кьван ана куь гада,
Фалчияр я, килиг - гьа, гьиде са кьада .

Мадни гафар фитнедин лагьанай пара,
Тваз алакьнай, куьрелди, Гуьлан кьил гара.

2

Нянихъ кІвале, Гьедлухдай хтайла, папа,
Бесан гафар хцанай итимдин япа.

- Сабур ая, белки я фитнеяр пичІи,
Пака чирда, - лагъанай, - кардин кьил вичи.

Ам агъунвай, гададин муьгъуьббатдин сир,
Жеда адаз анжах са Бичедивай чир.

Пака фена ацукънай кьаршида рушан,
Давамарнай масакІа ихтилат накъан.

- КІанзава чаз мехъерар кьурмишиз зулуз...
Хабар кьунай, Шайдадиз вуж гьида лугъуз.

- Вуж гьида кьван, Мухлисат, Куьлгеда авай, -
Садлагъана гьарайна акъатнай адай.

- Шайдадивай квез лугъуз жезвачир, регъуьз,
Гьикъван вахт я, кІанзава абур чеб чпиз.

Вичиз хабар авани? Жеда адаз шад,
Эхир кьилиз акъатда стхадин мурад!

Мухлисатан, садрани такунвай вичиз,
Башламишной бубадиз тарифар ийиз.

3

Цуруф чрай итим я, авай са хциз
Свас гьидач кьван яб гана Бичедин мециз.

Багъна кьуна акъатай са гьвечІи дерди,
Ада садра кьунагънай куьлгеви Верди.

Ам акьуллу итим яз виридаз чида,
Гьахъ-дуванар бегъемриз эвериз гьида.

Цуруфа геж тавуна, теvegъна лабар,
Кьунай гада бенд хьанвай рушакай хабар.

- Гуьрчегвиляй авач мад адав кьведай руш,
Кьедимлу я гьуьрметдиз, кьилихризни хуш.

Са макъамда хуькведа цІай фена вацІай,
Ам жагъайдаз гъамиша суфра я ацІай.

АцукънатІа гъадал вил нагагъ ви хчин,
Ам акъуллу велед я, буба хъиз вичин.

4

Мадни хъанай мукъвара ажаиб са кар,
Керчек тирди субутай Вердидин гафар.

Цуруф, Хумай хуьквезвай, эх тежез, чимиз,
Иландин цел экъечІнай, юргъунвал рекъиз.

Къве руш алай булахдал, атанвайбур фад,
Абуруз це лагъанай вичиз са хупІ яд.

- Хъухъ ман, буба, башуьсте, гъам вун, гъам булах,
Сад лагъайди рекъелай къекъечІнай къвалахъ.

Муькуь руша, квар чилел эцигна вичин,
Талабайдав вуганай гъилевай гичин.

Къенер къуна балкІанни, гъелек къин патал,
Хъуткъумарна, тухванай къвалав гвай латал.

И къегъал руш, гичиндай вичиз яд гайи,
Къабул хъанай Цуруфаз, велед хъиз хайи.

«Чидач, валлагъ, туштІани... Им гъа руш я жал?» -
РикІай фенай къуьзекан цІайлапан хиял.

- Заз гайи цай ваз, бала, бахтар гуй зурба,
Вун нин руш я Куьлгедай? – Гъавадин, буба.

Рази яз къил юзурна, камарал зирек,
БалкІан къуна етегда, хъфенай къуьзек.

5

Мухлисатан тІвар къурла, кукІвариз мет-къил,
Гъар сеферда йикъ ийиз, пехъи жезвай Гуьл.

- Цуруфаз, хъвехъ це лугъуз авай са хциз,
Хендедадин варарал регъуь тушни физ?

Къариб кар туш, гадади икI кIевиз къунар:
Я ченгийри авунвай запабдин гъунар.

Регъуь тушни эцигиз зи гафунал гаф,
Залай багъа хъанвани са ченги гзаф?

Амай крар тахъурай, хурудик кутаз,
Пуд йисуз за жуван тIан ганачни адаз?

Кефи хазвай дидеди Шайдадин михъиз,
КIанзамачир ам авай кIвализни хъфиз.

Ина-ана кIватIал жез, «кишияр» къугъваз,
Йиферизни амукъдай дустарихъ галаз

Гагъ-гагъ Гуьлаз Жагъана ийидай регъуь,
Ви къаст гада хъун яни, лугъудай, егъи?

6

Цуруф эхир атанвай фикирдал кIеви,
Бахлу гъида гададиз, гъа вичиз кIани.

Нарази Гуьл, аял хъиз, татанвай чIалал,
Итим алай чкадал къена жедай лал.

Амма садра илчийриз ядайла тIварар,
Ада «рикIел хканай» Гъавадин варар.

- Къазидилай кам яна, мал-девлетдин гъуьл,
Хендедадин куьлгеви къадани бес къил?

- Къурукъ, барчи, тахъуй ван мад и гафар заз,
Хендедаяр жезвай туш садакайни кIанз.

На рикIелай ракъурмир жув атай варар,
ТахъайтIа мад хъиягъда балкIандиз пуарар...

Къал къачурди гъасятда акъвазнай секин,
Адаз чизвай тIебиат итимдин вичин.

Гуьгъуьнилай Цуруфни хъанай къве рикIин:
«Вучда ахпа, гъайила, тавуртIа туькIуьн?»

Мехъерарни алатнай, ахвар хъиз акур,
Мухлисатаз тек са кар акъвазнай агъур:

Амукънавай диде сад Куългеда кІвале,
Югъди-йифди ялгъуздиз къуд цлан къене.

Къабулнавай вич цІийи хизанда хъсан,
Вири авай куъмек гуз къайгъуда сусан.

Хъайи къалай ам чпин утагъда малум
Биче хъанвай свас патал къайгъудар къаюм.

ШАЙДАДИН КЪИНИКЪ

I

Марк чІугвадай цІилер гъиз Ахнигиз фейи,
Шайда къулухъ хканай мейит яз къайи.

Сифте гъенел акурла инсанрин кІватІал,
Къилиз янай Цуруфан, хъанвайди завал.

Хтанай ам тади кваз, кІвачихъ кІвач текъвез,
«Вуч хъанватІа?» - фикирди рикІ къеняй регъвез.

Хцин мейит акурла гъаятдин юкъвал,
Ацукъ хъанай вичизни хабарсуз цуквал.

Чарар чухваз, метІериз капашар вегъез,
ЭкъечІнавай кІвалевай дишибур йикъез.

Гъич садазни чизвачир къиникъин себеб,
КъепІирвияр, хкай ам, бейхабар тир чеб.

- Физвайбур тир къурухдиз, кІунтІар къаз векъин,
Къекъуьндаллай, ярх хъана, Ахнигиз рекъин...

- Чпи къенва, - лугъудай сад-къведни авай,
Секин хъанай, Цуруфа авурла гъарай.

- Ни къенатІа шаксуз за ийида суракъ,
Квачирбурук тахсирар кутамир нагъакъ.

Вичиз и къаст авурди вуж ятІа лугъуз,
Цуруф авай югъ-йифди хиялри тухуз.

- ДаркІушраллай мидяйри янатІа сада,
Ваъ, абурухъ галаз къан хъхъанва ада.

Жагъизвачир мад касни вич кикІай-чухвай,
Хва ядай къван макъсад гваз, къаразда авай.

- Бес вуж хъурай? Акуна, авуна темягъ,
Белки себеб къиникъин хъанатІа Гумрагъ?

Дугъридани, гел гвачиз квахънавай балкІан,
Ам цаварал фенани, гъиниз фена къван?

Вердиш тушир кар авач, гъайван я гъилин,
Азад тиртІа, хуькведай кІаняйни гъуьлуьн.

Са уьтери хътин ван агакънай эхир,
Ахнигрилай, динжзавай Къелекъал нехир.

Акуналда абуруз, къилеваз Гъемзе,
Цехуьл патахъ хъфизвай атлуйрин десте.

Кьулухъ патаз вил ягъиз, авалдай къурхуз,
Гумрагъ гвалдай абурув, етегда тухуз.

Чида Гъемзе филеви Цуруфаз хъсан,
Шагъмердана хкажнай абурун хизан.

Филе хуьруьн мулкара ава са булах,
Дарман ялда адан яд дакІурдаз далах.

Аял чІаван цІаярин судур себеб яз,
Шагъмердан хан гъамиша жадай цуьлез тІаз.

Гатуз къведай, вад-цІуд югъ акъуддай Филе,
Акъваззавай Гъемзедин бубадин кІвале.

Хизри, буба Гъемзедин, тир машгъур къачагъ,
Гъуьрч гатІундай Грарлай, атІа къил - КІварчагъ.

Хванахва яз къабулай йикъалай ханди,
Бахтар ганай, ухвайшнаи Хизридин чанди.

Шагмердана адакай авунай вичин,
Харжар кІватІдай хуърерай, дестечи къилин.

Адакай хъун харжарин дестедин башчи,
Талукъарай мисал тир хпер хуъз вагъши.

Ийизвачир, ваъ, ада хандин пай чуънуъх,
Вичизни къил къачузвай - цІуд ацІай тІирих .

«Гзаф туш къван», - лугъудай ксарни авай,
Кардин къил-тум чин тийиз, рахазвай цавай.

Хизридинбур кІвачер тир, гуя къвед къве кІун,
Гуълуътарни винелай алуқІавай сун.

ТІуб-тупІални гьалч тийиз, адаз гъар гатуз
Техил жезвай, вегъедай вад-ругуд фуруз.

4

Шагмерданал хан лугъуз алай тек са тІвар,
Фетялиди чІугвазвай адаз фидай цІар.

Ам тир, вичел алуқІна ханвилин алух,
Къурхутариз Къумух-хан, тикнавай аюх.

Ханар вири, Куъредал ийизвай темягъ,
Пудни хъанай са йисуз нубатрал куътягъ.

Сифте къенай Шагмердан, пих яна къвалаз,
Фетялини Къумух-хан - гуъгъуънал алаз.

Куъре пата, хвенайтІа девирдин къанун,
Шагмерданан хва Аслан герек тир хан хъун.

Амма Сурхай Ханбутаи акатнай вилик,
Ада Куъре амалдал кутунай гъилик.

Бубадалди багъри тир, дидедиз тахай
Аслан-бегдин ими тир Къумух-хан Сурхай.

Ада сифте, адетрал акъвазна кІевиз,
Ялгъуз хъайи стхадпаб вахчунай вичиз.

Авар хандин вах тир ам, Сурхаян макьсад,
Вичихъ галаз хьунухъ тир Уммахан рейсад.

Алдатмишнай Асланни, гъуд ягъиз хуруз,
Къве ханлухдин ирссагъиб ийида лугъуз.

Вичихъ галаз хутахнай Къумухрин хуьруьз,
Рушни ганай стхадин хтулдиз гъуьлуьз.

Аслан-бегдиз чизвачир Сурхаян къилих,
Ам инсан тир инсафсуз, гьукумдихъ къаних.

Къуркъан кӀелдай хуралай, сесинал ванлу,
Къеняй - муртад, стхадал гъил фейи къанлу.

ТуькӀвей ара жагъурна, чинеба, гизлиз,
Адан къаст тир яд чимун Асланан къилиз.

И фендинал шак фенвай Асланан папан,
Къимет чизвай амледин гафарин тапан.

Жез тахъурай лагъанай Сурхаян чӀалахъ,
Катун меслят къалурнай са хелвет патахъ.

5

Шайда ягъай филеви Гьемзедин тилит,
Атанвай тир катзавай Асланан вилик.

Сифте къунай хабарар, хъанвайвал адет,
Чирнай вуж я, гъинай я, нинди я килфет.

КӀели хъайи Цуруфан гада тирди ам,
Ихтилатри Гьемзедин ганай чӀуру чам.

Аладайдаз гатӀуннай тегънеяр ягъиз,
Тум я лугъуз Сурхаян, намусдик кягъиз.

Сифте гафар акъатнай, гапурар - ахпа,
Къвед пурарай гадарнай Шайдади зарба.

Пуд лагъайдан, шуткъунна гапур авай гъил,
Гардандихъай вегъенай ахнигжуван цӀил.

Эхир къарши амукънай филеви Гьемзе,
Дегиш хъанай къучагъдин чинавай бензе.

Чир хъайила, вичин кьил гъатдайди гужа,
Худда тунай гъасятда кьуьневай ружа.

Ахпа хер-къацІ куьмекдал хъувуна садахъ,
Кьудни катна хъфенай Къелекьин патахъ.

6

Къейидалай кьулухъ хва, Цуруфан рикІе,
КІвалахдик квай гуя са кІуф хци кІекІе.

Адаз михъиз дар хъанвай и ачух дуьнья,
Гъамунини ажугъди регъвезвай къеняй.

Хкатуни жуьмяйриз, вичинбур галаз,
Сурхай-ханни акъатнай, адак чІал кутаз.

Гваз атанвай сигъ гуьрчег хатІунин кьуркьан,
БалкІан кегъер жинсинин, хперни къад къван.

Хиве кьунай кьисасда шериквал авун,
Шайда къейи къанлудин гъахъ-дуван акун.

7

Са дердини къвезмачир Цуруфан гъиляй,
ЭкъечІизни кІамачир санихъни кІваляй

Къурмишзавай са карди мадни адан дерт:
Гуьлан гъакІни чІуру гъал къвез-къвез жезвай серт.

Гъар Мухлисат акурла, цаз хъана кикІиз,
Квадра лугъуз кІвалерай, вичи-вич рекъиз.

- Жегъил сусан пакадин гъикІ хъурай кьисмет? -
Фикирзавай Цуруфа вичини, гъелбет.

- Тамам кьил я, квачир гъич амалар наха,
Вучда, авач хугудай жувахъ хва-стха.

Меслятдалди хутахда ватандиз вичин,
Жегъилзама, масанал белки бахт жагъин.

КЕЛЕНТАР

I

Чир хъайила свас тирди руфунал залан,
Акваз-такваз авагънай Цуруфан хизан.

Сада-садал гатIуннай паркутар гьалчиз,
Чпизни ам гъаваян лагълагъ тир чIал чиз.

- Са йисузни хуьз хъанач, ясда амай къван, -
Гъар санал кIватI хъайила, рахадай Жагъан.

Гуьл алайнал къасухдай туьнт жедай Биче:
- Квез адакай вуч ава, амач куь кIваче.

Агъузардал ацалтна, чукурай кIваляй,
Ийидай туш къалурни квез аял хъиляй.

Акъатдачир тек Гуьлай сусакай гаф-чIал,
Вичин тахсир вичиз чиз, хъанвай михъиз лал.

2

Мухлисатаз, нубатдин атайла ара,
Рекъидай къван гуж гана, хъанай са гада.

Ириди тир адетсуз, къабулай папа,
Вил вахчун яз, цIивиндин кIус къунай гъапа.

Жигераз, вич сифте яз хабардар авур,
Муштулухдай Цуруфа багъишнай гапур.

ГъакIанди ваъ, гимишдин гуьрчег тум галай,
Къарабахдин къахмадин къакъара авай.

Гуя жегъил хъхъанай Цуруф мад сефер,
Уьмуьрдиз рагъ аватнай, алатна цифер.

Гъиссай къастар, умудар, хва хъайила фад,
Аламат я, Цуруфа гъисс хъийизвай мад.

Шайда хвейи къеб ама, туна ам хкиз,
Башламишнай, явшандин цяй ягъиз, чуьхуьз:

Рекъидайвал, жалгъайра хъанватIа шутIар,
Явшанди мад хъсандиз гъидалда ахвар.

3

Са экуьнахъ Гъавадиз, экъечІай къежел,
Къавум Цуруф акунай, ацукъна гъенел.

Тадиз кІаник эвичІна, теклифнай кІвализ,
Ваъ, кІанзава лагъанай свас акваз вичиз.

Цуруфакай атанвай гайила хабар,
Мухлисатаз эвелдай шад хъанай санбар.

ЭкъечІайла айвандик, акунай адаз,
Апай цлан кІаневай кІанчІунал алаз.

Цуруф буба, мукъвара раган пад хътин,
Хъендиз хъанвай ухшамиш, шуьткъвена, вичин.

Агаж хъана, женгери бармакдин кІаник,
Ацукънавай, ичІи къеб эцигна вилик.

Мукъув фенай, хъаначир теклифиз кІвализ,
Гъайифвиляй туьтуьна къагъарар акІиз.

- Бесрай, бесрай, чан бала, хъухъ гила уьткъем,
Накъваралди са затІни хъижедач бегъем.

Килиг тийиз, алгъурна, къил чиле аваз,
Гафар хат-хат акъудиз, эгечІнай рахаз:

- Чакай хъел-затІ аватІа, хъийимир экъи,
Хажалатди чун вири авунвай буьркъуь.

Зун атанва къе вавай тІалабиз къве кар:
Акси туштІа, хциз це на Келентар тІвар.

Жуваз чидач, ам ялдай зи ата-буба,
Вичихъ авай Куьреда гъуьндуьрлу рутба.

Имни хутах аялдиз, гъахътинди я деб,
Къуй гъадазни къисмет хъуй буба ксай къеб.

4

Багъна хъанай акъалтІун яхцІур къан чила,
Са-сад къвезвай, тебрикиз, аялдаг гила.

Гъуьлуьнбурни акъатнай, Шайдадин вахар,
Гъаз атанвай аялдиз пекер, къуьл, чІахар.

Фургъундаваз атанай Цуруфни Жагъан,
Абурув гвай, кьурурна, жунгав кьве чӀуран.

Чехибадин, кьужахдиз кьачурла аял,
Вилерилай аватнай накъвадин стӀал.

Ахпа хурув агуднай, сиви чуькь тийиз,
Гуя лекьре шараг хьиз, хуьн патал чимиз.

Са ара гьакӀ акъвазна, хкажнай цавуз,
Башламишнай хтулдиз мурадар лугъуз:

- ТӀвар мубарак, чан бала, тӀварцӀел хьуй кӀеви,
Суьннетдайла анжах ви авахьрай иви.

КхьенватӀа нагагь ваз кьил хадай вахтар,
Амни хурай анжах ви, аватна бахтар.

Нагагь кьисмет хьайитӀа, рехъ-жигъир кьекъвей,
Абуру вун акъудрай инсанрал туькӀвей.

Вилик кваз хьуй гьамиша кӀвалахар салигь ,
Гуьгъуьнани, вафалу тула хьиз, талигь .

Ахпа кьунай кьужахда Жагъана аял,
Башламишнай, эцигна сив адан япал:

- ЦицӀ хьиз, цицӀи хьуй!
Цегь хьиз, дири хьуй!
Тур хьиз, хци хьуй!
Рагь хьиз, экуь хьуй!
Яд хьиз, михьи хьуй!
Къван хьиз, кӀеви хьуй!
Амин минариз,
Ван атуй гьуцариз!

Ара гана, вичикди мурмурар ийиз,
Яд киченай хтарин аялдин кьилиз.

Гъваш лагъана эцигнай кьепӀинин кӀане,
Ахъа чукӀул, са кап фу, цӀивиндин тике.

АЯЛ ВАХТАР

I

Гьатдайди хьиз хьайиди сифте чеб дарка,
Мухлисатаз лагъанай Гьавади ахпа.

- Валлагъ, кьей руш, зун эвел авай тир кичІез,
Аял чавай хуьз - кІвачел акъалдар тежез.

Гила ахпа килига, бес им тушни гун,
Хуьзва, хандин хизан хьиз, ада вичи чун.

АцІай тушир садрани, тутуна икІ гел,
Чи кІатІ кьуьляй, итимни аламаз кьилел.

Аллагъди хуьй, хьсанди гьалтна чал кьавум,
Вучда, вучда кесибдиз акуна зулум.

2

Мухлисатаз, амал кьаз, хьунивай хшка ,
Жегъизвачир гьвечІиди эцигдай чка.

Къачудайла, татаб жез, сифтегъан камар
КІвачик вегъез кІан жедай къат-къатна гамар.

Аял тушни, икана акъалтдай ифин,
Амуькдачир дидедиз ахварни йифен.

Гьава шад тир, са патай, вичин хьиз накъан,
Мухлисатан рикІ хьунал веледдал гьакъван.

Муькуь патай, галкІидай кІир хьана гада,
Къурхувал квай, рушанни уьмуьр физ бада.

Хтул кІандай иллаки бубадиз чІехи,
Гьафтеда къван такуна, жедачир эхи.

Гьар сеферда гваз кьведай машгьулдай затІар,
Къугъунагар ийидай хьанвай ам устІар.

КІапІажулар, гьаргьарар гьар гьайи чІавуз,
БицІек, пара шад хьана, акъатдай цавуз.

Садра Цуруф хьфенай хтулни галаз,
Малумарнай: - Бичедиз кІанзава акваз.

Ацукъайла пурара бубадин вилик,
Сифтедай кичІ акатнай аялдин рикІик.

Амма ахпа фейила рекъиз са тІимил,
Вердиш хъанай, хъхъанай вич-вичихъ къаил .

3

КІвалинбуруз хабар тир гъизвайди хтул,
Мехъерик хъиз, къулаллай са шумуд катул.

АлукІдайбур къилелай кІвачелди адаз,
Са варз хъанвай Бичеди югъ-йифди храз.

Гъазурнавай бубади шарабан гъвечІи,
Ялдайди ваъ, гъалдайди, эцягъиз кІвачи.

Гуъл бадеди цванвай куьк сарин мес, ястух,
Жагъан деди - хъицикъдин далу, квай хъултух.

Эвелдай ам хутахнай гуларай виниз,
Мертебадиз къвед лагъай, Шайдадин кІвализ.

Къачуз тунай гуърцелдал сифте эрчІи кІвач,
Ахпа, гъил гваз далудихъ, takimарнай: «Вач!».

Халичаяр чичІедин вегъенвай чилик,
Агакъдалди пипІевай чарпайдин кІаник.

Цлахъ галай куърсарна тфенгни гапур,
Юкъва – шуьшка адетсуз яргъи ва какур.

МуртІа кавал акурла, винелнавай чІичІ,
Аял шехънай акъатна, рикІиз яна кичІ.

Вири шехъиз гатІуннай бицІекахъ галаз,
Хъел акатнай Цуруфак: «Бесрай-кван, акъваз!»

Фена дакІаз вахчуна муртІавай кавал,
Чан-рикІ ийиз, са жуьре хъукъурнай аял.

Вуч я, гъикІ я, гъелелиг ачухначир сир,
«Вахт хъайила, - фикирнай, - жеда вичиз чир».

4

Хъфин тушир Куьлгедиз аялдин хиял,
Амма чизвай Цуруфаз диде авай гьал.

Акьадарна балкІандагъ атай тегъер,
Хканай ам, тІарамдиз къаз туна егъер.

И гатфарин къве югъ, хва авачиз хъайи,
Мухлисатаз акъвазнай къве йисай яргъи.

Ахпа мадни тІар хъанай дидедин рикІиз,
Ам Цуруфан гуьгъуьниз шехъайла кІевиз.

Вучда адаз, язухдиз, чизвачир гъеле,
Жагъидайди вичиз хва икана кІвале.

5

Йисар тамам хъайила саки муьжуьд къван,
Чирун меслят ақунай гададиз къуркъан.

Мектеб авай хуьрени, мискІиндин къвалал,
Амма тарсар гузвайди фекъи тир тупІал.

Къас фаз чара ийизвай гъакІан чалкечир,
Вичиз араб чІалалди кІел-кхъиз течир.

Мадни авай Цуруфаз къурху са кІвалах:
Къве дидедин патав ам вердиш жез сарсах.

6

Шумуд варз тир Цуруфа сас сарал регъвез,
Гъемзедикай са тайин хабардихъ къекъвез.

Эхир суракъ акъатнай, Ирандин патаз
Ам катнава лугъудай Асланахъ галаз.

Дагъустанда гуьжетар Ирандин шагъди
Гуж гъалибна гъялзавай лап мукъвал гагъди.

Амма гила къал авай Иранда виче,
Къушун патаз акъудиз шагъдиз тир кичІе.

Аслан-бегдиз кІанзавай, авур вич гъелек,
Сурхай хандиз аксина дяведин куьмек.

Бугъазарнай шагъди ам гафарал пичІи,
Куьмекначир, рахкурнай гъилер гваз ичІи.

Гъанай фенай туъркверин султандин мукъув,
Саймишначир гъадани, янай ам кІурув.

Гуржистандиз хтана, акъвазнай гъана,
Хкис тийиз артух кыл, кефияр хана.

ХАНДИН МЕВЛИД

I

Мевлид гузва Сурхая гъар йисан кыле,
Кул хъиз жезва чІижерин Къурагърин къеле.

Нуфузлу къван инсанар кІватІзава вири,
Кунда твазва, чубанди твадайвал суърув.

ТІуънар гузва, чІугуна са къадар жафа,
Мадни вири хъун патал тахтуниз вафа.

Цуруфазни мевлиддиз атанва теклиф,
Хандин вичин межлис я, буржи я финиф.

Аниз къвезва гзафбур хва-стха галаз,
Танишариз, Сурхаян регъимдик кутаз.

Келентарни вахтар я, акъуддай дуъздиз,
Къуй пад-къерех акурар гъаданни гуъздиз.

Чергес чухва кІвалемай, бубадин къейи,
Адаз хъанай, партал хъиз гъа вичиз цвайи.

Дамахарна вилик кваз Келентар акур,
Вазирарнай Цуруфа: «Аллагъдиз шукур!»

На лугъуди цІувад йис идалай вилик,
Кутуначир, хаинди къена, хва чилик.

Аламатдин затІ я вахт, вичив гва вири,
Ада хесте ийида – хъийида дири.

Гагъ гуда ваз къве гъил хъиз – вахчуда ахпа,
Гагъ алтаддай кац жеда, гагъ къадай ампа.

Вахтуни гагъ инсанар хкажда цавуз,
Гагъни абур хъивегъда бейхабар агъуз.

Вич я акур кас авач, авайди чизва,
Са патахъди гъамиша дигана физва.

**Къвайи марфни гъич чилел тежервал ават,
ГъаКІ инсанрай ацІанвай къеледин гъаят.**

**Атайбурун салам къаз, кефияр жузаз,
Хан варцеллай вичин хва Нухини галаз.**

**Ада хушдиз къабулнай Цуруфан салам,
- Им вуж жезва, - жузунай, - и жаван тІарам?**

**Хтул тирди чир хъайи, агуднай вичив,
Къуна къуьнер чуькъвенай къасу къван гъилив.**

**- Якъадаш хъуй зидазни, гатфариз хкваш,
Кас жагъурда табдагъдай, ахпа жув тамаш!**

**Аквада ваз, вахт фидач са акъван пара,
Акъваздайбур жада чахъ душманрин хура.**

**Ара гана хабарнай: - Хъана заз са ван,
Гуржистанда, хтана, авалда Аслан.**

**Дяве ийиз, урусрин къушундихъ галаз
КІанзавалда мукъвара хуьквез чи патаз.**

**Къуй хтурай, за чпин аквада дуван,
Къилавар це вунани гапурдиз жуван:**

**Ви душманни, гъелбетда, галазва адахъ,
Барчимарда, дуст, чна абурун къадакъ.**

**Сурхай буйдиз инсан тир адетсуз къакъан,
Гъилер галай яргъибур, гъяркъуь тир къаскъан.**

**Хуш лишанрин чиналлай рех ягъай чуру,
Дуьнья адаз аквазвай вилерай цІару.**

**Эхиз тежер тегьерда залан тир назар,
Килигайдан рикІ гуя ийизвай панзар.**

**Экъиснавай тІимил къван кІаник галай пІуз,
Гъазурвилин лишан тир къаст патал чан гуз.**

**ГъаКІан чІавуз къедимди гъуьрметар ийиз,
Вичивай вич, хъел квайла, квахъзавай михъиз.**

Жаван тирла, ажугъдин тІилисимдик кваз,
Гапур сухнай хабарсуз стхадин къвалаз.

Шемахидин ханарин квайвиляй иви,
Гьалалзавай бубади Сурхаяз вири.

Умудзавай, алукуьда ахътин къулай вахт,
Лайих жеда хва кьуниз Ширван пата тахт.

Акьатуниз къуват яз и мурад кьилиз,
Рушни ганвай Ширвандин агъадиз гьуьлуьз.

ДЯВЕДИН ТАРСАР

I

Гатфарихъай, хъайивал мевлидда икьрар,
Чириз фенай Келентар дяведин крар.

Сифте чирнай Къурагъа, кьеледин кьене,
Тадиз ружа ацІуриз, дуьзгуьн кьаз кьуьне.

Вердишарнай терг ягъиз, жагъуриз далда,
Табдагъчини Халид тир, Сурхаян гада.

Машгъур хъанвай ам, Джарда, вич кьиле аваз,
Гъалиб женгер тухвана урусрихъ галаз.

Чехи хъиз, Нухидиз, стхадив кьулан
Табдагъ вугун бубади хъанвай лап залан.

ГьакІ алазни-алачиз гьуьжетар ийиз,
Ам гъамиша гъазур тир Халидав кикІиз.

КІватІнавайди жегъилар цІуд кьван тир вири,
Чехи паяр чпинбур, сад-къвед квай гъейри.

Келентар вич вичиз тир, ял ядай чІавуз,
Къерех хъана ацукъдай гъамиша ялгъуз.

Виридалай яшариз тиртІани гъвечІи,
Жендек адан зурба тир - жукІумар ичІи.

Сифте вацІал акурла чуплахдиз юрфар,
Жагъин тийиз амуькнай галайбур гафар.

Адал «Къукьма» лагъана эцигнай лакIаб,
Сифте ада фикирдай: - Вуч ятIа яраб?

Ахпа дагъдин тIвар тирди, чир хъайи чIавуз,
Вердиш хъанай, гъамиша вирида лугъуз.

2

- Гила за ваз къалурун меслятни са-къве, -
Лугъуз Цуруф раханай къведайла рекъе:

- Гъич садазни ийимир гардан жуван кIир,
Я ачухмир садазни эхирдалди сир.

Дустар къазни алахъмир, пIузарар хъуьрез,
КIанзавайбур я абур къвалав гвайди нез.

Хва-стха я чеб чпин, жадайла хийир,
Ахъгин хаин кар авач, абуру тийир.

Акъуд сивяй чурурна лугъузвай гъар гаф,
ГъакI алазни-алачиз рахамир гзаф.

АкуртIани чIуру кар, къамир гъич хиве,
Патай куьмек тIалабмир, гъатайла кIеве.

3

Щуд касдикай, авур и табдагъар гатIун,
Анжах къуд тир амайди юкъварай гатун.

Са-сад, са-сад чеб хайи чкайриз хъфиз,
Хтаначир элкъвена, багънаяр ийиз.

Нухи-бегни, Келентар, яхулви Кахал
КIвачинарнай Сурхая Гиляндиз яргъал.

Ана макан кардик квай, къерехда гъуьлуьн,
Дяве ийиз чирзавай яракърал гъилин.

Виридав гваз аквадай жида, шуьшка, тур,
Гапурдикай рахайла, амуькдаь хатур.

- Яракъ лугъуз гапурдин тIвар къанни мегер?
Ам бакар я са карда – суьннетиз къуьрер.

Нухидивай эхирни хъаначир эхи,
Табдагъчидал гъужумнай гапур гваз тхи.

Чабалмишнай инихъай-анихъай вегъез,
Жида гвайда вич хуъзвай, къулухъ физ-хуъквез.

Ахпа бирдан, цІапур хъиз, элкъуърна жида,
Нухидин хур техв патал къарсурнай ада.

Акъвазнавай къерехдихъ вири хъиз хуърез,
Келентараз алахънай ам силле вегъез.

Садлагъана гъил къуна, виликди чІугур,
Нухи-бегдин тан хъанай, мукал хъиз, какур.

Кахал гъатнай арада, хуъвунай меслят,
Чал хуъреда лагъанай гъамшери жемят...

4

Галаз атай къведалай Сурхаян Нухи
Тамам цІуд йис тир жеди яшариз чІехи.

Къилди-къилихъ къушундин вич хъана регъбер,
Къуба патал тухванвай кас тир ам женгер.

Адахъ галаз Гиляндиз ракъурунин чеб,
Келентараз гъелелиг чизвачир себеб.

Ахпа хуъре, алахъиз уфни-цІуф залан,
Цуруф-бади ачухнай Сурхаян план:

- Кахал твада яхулрин дестедин къиле,
Чибуру вугуз кІанзава, заз чиз, ви гъиле.

Нухини жен чІехиди къушундин вири,
Жанавурни тух жезва, хперни – дири.

5

Лал къейди тир гадаяр атанвай чка,
ЭцигнайтІа, къумадал ргадай кака.

Экуънилай няналди гъекъни каф хъана,
Дяве тухуз какахъай чирзавай ана.

Келентараз ақунай, гвайди гъакІан тІвал
Гъалиб жеда тур гвайдал, чидайла амал.

И тарс адан бейнида гъатнай, хъана къван,
Ада рикІел хвенан ам уъмуър амай къван.

Крар физвай хъсандиз, тахъана кагъул,
Дяве-дяве къугъунал тир вири машхул.

Бирдан хабар атанай зулукъай са къуз,
Сурхай-хандиз писзава, фад хъша лугъуз.

Вуч хъанатІа-хъаначІа, са затІни течиз,
Азаб гузвай Нухиди вири рехъ вичиз.

Багъна хъанай агакъун Ахцегърин хуъруъз,
Фенай Мирзе-Алидин, жерягъдин кІвализ.

Ам Сурхаян сирдаш тир, алимрин алим,
Лукъман, гъакІни веледриз гайиди талим .

Анай зурзас экъечІнай ченедин кІараб,
Жузурлани юлдашриз гъатначир жаваб.

Ажаибдиз раханай: - Гафар я дугъри,
Яш хъунивай инсанар жезва къван хибри...

6

Кардин тегъер чир хъанай, хтайла хуъруъз:
Къабулнавай ханди свас, тухузвай гъуълуъз.

Ам гъизвайди тиртІани чубандиз вичин,
Атайбуруз тІалабиз къалурначир чин.

Руша вичин парталдик чуънуъхна гапур,
Агатайла, Сурхаян алугарнай хур.

Сифте къена лугъуз хан чкІанай хабар,
Ахпа ванер акъатнай, я лугъуз тапар.

РикІе акъаз амалдай са тІупІун ара,
Пакун кІараб акатна, хъаналда чара.

Хан ярх хъана, ивидин юкъваваз акур,
Руша вичин къенени экъуърнай гапур...

Давам къведай нумрада



Чи юбилярар

Эседулагъ Наврузбекован 75 йис



УЪМУЪР – ИСКУССТВОДИН РЕКЪЕ

Наврузбеков Эседулагъ Сеферулаевич – драматург, театровед, театрдин режиссер – 1942-йисан 25 январдиз Къасумхуьруьн райондин Векъелрин хуьре дидедиз хъана.

ВГИК, аспирантура, ГИТИСда режиссервилин высший курсар куьтягъай адан вири уьмуьр театрдин искусстводихъ галаз алакьалу хъана. СтIал Сулейманан тIварунихъ галай гьукуматдин лезги музикадинни драмадин театрда кIвалах башламишай ам къисметди Архангельский областдин Котлас шегьердиз акъудна. Ана режиссервилин тежриба къачуна, Эседулагъ Наврузбеков сифте Дагъустандин культурадин министерствода къуллугъдал, ахпа 1988-йисуз лезги театрдин килин режиссервилин, са шумуд йисалай художественный руководителвилин къуллугъдал хтана.

200I-йисалай Россиядин Федерациядин писателрин Союздин член хъайи адан яратмишунрикай рахайтIа, Эседулагъ Наврузбеков цIудалай виниз пьесайрин, мили театрдин тарихдикай, Абдулкъадир Сайдумов хьтин сегьнедин устадрикай кхьенвай ктабрин автор я.

Милли театр вилик тухунин рекъе къазанмишай агалкъунрай Э. Наврузбеков Дагъустандин халкъдин артиствилин, Россиядин лайихлу артиствилин тIварариз лайихлу хъана. Ам гьакIни республикадин госпремиядин лауреатни тир.

Милли театрди бахш авур йисарин, къазамишай тІварарин да-
лудихъ четин девирдал гьалтай зегьметдин нетижаяр, тариф авуниз,
гъайиф хьи, туьнбуьгъ авунизни лайих крар гала.

Чи фикирдалди, художественный руководитель, кьилин режиссер
яз, Эседулагъ Наврузбекован виридалайни чІехи лайихлувал, ада-
лай, зурба уьлкве чукІурна, искусство кІвачел хуьнин ва виликди
тухунин вири адетар чІурна, гзаф маса хилер хьиз, театрарни кІе-
вера тур, абур агал хьунин къурхуллувилик кутур алатай асирдин
90-йисара лезги театр гьукуматдинди яз, вичин баркаллу тарих, уь-
муьр давамарзавайди яз хуьз алакьун я.

Эседулагъ Наврузбеков театрдал къару кас тир. Театр галачиз ви-
чин уьмуьр виже текъведайдахъ инанмиш кас тир. Ихьтин ксарихъ,
агалкъунар хьиз, гьалатІар хьунни тІебии кар я.

Агалкъунрикай мадни рахайтІа, 90-йисара лезги театрда чкадин
авторрин пьесаяр сегьнеламишунин хьсан адет акатна. Гьар йисуз
къвед-пуд эсер. Гзаф вахтара минет-суьнетнани ваъ, театрдин худо-
жественный руководитель, режиссерар чеб бажит жез.

Зи рикІелай ихьтин са кар алатзавач. 1988-йисуз Котласдай хтана
Эседулагъа республикадин культурадин министерствода кІвалахза-
вай чІавуз чи журналдин редакциядихъ галаз адан дуствилин алакь-
аяр арадиз атанай. Чна гьар юкъуз гьалтиз лезги литературадин, дра-
матургиядин месэлаяр веревирд ийиз, гьакІни сад садахъ илифиз,
кІвалахдикай азад вахтар санал акъудиз хьанай. Эседулагъ ихьтин
алакьайрал, цІийи дустар къунал рикІ алай кас тир. Садра нубатдин
сеферда журналдин редакциядиз илифай адавай за жуван са эсер
кІелун тІалабнай. Ам гьа и йикъара кхьена куьтягнавай «Чигали»
тІвар алай мах тир. Аялар патал сегьнедал эцигиз жедай эсер тирди
жувазни чизвайтІани, заз пешекар режиссердин фикир, къимет ван
хьана кІанзавай. Лап гьа пака юкъуз Эседулагъ гуьгьуьл шаддиз зи
патав ахкъатнай.

-Мубаракрай, халис сегьнедин мах я,- гьил къунай ада зи.- Эгер
лезги театрди хьфин хьайитІа, за ваз ам сегьнедал эцигунин гаф
гузва. Гьелелиг жував хуьх.

Завай ван хьайи гафар рикІин сидкъидай туширбир яз къунайтІа-
ни жедай. Вучиз жедай лагьайтІа, яратмишзавай ксарин арада текъ-
везвай тарифар авунин, герек авай чкадал тариф ийиз къимиш тату-
нин адетар авайди заз чизвай. ЯтІани за жаваб ганай:

-Пара сагърай вун, Эседулагъ, заз ви къимет пара багъа я.

-Вун масакІа гьавурда акъамир,- вичиз лайих мили хьвер авунай
ада,- мах заз дугъриданни бегенмиш хьанва.

Са шумуд вацралай Эседулагъ Наврузбеков Лезги театрдин ху-
дожественный руководителвиле тестикъарна. Жуван сегьне патал

яратмишнавай махуникай адан фикир рикIел аламайтIани, захъ адан вичин рикIел аламуькдайдаъ инанмишвал ва умуд авачир.

Са йисни алатнач, Эседулагъ Наврузбеков нубатдин сеферда редакциядиз илифайла, ада заз лагъана:

-Гъинва ви мах? «Чигали» тирни адан тIвар?

-Эхъ,- жува гуьзлемиш тавунвай хътин сесинал жаваб ганай за.

-Халис чи тIвар я. Къала, гице зав, эцигда чна ам сегънедал.

Гъа икI, 1990-йисуз «Чигали» тIвар алаз режиссер Мизебег Мирзебеков яз сегънедал атай тамаша къалуриз эгечIнай. Ам виридаз бегенмиш хъанай, чи адресдиз газетра ва тамашачийрихъ галаз гуьруьшрал тарифар авунай.

Гуьгъуьнин йисара чи алакъаяр давам хъанай, Эседуллагъ Наврузбеков театрдин кыле хъайи йисара зи мадни вад пьесадай тамашаяр эцигнай.

Ихътин алакъаяр маса авторрихъ галазни арадиз атанай, милли драматургия цIийи пьесайралдини тамашайралди девлетлу жезвайди ашкара хъанай. И рекъе Эседулагъ Наврузбекова вичини хъсан зегъмет чIугвазвай. Ам автор яз сегънедал Ярагъ Мегъамедакай, Гъажи Давудакай хъиз, чи уьмуьрдин татугайвилерин темайрайни тамашаяр арадиз атанай. Тамашачийриз Ислам Мегъамедован, Фейруз Бадалован, Арбен Къардашан ва гзаф маса драматургрин эсеррай эцигай тамашаяр сегънедилай акунай.

Са шакни алач, Эседулагъ Наврузбекован тIвар лезги театрдин тарихда эбеди яз амукъда. АкъалтIай четин йисара театр хуьз ва вилик тухуз алакъун адан чIехи лайихлувал яз гъамиша къейд ийида.

А.ИСМАИЛОВ.

ТЕАТРДИН ТАРИХДА ЦIИЙИ ЧИН

Девирар къвез алатзава. Лезги эдебиятни вахтунихъ галаз кIвач кIваче аваз виликди физва. Эдебиятдин уьмуьрдин чалаярни чухурар, энишарни юхушар тарих жез алатзава, амма художественный гафунин лажимлувални метлеб гъамишанда къетIенди ва важиблуди яз амукъзава.

Эдебиятдин лап четин хилерикай сад язвай драматургиядин асуллувал генани артух я лагъайтIа, чун ягъалмиш жедач, вучиз лагъайтIа драмадин эсерри медениятдин зурба дестекрикай садаз – театрдини къуват гузва, гъа са вахтунда сегънеда эцигнавай эсер патални къвед лагъай уьмуьр башламиш жезва. Театрдин эсер халкъдин уьмуьрдин руьгъдин «таквадай» къатара арадиз атана сифте драматургияда гъасил жезва, ахпа, В. Белинскийди лагъайвал, цIийи идеяди цIийи формани арадиз гъизва.

Пьесадин цийи формади сегънедани цийи форма жагъуриз куьмекзава.

Инал чи ихтилат драматургиядикайни театрдикай кудун хатадай хъанвай кар туш, и кардихъ дерин себебар ава. ГьикI лагъайтIа, лезгийрил драматургиядини театрди тарихда тIимил рехъ атIанвач, абурун тарих чи халкъ патал къадимлу ирс хъанва.

И сифте гафунин мурад чи милли драматургиядикайни театрдикай гегъеншдизт рахун туштIани, зи суьгъбет, са шакни алачиз, тарихдин вакъиадихъ галаз алакъ-алуди я.

Гъуьрметлу кIелзавайди, ви вилик квайди лезги эдебиятда сифте яз анжах драмадин эсеррикай туькIуьр хъанвай ктаб я. Драматургиядин эсеррин кьилдин ктабар, гъайиф хьи, икъван гагъда лезги чIалал акъатначир. И кардихъ себебар жуьреба-жуьребур ава, амма им икъван чIавалди чи халкъдихъ сегъне патал кхъенвай эсерар авач лагъай чIал яз къабулиз жедач.

Лезги драматургия арадал атунихъ ва кIвачел акъалтунихъ, за винидихъ лагъайвал, хсуси тарих ава. Амма милли драматургиядик лайихлу пай кутурбурун жерге тешкилзавай ксарин тIварар чи эдебият патал истеклубур я: Идрис Шамхалов, Гъажибег Гъажибегов, Хуьруьг Тагъир, Къияс Межидов, Шагъ-Эмир Мурадов, Зияудин Эфендиев, Абдул Ражабов, Якъуб Яралиев, Забит Ризванов, Байрам Салимов, Ибрагъим Гъуьсейнов, Асеф Мегъман, Абдулбари Магъмудов, Абдуселим Исмаилов, Ислам Мегъамедов, Сажидин Саидгъасанов, Багъиш Багъишев, Казим Казимов, Абдул Усамов, Рустам Мирзалиев ва масабур. И авторрин драмадин эсерар кьилдин ктабар яз акъат тавун, гъич тахъайтIа, лезги драматургиядин ан-тология хъайитIани чапдай акъуд тавуна амуькьунни чун патал тарифлу кар туш. 1993-йисуз акъатнавай «Дагъустандин драматургия» ктабдикни са лезги авторни тахъунни гъайиф жедай кар я.

Гъар гьикI ятIани лезги эдебиятда и куь вилик квай ктабдиз сегъне патал кхъенвай эсеррикай ибарат хъанвай сад лагъай кIватIал хъун кьисмет хъана. Адан автор драматург Эседуллагъ Наврузбегов я.

Эседуллагъ Сеферулаевич Наврузбегов 1942-йисан 25-январдиз СтIал Сулейманан тIварунихъ галай дагълух Векъелрин хуьре дидедиз хъана. Буба Сеферуллагъан бажарагъдикай пай къачур, диде Имамата зегъметдал рикI алаз тербияламишай жегъил Эседуллагъа кIвачи-кIвачи физ 50-йисара Алкъвадрал, ЦинитIдал, КъванцIила мектебра кIелна 10 класс куьтягъна, армияда къуллугъна, Дербентда яру дипломдалди Культпросветучилище, Москвада МГИК, ГИТИС-дин аспирантура, ГИТИС-да режиссёрвилин Къилин курсар кIелна куьтягъна хтана Дагъустанда 1971-йисалай кIвалах ийиз башламишна... Пьесаяр кхъиз чи авторди 70-йисара башламишнатIани, и рекъай агалкъунар ада 80-90-йисара къазанмишна.

Инал чи ихтилат Э. Наврузбегован пьесайрикай ятIани, чаз адан яратмишунрин гегъенш рекъерикай, театрдин илим ада вири хилерай гьикI ахтармишнатIа, гъадакай суьгъбет ийиз кIанзава.

Театрда кIвалах Э. Наврузбегова режиссурадила багиламишна. Ахпа ам театровед, драматург, таржумачи хьизни майдандиз экъечIна. Режиссёр яз сифте Э. Наврузбегова 1974-1981 лагъай йисара хайи лезги театрда цIудралди тамашаяр эцигна. Авайвал лагъайтIа, абурун арада лезги авторрин пьесаяр лап тIимил авай. Ахпа 1982-1987-йисара ада Кефер пата урус театрда режиссёр яз кIвалахнава, Котласдин драмадин театрда урус ва маса уьлквейрин авторрин пьесаяр цIудралди сегьнеламишна, цIийи тежриба кIватIна, 1988-йисалай эгечIна ада мад хайи театрда режиссёрвилин кIвалах давамарна, ахпа театрдин художественный руководитель хьана ада репертуардин политика дибдай дегишарна. Эгер режиссёр Э. Наврузбегова 70-й йисара а вахтунин вири режиссёри хьиз гзафни-гзаф маса халкъарин авторрин пьесаяр сегьнеламиш-завайтIа ва 1971-1981-йисара лезги театрдин коллективди сегьнеламишнавай яхцIурни са пьесадин арада анжах кьве лезги автордин пьеса авайтIа, 1988-йисалай башламишна и карда зурба дегишвилер гьатна. Гекъигин: эгер 1906-1986-йисара лезги театрдин коллективди лезги авторрин анжах 17 пьеса сегьнеламинавтIа, 1988-2000-йисара лезги театрдин коллективди лезги драматургрин 50 пьеса сегьнеламишнава. Тафават ава.

И йисара Россиядин Федерациядин лайихлу артист, Дагъустандин халкъдин артист, Дагъустан Республикадин Гьукуматдин премиядин лауреат Э. Наврузбегова лезги меденият артмишуник лайихлу пай кутуна, адан яратмишунрин рехъ лезги халкъдин тарихдихъ галаз алакьада хьана. Вичин яратмишунрин хсуси хатI авай режиссёр Э. Наврузбегова и йисара урус чIалай лезги чIалаз А. Пушкинан «Къванцин мугъман», В. Шекспиран «Ромео ва Джульетта», Еврипидан «Медея» ва маса пьесаяр таржума авунва. Къейд ийиз кIанзава: шаир яз машгъур тушиз, Э. Наврузбегова вичин гзаф пьесаяр шиирралди кхьенва. ГьакI таржума авунвай классикани вири шиирралди яратмишнавай произведенияр я. Мадни: театрдин музыкадин ва драмадин истемишунар фикирда кьуна Э. Наврузбегован пьесаяр, персонажрин гьерекатриз килигна, авторди туькIуьрнавай шиирралди девлетлу я. Мумкин я, вин драматург яз хьуниз килигна Э. Наврузбегова амай лезги драматургрини лезги сегьнедиз жумартлудаказ рехъ ачухзава ва абуруз театрдин репертуарда бес кьадар чка гузва. И кар себеб яз лезги театрдин репертуар кье лезги авторрин репертуар хьанва. Им еке гъалибвал я.

Лезги театрдин тарихдин рехъ веревирд авунин ва ам галай-галайвал кхьинин кардани Э. Наврузбегован алахъунар бегьерлубур я. Адан кьелемдикай урус чIалал кхьенвай кьве ктаб: «Театр, рожденный в горах» (1990), «Лезгинский театр» ва дидед чIалал кхьенвай пьесайрин кIватIал «Шарвили» (1994) хкатнава. Ибур лезги театрдикай кхьенвай сифтегъан важиблу ктабар я. Винидихъ лагъайвал, Э. Наврузбегован яратмишунрин жуьреба-жуьре терефрин бажарагъдин са хел драмадин эсерар кхьиникай ибарат жезва. Абурукай и ктабда гьатнавай цIуд пьеса лезги театр-

дин сегънеда эцигнавайбур я. И тамашайри милли театрдин яшайишда кылдин сая девир тешкилзава лагъайтIа, чун ягълмиш жедач, вучиз лагъайтIа, авторди вичин пьесайрай вичин ватанпересвал, кьве патал пай хъанвай халкъдихъ гьихътин къагъриманар хъана кIанзаватIа, вичин пьесайрин геройрин гьерекатралди ва дердералди къалурзава. Гъатта сифтени-сифе кхъей пьесадани кваз драматургди вичин геройдин агъузар социальный суалралди деринарнава. ГъакI хъайила авторди вичин ктабдиз «Уьмуьрдин драмаяр» лагъай кылни ганва.

XX лагъай асирдин эхиримжи цIувад йис чи уьлкведин ва гъа са вахтунда чи халкъдин уьмуьрдани гзаф муракаб, четин ва къатмакъариш йисар хъана. Ихътин девирдин гъакъикъи сифет къалурунин карда чи театрни эдебият кьерех хъана акъвазнач. И жигъетдай Э. Навруз-бегован сифтегъан пьесайрикай сад тир «Санитар» сегънеламишун лезгийрин медениятда кылдин вакъиа хъана лугъуз жеда.

И эсер гъам художественный гъамни идейный рекъерай эдебиятдин хъсан дережада аваз кхьинихъ галаз сад яз, тамаша хъизни ам лайихлу дережадиз акъатна. Советрин Союздин эхиримжи йисарин какахъай девирдин «игитрин» къалпвилер винел акъудзавай ва русвагъзавай и эсерди гуьгъуьнлай, зурба гъукумат чкIайла, кхиле фидай вакъиайрикайни виликамаз тагъкимар авунай.

Санлай къачурла, Э. Наврузбегован и ктабда гъатнавай пьесаяр пуд чкадал пайиз жеда: тарихдин драмаяр – халкъдин къагъриманвилини гъуьндурар ачухарзавайбур («Шарвили», «Гъажи Давуд», «Ярагъ Мегъамед. ТIарикъат», «КIири Буба»), кьенин йикъан рехнеяр дериндай аннамишиз тазвай пьесаяр («Санитар», «Рэкетирар», «Пешекар гъуьл») ва аялар патал кхъенвай махар («Шарвилидин турни шив», «Суьгъуьрдин шал», «Нуьгведин ич»). Э. Наврузбегован виридалайни рикI алай къагъриман Шар-вили я. Авторди Шарвилидикай пуд пьеса – «Шарвили», «Шарвилидин турни шив» ва «Нуьгведин ич» пьесаяр кхъена сегънеламишнава ва чаз Шарвилидин къамат цIийи терефрихъай ачухарзава.

Алатай асирдин 90-йисар вири Урусатдин ва гъа жергедай яз Дагъустандин халкъарин уьмуьрда гзаф къетIен йисар хъана. И къетIенвал гъар са халкъдин тарихда ва яшайишда вичин мурад, чка ва дережа гьихътинди ятIа тайинаруникай ибарат хъана. Къадим тарих рикIел хкунин ва ватандашвилини чIехи гьиссер лезги халкъдин рикIени цIийи ва гужлу хъхъана. И кар дериндай аннамишай лезги театрдини, эдебиятдини, илимдини къагъриман рухвайрин къаматрал чан хкунин лазимвал авайди къатIана. Лезги халкъдин тарихдикай ва къегъал рухвайрин уьмуьрдикай кхъенвай са жерге ктабар пайда хъана. И ксарин арада Э. Наврузбеговни ава. Лезги театрдин художественный руководитель, режиссёр ва драматург Э. Наврузбегова сегънедилай Шарвилидинни КIири Бубадин, Гъажи Давуданни Ярагъ Мегъамедан къаматар къалурунни девирдин истемишунриз къетIи ва вахтунихъ галаз къур жаваб яз хъана. Гъа идалди Э. Наврузбегова чи театрдин тарихда цIийи чин ачухна.

Аялар патал кхъызвай писателар чи эдебиятда, гъайиф хъи, кьериз-цIа-руз гьалтзава. Идан себебни ам я хъи, аялар патал кхъин четин я ва гъи писателдилай хъайитIани алакь тийидай кар я.

Э. Наврузбегован «Шарвилидин турни шив», «Суьгьурдин шал» ва «Нуьгведин ич» махар аялар патал кхъенвай эсерар я. Абур сегьнеламиш авунихъни кьетIен метлеб ава. Сегьнеламишнавай пуд тамашади жегьил несил чи халкъдин тарихдин ва яшайишдин сирер ва руьгьдин ивирар чир авуниз мукьва ийизва, гъвечIи тамашачийриз хайи чилел рикI хъун, абур викIегь, намуслу ва эркин инсанар яз чIехи хъунин тербия гузва. И рекъай автор вичин мураддив агакъдайдал шак алач, вучиз лагъайтIа, лезги аялри и тамашаяр хушвилелди къабулнава.

Театрди, сегьнеди, гъи эсер эцигайтIани, уьмуьрдин са кьетIен те-реф къалурна кIанда: кьенин йикъан дердибала, кар алай месэлар ва мсб. Эгер театрди ва режиссёрди и кар фикирдай акъудайтIа, ам я театр жедач, я режиссёр. Э. Наврузбегова вич режиссёр яз и кар, гьелбетда, рикIелай алудзавач, акси яз, ада вичин режиссёрвилин кьилин истеми-шун вичи кхъизавай пьесайрин темайралди ва проблемайралди къалур-зва. Гъа икI, Э. Наврузбегован гъи произведение къачуртIани адан герой кьеннин герой я. Гъатта Гъажи Давудни, Ярагь Мегъамедни, Шарвилини КIири Бубани. Вучиз лагъайтIа, и къагъриманар вахтун, чи милли фи-кир «ахварай» аватзавай девирди арадал хканвай къагъриманар я. Дра-матург Э. Наврузбегова и герояр сегьнедин куьмекдалди кьенин йикъан тав яна сегьнедиз акъудзава. Эгер Шарвили хътин михъи, викIегь, акъул-лу, къуватлу ватанперес лезги халкъди рикIелай алудайтIа, я туш ам чи халкъдиз чир тахъайтIа, лезги халкъ кьил амачиз амукьда, – лугъузва 1992-йисуз кхъенвай вичин «Шарвили» пьесада драматургди. Эгер хал-къдин къагъримандин гъиле руьгьдин яракь тахъайта, ам руьгьдин бал-кIандал тахъайтIа, халкъ зайиф жеда лугъузва авторди вичин «Шарвили-дин турни шив» пьесада. Эгер къагъриманди рикIе халкъдин кьил-ин идея – кьве патал пай хъун авачтIа, халкъ чкIида лугъузва «Нуьгведин ич» пьесада драматургди.

«Гъажи Давуд» тарихдин драмада Э. Наврузбегова лезги халкъ руь-гъламишдай игит Гъажи Давуд къалурзава. Драмадин прологда авторди Гъажи Давудаз ва вахтуниз ихътин баян гузва:

**Цемжуьд лагъай асирдин лап эвелдай
Давуд лугъур са Гъажиди къудратлу
Азад авун патал хайи Лезгистан
Эвер гана викIегь халкъдиз гъунарлу.**

**Михъи касди, михъи дин гвай регъберди
КIватIна вири кьизгъин рикIер – кьегъалар.
АтIана кьил зегъерлу тир гъуьлягъдин –
Руьгъламишна, сад авуна лезгияр.**

Кири Бубадихъ хъсан ва пис терефар аватлани, Э. Наврузбегова ада-кай пьеса кхъизва ва сегънеламишзава, вучиз лагъайтла, автордиз вичин пьесадин геройдихъ чи уьмуьрдин геройдихъ авачир виклегъвал авайди аквазва ва ада чун, лезгияр, гъина аваз хъайитлани виклегъбур, масадаз дасмал гваз икрам тийидайбур, кыли кIвалахна кесиб синиф патал зегъ-мет чIугвадайбур хъана кIанзава.

«Ярагъ Мегъамед. ТIарикъат» пьесадихъ вичин кьилдин метлеб ава. И пьесади авторди кьилин герой арифдар Ярагъ Мегъамедан дертламиш хъанвай чан, адан къастар, чирвилер ва чирвилерин бине хъанвай викле-гъвал ва ТIарикъатди гъасилнавай муьруьддин тIебят, адан мурадар къа-лурнава. Вич диндин векил ятлани, Э. Наврузбегован Ярагъ Мегъамед са диндин къайгъуда авач. Пьесадин къагъриман Ярагъ Мегъамеда диндин михивал ватандин азадвал яз гъисабзава, накъшубандиядин тарикъатди истемишзавайвал диндин рекъер сиясатдин рекъериз элкьуьрна муьруьд муршиддиз табий хъун, аскер чIехидаз табий хъун, халкъ регъбердиз та-бий хъана уьмуьрдин мурадар кылиз акъудун фана дуьньядин мурадар тирди гъерекатралди тестикъарзава.

Автордиз чи аям хъсандиз чизвайди адан къенин йикъан уьмуьрдин къагъриманрикай кхъенвай пьесайрай аквазтIва. «Санитар», «Рэкетирар» ва «Пешекар гъуьл» (соавтор А. Усамов) пьесайрин герой къенин инсан я, амма и инсан секинсуз инсан я. Адавай я вичин бахтсузвал, я вичин кесибвал, я масадбурун явакъанвални гъилинни рикIин чиркинвал эхиз жезвач. Ам дертламиш хъана «бунтуниз» къарагъзава. Санитардиз вири алчах ксарай гъамбардин кьиферин ухшар къевезва ва ада, вич художник яз, гъа и къацIай гъайванрихъ галаз дяве чIугун вичин уьмуьрдин кьил-лин мурад яз гъисабзава ва эхирдал къван гъа и кьиферихъ – я халкъ-дикай, я ватандикай, я адетрикай фикир тийизвай, анжах чпин руфунар гваз къекъевезвай гъайванриз элкъвенвай «инсанрихъ» галаз дяве чIугуна уьмуьрдин «чилина» гъатзава. Сифте яз кхъенвай «Санитар» пьеса-фан-тасмагория – образдин жигъетдай виридалайни гужлу пьеса я.

Э. Наврузбеговалай виридалайни хъсан акъалтIай фасагъат образ авай, театрдин сегънедиз къешенгвал гузвай произведенияр иллаки хъсандиз яратмишиз жезва. Месела, махар. Э. Наврузбегован «Шарвилидин тур ни шив», «Суьгъуьрдин шал» ва «Нуьгведин ич» пьесаяр сегънедин истеми-шунар хвена, акъалтIай къаматар-образар аваз кхъенвай произведенияр я. И пьесайрин идея-образар гъа пьесайрин тIварара ава. Махариз хас тир тегъерда авторди пьесайрин герояр гъа и образрал элкьуьрзава ва махарин къуьрукралди кьилин идея – образ ачухарзава.

Арбен КЪАРДАШ.



Профессор Гь.Гь. Гашарован 80 йис



ЛИТЕРАТУРАДИН ИЛИМДИН АГЪСАКЪАЛ

Инсандин тебиатдиз жуьреба-жуьре аламатар хас я: адаз вич жегьил яз, кьвалав гвайди яшлу яз аквада; вичин уьмуьр санал акъвазна, кьуншидин уьмуьр фад-фад физвай хьиз жеда... Зунни гьакI ава: жув такваз, жуван тай-кьаншар, гьеле жегьилзамай Гьажи Гьуьсейнович агъсакъал яз гьисабзава. Белки, гьакI ятIа?

Заз Гьажи Гашаров мукьувай чиз зур асирдилай алатнава. Чна вад йисуз Дагъустандин гьукуматдин университетда санал, са факультетда, келна, зур асирда са шегьерда, образованидинни илимдин алемда, сигъ алакьада аваз кIвалахзава.

И вири йисара чна сада-садан яратмишунрикай рецензияр, макъалаяр ва очеркар кхьена, ктабар акъудна, абурун умуми кьадар 30-далай алатзава. Чебни тарифдинбур ваъ, акси яз, вилик амаз меслят хьана, кьаст эцигна, басмадиз гьазурзавай эсердин, улубдин ери хкаждай меслятар гузвайбур, басмадай акъатнавай ктабдин дережа кьалурзавайбур, михьи-лацу анализ ийизвайбур, хьуьтуьл критика квайбур, хийирлу меслятар ва гьахьлу кьимет гузвайбур.

И вири йисара чна сада-садавай нубатдин кIвалахдик кумай рехнеяр кьалурун, абур жагъуриз куьмек гун адетдиз элкьуьрнава. Ихьтин истемишунри чаз арадал тамам, саф ва гьалатIар квачир яратмишунар гьидай, абур келзавайдаз кьалурдай мумкинвал гузва.

Гила, гьуьрметлу Гьажи Гьуьсейнович Гашарован юбилей мукьва жезвай вахтунда, тIвар-ван акъатнавай алим, муаллим, дуст инсандикай тарифдин кьве гаф лугьун кутугнава.

1.

Гьажи Гашаров «дяведин аялрин» жергедикай я. Ам 1937-йисан 3-майдиз Ахцегьа, Гашаров Гьуьсейн муаллимдин хзанда, сад лагъай аял яз дуьньядиз атана. Шад, тух йисар фад алатна, уьлкведал Германиядин фашистри гьужумна, даяе эгечIна, бубани, гзаф жегьил итимар хьиз, ва-

тан хуьз фронтдиз фена. БицIи аялар галай хзан кIеве гьатна, дидедиз чIехи хцикай куьмекчи хьана.

Буба, душмандихъ галаз женгера гзаф хирер хьана, бахтунай, сагъ-саламат амуькна, ватандиз хтана: ам хзандин иеси хъхьана, вичин пешедив эхгечIна. Анжах хзандин къайгъуяр Гъажидин хивяй акъатнач.

Гъажиди, сад лагъай синифдилай эгечIна, хъсан ва лап хъсан кьиметар аваз кIелна: сад лагъай сиреда ацукънавай, ири вилер авай, лацу якIарин гададин гъил, муаллимдин суалдиз жаваб гуз кIанз, гъамиша цава жедай; адан кьиле муаллимди лагъай гъар са гаф, гайи гъар са тарс, са зегъметни акъалт тавуна, гъатзавай; хабар кьурла, виКIегъдаказ къарагъна, тамам жаваб гудай.

Гъажи музыкадин, манийрин, кьисайрин (Ахцегъар дегъ заманрилай лезги халкъдин илимдин, аламдин, эдебдин ва мадаратдин меркез я) алемда чIехи хьана. Адахъ галаз са йисара кIелзавай, санал кьугъвазвай, КIелез хивез хкаж жезвай гадаяр (Алирза Саидов, Алирза Эмирбегов, Абдурашид Рашидов, Марат Межидов, Нариман Гъажиев, Алпан Мурсал ва мсб) сифте чIалар туькIуьрзавай, шикилар чIугъвазвай, манияр лугъузвай, рикIе еке, михи мурадар авай ва яргъал сеферрикай, дережайрикай фикирарзавай зими жегъилар тир. Абур Гъажиди вичин чIагъандин авазралди, макъамралди шадардай.

1956-йисуз Ахцегъа юкьван мектеб куьтягъна, са чкадал 5-6 кас алай гьужетрай экъечIна, арада са хала-хатурвални авачиз (а вахтара гьакI тир), Гъажи Гашаров Дагъустандин С.Сулейманан тIварунихъ галай муаллимрин институтдин тарихдинни филологиядин факультетдин урус чIалан отделенидиз гъахъна, студент хьана. (Са йисалай гьукуматди институт университетдиз элкьуьрна, адални В.И.Ленинан тIвар эцигна). Ина кIелун четин тир: курсуна кIелзавай студентар жуьреба-жуьре миллетрин, хуьрерин ва шегъеррин мектебар «вадралди» куьтягнавай жегъилар ва зегъметдин тежриба авай, аскердай хтанвай, эвлемиш хъанвай ва аялар-хзанарни хъанвай итимар тир. Виридани ашкъидалди, югъ-йиф алахъна, дурумлудаказ дерин чирвилер къачуз, кIелзавай, гъавилий Гъажидин юлдаш студентрикай (Азиз Алем, Камал Абуков, Абдулкъадир Абдулатипов, Далгат Агъмедханов, Феликс Бахшиев, Рагъимхан Кельбеханов, Мегъамедсаид Мусаев ва мсб) республикада тIварван авай алимар, зарияр ва жемиятдин карчияр хьана. Гъажини абурулай гуьгъуьна акъвазнач: хъсандаказ кIелна, университетдин студентринни комсомолрин уьмуьрда иштиракна, Къазахстандин хам чилерал зегъмет чIугуна, тарифдин грамотаяр къазанмишна.

1961-йисуз университет агалкъунралди куьтягъна, Гъажи Гашаров хайи литературадай Москвадин гьукуматдин М.В.Ломоносован тIварунихъ галай университетдин аспирантурадиз гъахъна. Пуд йисуз меркезда чIехи алимрин гъилик ва библиотекайра вичин чирвилер университетдин студентриз тарс гуз жедай дережадиз хкажна, «Лезгийрин ашукърин шиират ва литература» темадай литературадин илимдин кандидатвилдин диссертация кхъена ва агалкъунралди хвена, алимвилин тIвар къачуна, ам хайи шегъердиз, хайи вуздиз, гила адан муаллим яз, уьзуьагъдаказ хтана.

Университетда Гь.Гашарова вишералди студентрикай чІаланни литературадин муаллимар гъазурна, цІудалай гзаф аспирантар илимдин рекъел акъудна. Вични чирвилерин, тежрибадин ва илимдин рекъай хкаж хъана: профессордин дережадиз лайихлу хъана. Ам, республикада машгъур критик ва литературовед яз, 1980-йисуз СССР-дин писателрин союздин член хъана. Алай вахтунда Дагъустандин писателрин союздин правленидин ва «Самур» журналдин редколлегиядин член я.

Университетда кІвалахал хъайи сифте йикъалай Гъажи Гашаров лезги литература дериндай ахтармишунив эгечІна: адан макъалайрай инсанри Къ. Саиданни Е. Эминан, С. Сулеймананни Х. Тагъиран, Къ. Межидованни А. Саидован... яратмишунрикай цІийи-цІийи малуматар кІелзавай, жегъил алимдин веревирдериз, анализриз фикир гузвай... Яваш-яваш алимдин фикир, ният, гъил кІун тавур, белки, са зарини лезги литература амукънач. Ам, галатун чин тийиз, вири зарийрин межлисриз физва, хуърериз ва шегъерризни агакъзава, гъар са межлисдани ада вичин явалу рахунралди, дерин суъгъбетралди милли литературадин гуьзел эсерар раижзава, халкъдиз кІанарзава, яб акалзавайбуруз эдебдин тербия гузва.

2.

Алимдикай рахадайла, виле акъадайбур адан илимдин кІвалахар я.

Гъажи Гашаров къве чІалал, лезги ва урус чІаларал, рахазвай ва вичин кІвалахар кхъизвай алим я. Адан къелемдикай хиялдиз тегъиз жедай къван илимдин кІвалахар хкатна: макъалаяр, рецензияр, учебникар, ктабар... Абурун умуми къадар 700-лай алатзава лагъайтІа, таб жедач, турус я.

Алимдин ктабрин сиягъди дафтардин къве чин къазва, анжах жанлубурук акатзава: «Лезги ашукърин шиират ва литература» (1976), «ЦІийи хъхъанвай ватандин манидарар» (1987), «Лезги литература: тарих ва алай вахт» (1998), «Лезги литературадин эдебият» (2011) ва мсб.

Чи рикІелай алимди туькІуьрнавай лезги шииратдин антологияр («Лезги шииратдин жавагъррин хазинадай» 2015-йисуз акъатна), класикрин кІватІалар алатзава: абур, К. Саидан ва Гь. Гъажибегован ктабар хъиз, еке зегъметар чІугуна, лазим материалар жагъурна ва дикъетдивди тупІалай авуна, са кутугай къурулушдиз гъана, тарихда сифте яз литературадин суфрадал гъанвай ивира я. Абур библиотекайрин дезгейрал атайла, хрестоматийра гъатайла, чаз, гъавая жагъайбур хъиз, жезва. Анжах, гъайиф, абур туькІуьрай касдин зегъмет аквазвач: куьлуьдаказ кхъенвай «туькІуьрайди фулан кас я» гафариз килигун бязибурун рикІелни татун мумкин я.

Алимдин гъар са макъала, гъар са ктаб са еке къадам, са зурба ахтармишун я. Къадамрихъ хъиз, ктабрихъни гъвечІи-чІехи ава. Гъажи Гъуьсейновичан ктабрин арада виридалайни зурбади (им са зи фикир туш) «Лезги литературадин эдебият» я. Эхъ, им чи литературадин тарих я, ихътин ктаб кхъин зурба кар я. Эхъ, ам кхъин нелай хъайитІани алакъдач: пар гзаф заланди я, кирамдин къилени гзаф чирвилер кІанда. Эхъ, им тарихда сифте майдандиз акъатнавай улуб я, имни тариф авуниз лайихлу кар я. И ктабдихъ мад са зурбавал ава - ам лезги чІалал кхъенва!

Инал лагъана кІанда: Дагъустандин халкъарин литератураяр ахтар-

мишзавай алимар (бязи тІварар винидихъ къунва) са йисара кІелнавай, санал кІвалахзавай, гъар сад вичин литературадин агъсакъал хъанвай инсанар я. Чпин дидедин чІални абуруз виридаз чида, анжах тек са касди, лакрин алим Сулейман Хановича, чпин литератврадин тарих хайи чІалал кхъена, Гъажи Гашаров къвед лагъайди хъана, амайбур рекъе ама. Себебар гзаф ава, абурукай сад дидедин чІалал илимдин кІвалахар кхъин четин хъун я: лазим думанар-терминар авач, абур гъеле арадал атанвач.

Гъ. Гашарован гзаф кІвалахар, винидихъ тІвар къунвай ктабар хъиз, тариф авуниз, зурба къегъалвилев гекъигуниз лайихлу я.

Гъ. Гашарова чи милли литература республикадилай къерехдани раиж ийизва: адан макъалаяр Москвадин ва чІехи шегъеррин журналриз акъатзава, ада меркезда С. Сулейманан шииррин кІватІални акъудна. «Урусатдин халкъарин литература. XX асир» тІвар алай энциклопедиядин гафарганда (Москва: «Илим», 2005) Гъ. Гашарован 11 макъала гъатнава.

Лезги литература, адахъ галаз лезги халкъни, сифте С. Сулеймана, ахпа Жамидина чпин эсерралди вири СССР-да магъшур авурвал, Гъ. Гашарова чи литература вичин макъалайралди вири Урусатдин Федерацияда раижзава.

Алимдин ахтармишунарни фикир тагана амукъзавач: Гъ. Гашарован ктабриз чи критикри ва журналистри (А. Агъаев, К. Казимов, М. Жалилов, А. Мирзебегов ва мсб), урус чІалал акъатнавайбуруз стха миллетрин алимри (А. Абдулатипов, С. Агъмедов, Гъ. Гъамзатов ва мсб) хъсан, къакъан къиметар ганва.

Университетдин муаллимдин рикІелай умуми образованидин мектеб алатзавач: ам фадлай 9 ва 11 классар патал «Лезги литература» хрестоматийрин ва 5 класс патал «Дагъустандин халкъарин литература» хрестоматидин (урус чІалал) кирам я. Ада муаллимар патал «Лезги литература» мектебда» ктабни акъудна гзаф йисар я.

3.

Лезги литература илимдин рекъелди ахтармишиз мукъвара виш йис тамам жезва. И рехъ Гъажибег Гъажибеговалай эгечІна, Мегъамед Гъажиева, Назир Агъмедова, Агъед Агъаева давамарна.

Алай вахтунда милли литература алимвили тІварар авай пешекарри (Р. Кельбеханов, Г. Темирханова, Р. Къадимов, Ф. Нагъиев, А. Рашидов, А. Мирзебегов, С. Бедирханов, Т. Гъажимурадова, Ж. Гъасанова, Ф. Къазимегъамедова, З. Къурбанова, Х. Эльдаров, С. Алиева, А. Гашарова ва мсб), зарийри ва журналистри (Х. Хаметова, Мерд Али, М. Алимов, Абд. Исмаилов, М. Меликмамедов, С. Керимова, З. Къафланов, Р. Ризванов, К. Къурбалиев, Гъ. Ильясов, А. Къардаш, М. Ибрагъимов, К. Ферзалиев ва мсб) ахтармишзава: рецензияр ва макъалаяр кхъизва, ктабар акъудзава. И жанлу тилитдин къилени профессор Гъ.Гъ. Гашаров акъвазнава.

Гъажи Гъуьсейнович Дагъустандин гъукуматдин университетда зур асирда дидедин чІалан ва литературадин муаллимар гъазурзавай муаллим-профессор, милли литература ахтармишзавай кирам, и жигъетдай еке алакъунар ва агалкъунар авай илимчи, галатун тийижиз алмирин кІвенкІве авай агъсакъал ва рехъ къалурзавай чархачи я.

Гъажи Гашарова чаз жуван лезги литературоведение – милли литературадин илим арадал гъана: ам литературадин критикадиз ва илимдиз атайла, чяхъ авайди А. Агъаеван 3 ктаб: Е. Эминакай, С. Сулейманакай ва А. Фетягъовакай кхъенвай монографияр тир. Гила чавай Гъажи Гъуьсейновичан гъвечИи-чІехи кІвалахар гъисабна куьтягъ жезвач.

Гъаф йисарин зегъметдиз ганвай къимет яз, Гъажи Гъуьсейнович са жерге гъуьрметдин тІварарин, шабагърин, грамотайрин ва пишкешрин иеси я: ДАССР-дин Верховный Советдин Президиумдин Гъуьрметдин грамота (1985), «ДАССР-дин культурадин лайихлу кьуллугъчи» (1989), «Зегъметдин ветеран» (1989), «Гъуьрметдин орден», «РФ-дин высший школадин лайихлу кьуллугъчи» ва мсб. Адаз «Шарвилидин», лезги алимрин, М. Гъажиеванни Гъ. Гъажибегован, тІварарихъ галай премияр виридалайни истеклу я.

Гъажи Гъуьсейнович уьмуьрда ватандихъ ва халкъдихъ рикІ кузвай кьагъриман, хуьре, шегъерда ва республикада гъуьрмет авай граждан, вичелай чешне кьалурзвай тербиячи, намус миьхи инсан, гуьзел хзандин кьил, вафалу яр-дуст я. Адан рехъ илимда алимвилин тІварар кьазан-мишнавай руша, хцин суса ва аспирантри давамарзава.

Профессор Гъ.Гъ. Гашаров феи рехъ Азиз Мирзебегован «Руьгъдин хазинаяр жагъурзавайди ва ахтармишзавайди» ктабдай (2014, лезги ва урус чІаларал) ачухдаказ аквазва. А адалатлу рекъай агъсакъал дурумлудаказ физва.

Гъуьрметлу Гъажи Гашаровахъ яргъал уьмуьрар ва мадни еке агалкъунар хьун чи мурад я.

Гъаким КЪУРБАН.



Тыкаят

**Нариман
ИБРАГЪИМОВ**



БАЗАРХАНА - ТАРАШХАНА

Советрин Союз хьтин зурба уьлкве чуклурай 1990-йисар кьизгьин-буруз, цийи уьлквеяр, республикаяр, халкъарин арада зидвилер, душманвилер, наразивилер арадал кьезвайбуруз элкьвена. Дагъустандани халкъарин милли гьерекаатар, фондар, обществояр майдандиз экъечІна. Абуру чкадин халкъариз хсуси автономияр, аслу туширвилер истемишна. Чкайрал райкомар, обкомар амачир. Россиядин Федерация тІвар алай цийи государстводи вичин кьурулушар четин гьалара туьклуьрзавай. Виняй тІуб юзурдай гьакимар авачирвиликай менфят кьачуна, советрин девирда вилик-кьилик хьайибуру хуьрерин, чилерин, майишатрин, карханайрин иесивална, гьукумдин идарайра, парламента кьуллугъар, депутатрин чкаяр кьуна. Зегьметчи инсанар кесибрин, бейкаррин жергейра гьатна.

Халкъдин гьерекатрин, фондарин кьилевайбуруни, халкъдин тІвар кьаз, чпин игьтияжар, итижар таъминарна, кьуллугърин иесивална. Са кар мадни авай, гьерекатрин башчийри чпин кьваларив вikleгъ, кьуватлу спортсмен гадайрикай, яракьарни вугана, чеб хуьдай женгчи дестеяр кІватІна. Шагьвеледни «Абадвал» гьерекатдин са дестедин башчи тир. Эхиримжи кьвед-пуд йисуз ам вири района райж хьанвай. Импортный машинралди, жемятриз гьиз чІем, чай, гьуьр, шекер маса гуналди, вичин десте галаз машинраваз хуьрерал цІар элкьуьруналди, кумек тІалабзавай инсанрин тереф хуьналди. Адаз са куьникайни кьурху авачир. Гьихьтин гьаким, чІехиди кІандатІани хьурай, ам раклара кьуьл эцяна, кабинетдиз гьахьдай. РикІик квай месэлани яргьияр тавуна гьялиз тадай. Касдихь пулни авай, герек вахтунда майдандиз экъечІдай женгчиярни. Абурухь галаз са гьакимдизни кьил кьаз хуш авачир. Идалай гьейри дестеди районда кьазанжияр кьачузвай карханаяр, майишатар, цехар са-сад вичин гуьзчивилик кутазвай. Райондинбурукай ва кьецияр харж кьачуз кьезвай аждагьанрикай, криминальный дестейрикай хуьзвай. Гьа и кар патал са шумудра кьалризни, яракь ишлемишна, ягьунризни акьатна. Гьелбетда, ихьтин гьал «чун пачагъар я» лугьузвай бандитрин кІватІалриз хуш хьанач. Абуру Шагьвелеадаз инад кьадай уламдихь кьекьезвай.

Къанажагълу уьмуьр акъалтзавай несилдиз тербия, чирвилер гуз акъудзавай тежрибалу муаллим вичин хва икI дегиш хъунал тежедай къван мягтел хъанвай. Урусатдиз тухвана помидорар маса гана хтай йикъалай, на лугъуди, адак маса иви кутуна. Къвед лагъай йисуз майваяр маса гана хтайла, Шагъвеледа дидедиз малумарна: «мад чна помидорар хцадач ва вуна диде, а еке сал цаз ви чанни хкуддач».

- Бес чна вучда, чан хва? Дахдиз школадай гузвай кепекралди амай къве стхадиз мехъерар гъикI ва квехъ ийида? Чаз фу гузвайди гъа сал я эхир.

- Икъван гагъда гъакI тир, диде чан, гила маса девир я, пуларни чаз жагъида. Исятда акъуллу инсанри са артух зегъмет чIугун тавуна къазанжияр арадал гъизва. Помидорар чна хцадач, амма абур цазвайбурвай маса къачуз тухуда. Стхайриз мехъердай пуларни жада чаз. Абуру анжах чпин кIелунар куьтягърай.

- Я чан дидедин, а зурба машинра гъакъдай майваяр къачудай пулар гъинай къвезвайди я?

- А крарикай вуна фикирмир, чан диде, абур зи къайгъуяр я. Чаз недай къван хъач-мач, афна-памадур цуз, мад герек авач. Зулухъ чна сала шуьмъгърин ва хурмайрин къелемар кутада. Абуру хъсан хийир гузвайди я.

Гъабибат пара шаклувилик акатнатIани, Абдулкъадир муаллимди хцин теклифдал разивал къалурна. Салан кIвалахдикай катзавай адаз и кар лап хуш хъана. Шагъвеледа лагъайтIа, вичин рикIе авай крар са-сад тамамарзавай. Фялеяр гъана, къелемарни кутуна. Гатуз ам са траллер помидорар гваз фена. Абур къачудай пул хциз гъинай атанатIа я дидедиз, я бубадиз малум хъанач. И сирди Абдулкъадир фикирлу авуна. Адаз и месладай гъи патахъай кьил акъуддатIа чизвачир. Уьлкве чкIуни, вири сад-садак какахъуни, алаш-булаш гъерекатри, законри кIвалах тавуни инсанар маса вилаятрай атанвай хътинбуруз ухшамишнавай. Абурукай сад Шагъвеледни тир.

Урусатдай гада чIемедин пачкайрив ацIурнавай са траллер гваз хтана. Абдулкъадир мадни мягтел хъана. Ихътин малдин кьимет са шумуд миллион манатдиз барабар жадай. Хциз ам гъинай атана? Хабар къурлани бегъем жавабар тагуз Шагъвеледа анжах са гафар тикрарна:

- Дах, вак са къалабулухни акатмир. Урусатда чи ахътин гадаяр ава хъи, абуру заз куьмекзава. Чна исятда и чIемер жезмай къван фад гана куьтягъна кIанда.

Дуьзгуьн, гъакъикъи чIем туьквенда авайдалай хейлин ужуз гузвайдакай хабар хъайила, хуьруьнвийри, иллаки веледриз мехъерарзавайбуру, пачкайралди маса къачуна. Абурун хабарралди къунши хуьрерайни, шегъеррайни мукъвабур, танишар, дустар атана чIемедин гъарайдиз. Чпин мукъвабурузни Шагъвеледа са-са пачка чIем багъишна. Дидедиз хцин ихътин жумартвал хуш хъаначтIани, вичиз лугъудай жуьрэт авунач. Пака идан гъакъиндай са ни ятIани жавабни гун лазим я эхир. Куьрелди, цIуд йикъан къене траллер ичIи хъана. Шагъвеледа сад лагъай мертеба авай цIун кIвалин чилий дерин фур эгъуьнна ва хъайи пул гъана кIеви авуна. Са къве йикъалай ам цIийи «Мерседес» гваз хтана. Ам ада институт куьтягъай стхадиз багъишна.

- Я чан хва, адаз машин ваъ, свас я кІанзавайди,- шадвални наразивал кваз рахана диде.- вучиз са кар ийидайла вун чал алуькдач?

- Диде, ваз чизва, вучиз ятІа?

- Амалдар я вун, амалдар. Чна цІи Робертаз мехъерна кІанда, хва.

- Ийида, диде, ахътин мехъер кърмишда хъи, и чи хуьре садрани тахъай хътин. Вун анжах архайин хъухъ.

- Я чан дидедин, заз секинвал авайди яни?

- Бес я, диде чан, бес я, ваз мад са азабни гумир. Вири месэлаяр чна гъялда. Роберт кье-пака районда кІвалахални жеда, жува адаз са вижевай руш хкъягъа.

- Аллагъди хуьй куьн, чан балаяр,- рикІяй шадвална ва мадни дуьаяр авуна Гъабибата.

Дишегълидиз хъихъ галаз ачухъдиз рахаз кІанз хейлин вахт тир, амма ам кІваляй гъатзавачир. Вичин дустарни галаз датІана рекъе-хуле жезвай. Йифизни геж хкъезвай. Дидедин рикІе кин авай, хъи ийизвай вири крар дуьзбур туширди ада гъиссзавай. Еке пуларин эхирни хъсанди хъун мумкин тушир. Гагъ санай, гагъ масанай «яна, къена» лугъуз агакъарзавай хабаррини рикІик къалабулук кутазвай. Шагъвелед я чІехи къуллугъчи, я депутат, я гъаким туширтІани, ам физ-хкъезвай рекъерикай, туьш жезвай инсанрикай, дестейрикай я адаз, я Абдулкъадираз чизвачир. Гъа ида гъалаба, кърху артухарзавай. Шаклувилерал эхир эцигда лагъана ихтилат кудиз кІан хъайила, Шагъвелета, аян хъайида хъиз, рахун къатІдай, зарафатардай, маса макъамдик ван кутадай. ИкІ тирвиляйни дидедиз амуькзавайди дуьаяр авун тир.

Азербайжандинни Дагъустандин (Россиядин) арада михъи, ачух (прозрачный) сергъятар жеда лугъуз чІехи гъакимри авур ихтилатар бушбуруз элкъвенай. Къизилдин муькъуьн кьиле кІеви сергъятдиз акси зурба митинг кьиле тухвайдалай гуьгъуьниз Шагъвелед вичин итимар, КцІа-рай, Къубадай, Бакудай митингдиз атанвай дустарни галаз кІвализ хтана. Еке гъаятда суфрани ачухна. Гъеле къизгъинвал кумай жегъилри, «эгер сергъят эцигиз хъайитІа, чаз амуькзавайди «Абадвал» гъерекат кьиле аваз гъиле яракъ къуна аксивал авун я» лугъузва. Сада-садалай кІевиз сес хкажиз, «бес я лагълайгъчийриз яб гайи къван, абуру чун цаз алай симерин юкъва твазва, халкъ, чил къетІивилелди кье патал пайзава, ахпа чаз инани, Азербайжандани кІур гуда. Гила чун сад хъана къарагъ тавуртІа, лезги халкъдин нехир хтана лагъайтІа, жеда. Чи гележегдин эхир-пехирни жеда» лугъузвай.

Абдулкъадира яб акална, акална, эхирни вичин сесни кудна ва гъевеслу, жуьрэтлу жегъилривай секин хъун тІалабна.

- Балаяр,- рахана ам гъар садал вил вегъез,- куь фикиррихъ галаз зун кьилелай кІвачелди рейсад я, амма куьне уьмуьрдин, тарихдин гъакъикъат рикІелай алудзава.- Са низ ятІани рахаз кІан хъана.- Яб це къегъал,- муаллим адахъ элкъвена,- ван хкаждай, алчахдин суфатдиз вижевай сад вегъедай вахт чир хъана кІанда. Квез тарих, гъукумат вуч лагъай чІал ятІа чидани?- Абдулкъадира гъил хкажна, къарагъиз кІанзавай ва сивел кІвенкІв алай итимар ацукъар хъувуна.- Куьне садвиликай, женгиникай, яракърикай, аксивиликай ихтилатзава. Авани чахъ гъа садвал? Гъа къуват? Авач, авач, балаяр. Эгер авайтІа, чи бубайри цІуд йисаралди яхулрин

ханарин зулумар эхдачир. Куьне садрани фикир ганани? Чи миллетдик вилер шуькьубурни, мичи кьумралбурни, хьуькьверин кьилер экъ-исайбурни, расу чIараринбурни, лап куьлуь буйдинбурни ква. Чи уллу бубаяр ахьтинбур тушир эхир. Абур кьакьан буйдин, лацу якIарин, кутугай, дуьзгуьн акунрин, такабур, ачух рикIер авай инсанар тир. И алатай виш йисара лезги халкьдин ивидик мугьулрин, хазарин, арабрин, персерин, татарин, монголрин, урусрин, туьркверин ивиар какахьна, гьавиляй сихвал, садвални квахьна. Дагьларани дагьарра мукар авур дагьвийрик масадбурун ивиар тIимил какахьна. Гьавиляй абур, гьайванрин капIалар, лужар хьиз, санал жезва, сад я.

Лагь, жаваб це заз, вучиз чи «Абадвилин» регьберар гьар кьве йисалай дегиш жезва? Стха халкьарин гьерекатрин башчияр гьа садбур яз ама, абурухь чпин инсанри ябни акалзава. Гьа идани чибуру чIехиди кваз такьунин, вири са фикирдал тахьунин, кьерехдин, чара чун такIан инсанрин фикирар гваз майданрал рахунин гьакьиндай шагьидвалзава. Масадбур чпин кицIикайни шагь ийиз алахьзава. Чибуру лагьайтIа, жуван шагь ламарин жергеда твазва. Тарихди гележегдиз рехь кьалурзавайди я, гьавиляй кьулухьди вил ягьиз, виликди вач.

Балаяр, халкь сад хьхьун, жуван гьукумат хьун гьар са ватандашдин мурад я. Амма гьайиф, чи регьберри хьсан улам гьилий ахьайна. За Кьасумхуьрел, Белижда, Мегьарамдхуьре хьайи чи гьерекатдин съездра иштиракна. Вуч акуна заз? Рахаз чиди чи гадайриз. Гьарда вич акьуллу яз, анжах са вич чидайди яз кьалуриз алахьна. Абуру ахьай кьилин гьалатI вуч ятIа чидани квез? Арадал са шейни алачиз Лезгистан Республика малумарна ва чун Азербайжандани, Дагьустандани душманриз элкьуьрна. Идални бес тахьана чи «акьуллу, камаллу» башчияр, женгчияр, активистар чарчел кхьенвай Лезгистандин гьукуматдин кьуллугьар патал бягьсина гьатна. Чпиз муьхц эцигиз тежедайбуру чаз республикаяр хиве кьуна. Ельцина Советрин Союз чкIурнамазди фена КцIар, Кьуба, Хачмаз, Худат гьилик ийидай, санал хьийидай чкадал. Гьа ихьтин серфе, улам гьилий ахьай башчияр, активистар, абур гилани «Абадвилин» кьурулушра амазми, халкьдин душманар я. Ингушри, баркалла Аушеваз, кар авуна ва чпин республикани арадал гьана. Чун вацIун кьерел аламукьна, атай селлеррини гатаз. Гила садавайни, я квевайни са затIни хьжедач. Государствояр арадал атанва, абурун арада кIеви сергьятни жеда. Я Россияди, я Азербайжанди яракь гьиле кьуна женгиниз кьарагьдай мумкинвални хгудач. Гьулдандин рипинал литинин гьуд гьалчиз жедач. Заз квехь гафар тIимил, крар гзаф хьана кIанзава. Им за квез инанмишвилелди лугьузва ва чIуру, герексуз гьерекатриз рехь гумир. Эгер зи гафар кьун тавуртIа, куьн вири хата-баладик акатда.

Абдулкьадир муаллимдин гафарал кьул чIугурбурни хьана, «ваь, женгиниз кьарагь тавунмаз халкь кьве патал пай хьана амуькда» лугьузвайбур, нарази яз хьфена. Муькуь мугьманарни рекье хтурла Абдулкьадира хцихь галаз кьилди суьгьбет давамарна.

- РикIиз кьей хва, заз ви кьенивални, жуванбурухь рикI кунни, герек вахтунда жуьрэтлувални кьалурун чизва. Уьмуьрда виридалайни еке шадвал, бахт – жув инсанар патал герек тирди гьисс авун я. А гьисс вахь ава, амма хва, бязи вахтара вуна бейнидиз атай гьа сифте фикирдиз кь-

уват гузва. Са масадан гафариз тамашна кылихъди цѹз вегъезва. Идаз акьуллувал, итимвал лугъуз жедач эхир.

Лагъ, исятда инлай хъфейбурукай ваз вуч чизва? Абурукай вуж вуж я? Дуст, хаин, таниш, амадаг?

- Дах, акъваз, акъваз, абур халис гадаяр я.

- Ваз гъинай чида? Абур ваз карда, вун кѳеве акѳайла, рекъе-хуле аку-нани? Ваъ. Цѳалцѳам негъилрихъ ягъазвайди гъамиша алдатмиш жедайди я. Вуна жуван къвалав агатзавай гъар сад ахтармиша, ахпа къиметни це. Абурун терефни хуъх. Заз чизва, на ва масабуру «Абадвилин» мярекатриз хейлин пулар гана. Нетижа гъинва? Вуна, «чун башчийр я» лугъузвай-бурухъ кьилди-кьилди яб акала, абурувай хабарар яхъ, рикѳе вуч аватѳа чира, аквада ваз, абур гъихътин иблисар ятѳа.

За хва, ваз исятда лугъузва, фикир ая, гекъига, фагъума, ахтармиша, анжах жуван кьил къванерик акатдаивал ийимир. Пака икѳ хъайитѳа, зи, яаъан, амай багърийрин рикѳер пис тѳар жеда, чун такѳанбур, пехилбур шадарда.

- Я дах, ви гафар за вири къабулзава, абурук кьел ква, ви тежрибадин, пешедин кьуш ква. Сагърай вун, амма алай макъамдин гъаларикай мен-фят къачун лазим я. Вири хъсан жедайди я.

- Хъурай ман. Зи мурадни гъам я, амма зи гафар рикѳелай алудмир.

Са нянихъ кѳвализ хтай гадайрик пара ван квай. Къвед Шагъвеледани ва масабуру къуънерикай къуна хкана. Вад-цѳуд декъикъани алатнач, рай-ондин хирург, терапевтни галаз Роберт хтана.

- Я хва, я чан яаъан, ибруз вуч хъанвайди я?- хабар къуна Гъабибата.

- Ахпа, ахпа, чан яаъ, садра и къегъалриз куъмек гун.

Кимелай хтай Абдулкъадираз хци чеб Къасумхуъруън гадайрихъ га-лаз къал-макъалриз акъатайдакай лагъана. Анжах са йис алатайла адаз и чуъруькдин гъакъикъат малум хъанай.

Шагъвеледа Къасумхуъруън консервиардай заводдин директордихъ галаз икърар кутѳунна: «Чна вад вагон ширеяр, компотар, маринадар маса гуз тухуда, квез цѳуд процент пул гъиляй-гъилиз гуда, амайди эвездай продукция (шекер, крышкаяр) хкида». Хейлин нагъд пул гъиле гъатай директорди икърардал къул чѳугуна. Икърарда къейд тавунвай итимви-лин меслятни авай: «къазанжи къве терефдин арадани сад хъиз пайда».

Шагъвеледа вичин гадаярни галаз Урусатдин шегъерриз вад вагон мал тухвана. Анра авай танишрин куъмекдалди Дагъустандиз, Дербентдинни Белиждин станцийрал къве вагон шекер, къве вагон тахтаяр ва са вагон цемент рекъе хтуна. Заводдин директордивни вичиз къвезвай пай шекер ва пул вахкана. Нефс къати касдиз им тѳимил акуна ва ада Шагъвеледа-вай мадни пул истемишна.

- За, меслятвал хъайивал, вири кьилиз акъудна дуст, ваз зиян жедай-вал авунач. Гила вучиз ваз артуханди кѳанзава?

- Вуна зун алдатмишна. Ваз къве сеферда гзаф хийир хъанва. За чирна, вуна тахтаярни, цементни хканва.

- Дуст-кас, тахтаяр, цемент ваз талукъ месэла туш. Я ваз абур за гъикѳи ва нин куъмекдалди хканвайди ятѳа, а ксар гъикѳи рази хъувуна кѳанзавай-ди ятѳа чир хъун лазимни туш. Заз чи амадагвал мадни давамариз кѳанза-вайди тир, амма вун са гаф гвай итим туш. Сагърай!.

Ваъ, директор гъавурда акъунач. Ада вичи харж гузвай гадаяр Шагъвеледал гъалдарна, ам вичиз хейлин пул буржлу я лугъуз. Къучиярни гежел тевгъена Шагъвеледан суракъдиз фена ва абуру чеб «вужар» ятIа къалурна.

Дербентдин, Махачкъаладин идарайра вичин крарин гуьгъуьна авай Шагъвеледаз хтайла, гадайри арадал атай чуьруькдикай ва абуру чпиз авур истемишунрикай чир хъана. Гъа пакадин юкъуз ам вичин десте-ни галаз Демиран кIватIал авай чкадиз фена. Жанавуррин луж хперин суьруьдик акатайди хъиз, алаш-булаш арадал гъана. Ихътин гъужум гуьзлемиш тавур къасумхуьруьнвияр гъутарин, гуьллейрин хурук акатна. Вири секин хъайила, Шагъвелед хер хъанвай Демирава рахана:

- Чун чаз фадлай чизва, вучиз вун итимвилелди зи патав атанач? А ламран хъиз за, меслят хъайивал, вири гъакъи гайиди я, амма адаз мадни гзаф кIан хъана. Куьн гъалдарна ва ихътин эйбежер чкадал гъана. Ша , чна гъалатIар ахъай тийин, масадбур хуьруьрдай къелетриз рехъ тагун. Чна чи гужлу къуватар сад авуна кIанзавай береда вуна гада-гуьдуй амалриз рехъ гана. Ахътин угъраш патал тапанчияр вини кIвачиз акъуддани? Мад и жуьреда ягъалмиш жемир. Эгер ваз герек ятIа, тахтаярни, шалманарни, цементни гуда, анжах алчах гъакимрин вач-хъшаяр жемир.

Къибледин къучагърин «игитвилерикай» хабар хъайи муаллимдин рикI тIар хъана. амма девирдин йигин поездда акъахна физвай хчин вилик пад къадай я къуват, я такъат адахъ авачир.

Алатай са йисуз гъам хуьре, гъам района, гъам республикада гзаф вакъияр къиле фена. Абдулкъадиран хва Робертаз гъич райондани садаз тахъай хътин гурлу, шад мехъер авуна.

Хуьруьн майдандал зурба алачух яна, аник мехъеррин суфраяр дуьзмишна. Белиждай магъшур къавалар, Дербентдай, Бакудай уstadлу манидарар, Махачкъаладай туьнт къуьлердайбур гъана. Суфрайрал са шумуд жуьре хуьрекар, шиш-кабабар, салатар, яр-емишар, майваяр, хъвадай ятар... Хуьруьнвийри, мугъманри рикIивай, шаддиз ял яна, демерикай лезет хкудна, жегилриз ва диде-бубадиз мехъер мубаракна. Къавумрин варцел фена «Лимузин» машинда аваз свас гъизвайбурун автомашинрин цIиргъини къунши хуьрерин рекъерани къив-къиямат туна. Шагъвеледан дустари цавуз фейерверкар ахъайна, тфенгрин, гъуррадин сесералди свас гвайбур къаршиламишна. Абдулкъадирни Гъабибат велледрилай пара рази тир, абурун шадвал рикIера, беденра гъакъзамачир, амма Шагъвеледа тешкилнавай и инсанар гъейранардай хътин мехъери, адан дамахлу гъерекатри пехилбурун жергеярни къалинарна.

Са акъван вахт алатнач, Шагъвелед «Космос» банкдин райцентрада ачухай филиалдин управляющийвиле тайинарна. Райондин къилизни цIийи инсанар атана. Абуру гъалибвал къазанмишуник Шагъвеледан алахъунрин, финансрин пайни квай. Гъукум гъилий акъатайбурун ажугъ екеди тир. Абур сакIани секин жезвачир. Ара-ара райцентрадин майдандал ва чIехи хуьрера акси митингар тешкилзавай. Республикадин меркездани абурук цIай, пIупI кутазвайбур, къучагъриз аксибурун тереф хуьзвайбур авай къван. Россиядин Федерациядин Государственный Думадиз сифтегъан депутатар хкъзавай вахтунда гъар са тухумди, кланди,

гъакимдарри чпин итимар патал женг чӀугвазвай. И женг къурбандар галачизни кыиле фенач.

Госдумадин депутавиле кандидатар яз къалуранвай са шумуд итим яна, къена. Абурук кваз лезги халкъдин векил, жегӀил предприниматель, карчи, эцигунрин карханадин регъбер Артур. Лезги рухваяр Азербайжандинни Къарабахдин арада хъайи дяведани гзаф телеф хъана. «Квез квелай алакьдай къван азадвилер, аслу туширвилер къачу» лагъана Советрин Союздин халкъарихъ элкъвей ахмакъ Ельцина уьлкве дяведин, женгерин майдандиз, цӀуд йисаралди дуствилелди, стхавилелди яшамиш хъайи халкъар душманриз элкъуьрна.

Гъатта са хуьруьнвиар, районэгълияр сад-садаз къарши акъвазарна. Ракъинин кӀаник кутугай, менфятлу, къуш квай чка къун патал мумкинвал авай гъар сад вичиз чидайвал, вичелай алакьдайвал бягъсиниз экъечӀна.

Пул, пул, пул... Вири женгер гъам патал тир. Ам авачирлани пис я, лап гзаф ацалтайла мадни пис я. Иблисдилайни алчах, душман затӀ я. Гъавилляй бубайри лугъудай, итим вуж ятӀа чир хъун патал я адаз гзаф пул це, я ам чӀехи къуллугъдал эциг. Нелай хъайитӀани ихътин шартӀариз, мумкинвилериз тӀем гуз алакьдач. Итимвални, ягъ-намусни хъендик кутада.

Шагъвелела Абдулкъадир муаллимдин къени, намуслу, гъуьрметлу, гъалалдин ризкъидик квай хзанда тербия къачунатӀани, бинедилай ам къени, михьи аял тиртӀани, чалпачух, къайдасуз, дявекар вахтунин дегишвилери адак чпин хума кутуна ва ам вичизни хабар авачиз пулдин куьлгедик акатна. Яваш-яваш чӀуру крарин иеси хъана. Адан гуьгъуьна чарадан къаргъишни гъатна. Ада майдандиз вичизни, хзандизни, мукъвабурузни кваз душманар акъудна. Дидедин, дахдин камаллу гафарикай вичиз вахтундамаз дава, тарс хкуднач.

Сифтегъан нагъахъан, гъалалсуз кар Шагъвелелдай чӀемедин савдадихъ галаз алакьалу яз акъатна. Вичив «КаМАЗ» машин чӀем вугайбур ада, пул тамамвилелди вахкун тийиз, инжиклу авуна. Россияда авай гадаяр Дагъустандиз хтана, Шагъвелела абур хъсандиз къунагъламишна, чӀем авай хейлин пачкаяр аламаз ганвайдакай ва вирида пул вахкун тавунвайдакай шел-хвална. Гатуз, помидорар гваз атайла, вири пул хкидайди хиве къуна.

Им, гъелбетда, тапарар тир. Муьштерийривай пул тамамвиледи ахгакънавай, амма Шагъвелела ам харжнавай. Дустарив буржуна вуганвай. Масадбурун къве «КаМАЗ» помидорар гваз фейи Шагъвелела чӀемедин иесийрин бурж, тӀимил-шимил квачиз, алудна, амма хейлин помидорар ктӀана лагъана, тапарарна, бязи хуьруьнвиарни алдатмишна, абурун пуларин са пай мемекъуьртӀна. Идалай гуьгъуьниз консервиардай заводдин мал патал чуьруькриз акъатна.

Новороссийскдай хтай къве хуьруьнвиди, ана чпин кар ачухнавай бизнесменри Шагъвеледан гъерекатрикай хабар хъайила, адаз шуьмягърал машгъул хъун теклифна. Абуру лагъана хьи, вуна шуьмягъар гъазурда, чал агакъарда, чна абур Ирандиз рекъе твада. Хийир къве патални пайда.

Чкадал, Урусатдин базарра маса гунив гекъигаила, къазанжияр къведпуд сеферда гзаф жезвай. Вири месэлайрин гъакъиндай икърардал атайла, Шагъвелела пулуникай ихтилат кудна.

- Чи хуърера шуьмягъар аламаз вугузвач, са гьикъван ятІани пул виликамаз гъиле хъанайтІа, пис тушир.

- Гъавурда ава стха, секиндиз раханай къакъан буйдин, къуьнерал мягъкем къил алай, яргъи гъилер квай, чинилай шуькІуь чІулав спелар аквазвай, лацу якІарин жегъил итим. Адан тІвар Къудрат тир. – Августдин эхиррай хъиз чна вал пулни агакъарда. Анжах вуна шуьмягърин багълар авайбур виликамаз тайинара, чпин мал маса къачудайдахъ инанмишара, икърарар кутІуна. Къилинди, хаммал гзаф жедайвал ая.

Хъсан къазанжида вил аваз Шагъвелед вичин дустарни галаз Самур, Гуьлгери вацІарин къерехрив гвай чилерал алай хуърера къекъвена. Шуьмягърин багълар гзаф тиртІани, хейлин иесийрихъ чпин муьштейрир авай къван. Са дестеди Москвадин ширинлухрин карханаяр патал шуьмягъар маса къачузвай. Масанрайни лезги хуърериз шуьмягърин суракъдиз къевезвайбур кими тушир.

Шагъвеледа и кардикай Къудратаз зенг авуна, хабарна. Ада багъларин иесийриз гъар килограммдилай сад-къве манат алаз хъиз гунин ва шуьмягъар атІанмазди маса къачун меслятна.

Муаллимдин хва къили кІвалахзавай гада тир. Ада Къуба пата авай дустар кардик кутуна, ана шуьмягъдин багълар мадни гзаф авай къван. Гъа са вахтунда Шагъвеледа Къубада кІватІай бегъер сергъятдилай регъятдиз акъуддай рехъни жагъурна, герек ксариз пуларни гана.

Гъа икІ, шуьмягърин бизнесдал чан акъалтна. Шагъвеледан катун-кал-тугунрини гъич гуьзлемиш тавур нетижаяр арадал гъана. Виш тонн шуьмягъар кІватІна, Новороссийскдиз агакъарна. Гъелбетда, бегъем пуларни харжна. Эгер чкадал Шагъвеледа килограмм сад-къве манатдин багъаз къачунатІа, Къубадай 10-15 манатдин ужугъ гъатна адаз мал. Алишверишдин гъа и алакъайрикайни вичиз бегъем къеж акъудна. Къудратани итимвилин гаф хвена. Шагъвеледа вад миллиондив агакъна пул вахкана. Икъван пулунин иеси адакай икъван гагъда хъайиди тушир. Адан цуф цава къугъвазвай. Новороссийскдай ам импортный цІийи машин гваз хтана. Вичихъ галаз зегъмет чІугур гадаярни динжарна. Абурни шуьмягърин бизнес мадни гегъеншарунин фикирдал атана. Хийир вилериз аквадайди тир. Гадайри шадвалзавай, гъар юкъуз кефер чІугвазвай.

Бизнесдихъ нагъакъан, дявекарвилин терефарни авайди абуру гъеле къатІанвачир. Хабар гъинай, хабар Москвадиз шуьмягъар гъазурзавай дестедин пачагълугъдай. Чпи виликдай шуьмягърин савда ийизвай кІвалериз фейи гадаяр саки виринрай ичІиз элкъвена. Садбуру чпихъ «цІи бегъер хъанач», масадбуру «шуьмягъар гваз базардиз физва» лагъана. Мягътел хъана и дестедин башчи Исламудинни. Ина шулугъ авайди ада къатІана, амма гъихътинди? Ам вичин итимарни галаз хванахва авай хуьруьз фена.

Хуьре мехъер авай. Гъеле яргъа амаз абуруз музыкадин, са мехъерални ягъ тийизмай зуьрнейрин ванер атана.

- Гадаяр,- гъевес кваз рахана Исламудин,- ина халис мехъер къурмишнава. Зун фадлай зуьрнейрин авазрихъ цІигелзавайди тир.

- Яб акала жуваз кІамай къван. Белки, чун демеризни фин,- лагъана гадайрикай сада.

- Валлагъ фида, ина къе амукъайтІа.

Виликдай совхозда агроном яз кІвалахай хванахва Абидинни мехъ-ерик квай. Мугъманар, Исламудин атанвайдакай хабар гъайидаз ада къетІивилелди буйругъна: абурни галаз энгел тавуна мехъерик хъша.

Абидина хванахвадин хва, адан дустар хушдиз къабулна, суфрадихъ ацукъарна. Исламудинан тІуъруькъуьм гуьгъуьларни ачух хъхъана. КІвалерин вилик квай майдан къавалрин ихтиярда авай. Яру, цІару, гуьрчег парталар алай рушар, дишегълияр хкатна аквазвай, абур чпел фикирни желб ийиз тазвай. Итимри, жегъилри туьнт къуьлерзавай. Зуьрнечийри «лезгинка» макъамдал илигнавай. Чпикни ахътин дамах гвай хъи, зуьрнеяр абурун гъилерани, цавани къугъвазвай. Сад-къведа чІак, мет чилиз ягъиз къуьлзавай. Исламудинан рикІел хтана, абурун хуьрени и жуьреда майдан-дай руг акъуддай, вири гъейранардай къуьлердай устадар авайди тир.

Мехъер пара хъсандиз тешкилнавай. Гадайрин са дестеди суфрайрал хуьрекар гъизвай. Дишегълийрин дестеди жерге итимар къарагънамазди, гъиле-гъил аваз хуьрекар тІуър къапар вахчузвай. Ара-ара гадаяр къвез «КІани-такІан авани?» лугъуз хабар къаз, хъфизвай. ТІвал гвайда – къвар-цІабанди суфрадихъ ацукънавайбурни рикІелай алудзавачир, къуьлуьз-къуьлуьз атана мугъманриз гаф гузвай, диде-бубадиз мехъер мубарак авур-далай гуьгъуьниз, къавалриз мугъмандин макъам ягъун буйругъдай. Гъа икІ, Исламудинани «кавхадал» вижевайц къуьл авуна, майдандиз экъечІай рушариз хъсан шабашарни гана.

Абидин гъавурда авай итим тир. Мехъеррин иесидиз талукъ тебрикар-ни авуна, ам мугъманарни галаз кІвализ хъфена. Хваш-беш авуна, чаяр хъвана акъалтІарайла, гадайрик са гъихътин ятІани гъалаба квайди акурла, иесиди хабар къуна:

- Гила, халудин, лагъ, вун кІеве тунвай месэла гъихътинди я?

- Валлагъ, Абидин халу, вакай табдай делил чахъ авач, чун кІеве гъатна-ва. Чаз акурди къил акъат тийидай шудургъа я.

- Шудургъа? Къил акъат тийидай?- итимди са живзи хъверна.- Ам вуч я эхир?

- Чун бегъем мал авачиз амукънава. Икъван гагъда шуьмягъралди таъ-минарзавай ксаривай гила чаз абур гъат хъувунач. Чи вири крарни чІур жезва. Чна гаф ганвай амадагрин виликни - беябур.

- Зун гъавурда гъатна, хтул. Ина къил акъат тийидай са сирни авач. Шуьмягъар къачудай маса ксар майдандиз акъатнава. Абур чи хуьруьзни атанвай. Са килограмм къвед-пуд манат къил алазни гуз, къачузвай.

- Маса ксар?- гъатта чкадилай къудгунна Исламудин.- Абур цавай ават-нани, артухан пуларни гуз?

- Цавай аватнач, ваъ, чан хва, гъа и чилел ала абур, бейкара, зегъ-мет чІугун тавуна масадан гъисабдай яшамиш жез кІанзавай савдагарар, алверчияр. Заз чидач, абуроз а пулар гъинай къвезватІа, виридахъ галаз гъаятдал гъахъ-гъисабар авуна, гъавиляй датІана пулдин къитвал гъисса-вай чи инсанри багъларин, саларин майваяр атай-атайдаз масани гузва. За, чан хва, куьн къведайдиди чиз, жуван ва зи гаф акатзавай мукъвабурун бегъер саламатна.

- Пара сагърай, Абидин халу, а ксар вужар ятІа чизвани квез?

- Чизва, хтул, лугъузвайвал, и Гъамидхуьрй тир Шагъвелед тІвар алай гада.

- Чида, чида, ван хъана чаз адакай. Садбуру адан тарифзава. Масадбуру ам халис луту ялда.

- Валлагъ хва, алай вахтунда лутуяр, къачагъар, шейтІанар гзаф жезва. ВикІегъ гада ялда ам чи хуьруьнвийри. КІеве авай низ хъайитІани куьмекарни гузвалда. Чидач валлагъ, вуж гъахъ, вуж батІул ятІа. За фикирзавайвал, лутувилер квачизни туш. ТахъайтІа, садазни малум тушир жегилдикай банкир, районда гаф ише физвай итим хъун...

- Вун гъахъ хъиз аквазва чазни, Абидин халу, чав адакай са бязи ихтилатар агакьнава. Хъайи кар хъанва, бес гила чна вуч авурай? Лазим къадар шуьмягъар гъикІ ва гъинай жагъурин?

- Яб ча, хва, гъеле вирида чпин шуьмягъар базарриз акъуднавач. А гадаяр, заз чидайвал, яргъарик квай хуьрериз, багъларизни фенвач. КІвалба-КІвал къекъвена кІанда. Азият акъалтайтІани, белки, кар туькІуьн.

- Хъурай ман, Абидин халу, гъакІ ийида чна. Вирт кІаниди чІижерин гуьгъуьнани гъатна кІанда.

- Лап дуьз лугъузва на, хва. Крар туькІуьрай куь. Зунни квез куьмек гуз алахъда.

- Пара сагърай, Абидин халу.

И нянихъ мугъманрив ял акъадариз туна, пакадин югъ Абидина миресрин, дустарин КІвалерай шуьмягъар кІватІ хъийиз акъудна. Исламудин рикІивай рази яз амукъна. Къве гъафтеда ада гадаярни галаз пуд райондин хуьрерал цІар илитІна ва герек къадар гъатначтІани, амадагрин вилик жаваб гудайвал хъана. Гъа са вахтунда адаз Шагъвелед акуна, адахъ галаз рахазни кІанзавай. Амма ам гъиле гъатзавачир. Эхир, гъич са умудни амачирла, Шагъвеладал Исламудин «Къизилдин балугъ» ресторанда туьш хъана.

Гуьрчегдиз безетмишнавай ресторандин эрчІи пата, сегънедин вилик хъиз, ванлу десте ацукънавай. Суфрайрал лап багъа ва тІямлу хуьрекар, емишар, хъвадай шейэр алай. Жегъилар вири, хкъанавайбур хъиз, къакъан буйдин, пагъливанрин беденар, чІагай къаш-къамат авайбур, кІвачерал мягъкембур тир. Суфра абурлу ийизвай, вичел фикир желбзавай са лишан мад авай. Пара гуьрчег рушар. Абурун цІарцІар гузвай вилери, хъвер къугъазвай пІузарри кІанивилин базардай хабар гузвай.

Залда рикІи чІугвадай лезги музыкади агъавалзавай. Сегънеда эркекдин темягъ ацукъдай руша арабистандин къуьлзавай. Ксари рикІивай ял язавай, гуьзел макъамдикай лезет хкудзавай.

Исламудина, адахъ галай гадайрини къаншарда авай азад столдихъ чкаяр къуна. Кефлу суфрадихъ вахт акъудзавайди Шагъвелед ва адан десте тирди чир хъайила, Исламудина официанткадиз эверна, а суфрадихъ вичин патай «Нарын къеле» коньяк тухун эмирна.

Шагъвелета пишкеш хушдиз къабулна ва эвездай къве бутылка ва рганвай гъуьндуьшкадин жендек рекъе хтуна. Къвед-пуд декъикъани алатнач, ам къарагъна, музыкантриз «кис» лагъай лишан гана, аквазвайвал, ам ина хан тир, рахана.

- Дустар, къе ина чаз течидай, амма чакай малум тир хъсан гадаяр ава. За абуруз чи суфрадихъ теклифзава. Ша, буюр!- Шагъвелета гъилин ишарадалди Исламудиназ чпин суфра къалурна.

Исламудина ихъгин кар гъич гуьзлемишнавачир. Ам разивилелди къарагъна ва виликди фена.

- Саламалейк, стхаяр!
- Алейкум-салам, алейкум-салам,- жаваб гана инлай-анлай.
- Квез незвайбур ширин, икІ ял ядай йикъар гзаф хъурай!
- Сагърай! Сагърай, стха!

Шагъвеледа, гъил къуна, хвашкалди лагъана ва къужахда къуна, далудиз кап яна: -ацукъ стха, чаз жув вуж ятІани лагъ. Цуз чи мугъмандиз, женнетдин шараб.- Къвалав гвайда бокалдиз чехир цана.

- Зун Исламудин я.

- Исламудин стхадин сагълугъдай,- ван алаз малумарна Шагъвеледа. Амай гадайрини и гафар тикрарна. Ацукъ хъувурла, Исламудина гаф кутуна.

- Шагъвелед стха, зун са шумуд югъ тир вахъ къекъвез, гъатнач, ингъе бахтунай хъиз, ина ацалтна вал.

- Захъ къекъвезвай, вучиз? Вуч месэла ава?

- Шагъвелед стха, чун къе сад лагъай сеферда сад-садаз аквазвайбур ятІани, вуна зун лап кІеве туна.

- За? Вун кІеве?- Башчи лап мягтел хъана. Дикъетдивди таниш тушир касдиз тамашна, ам ван ацалтна хъуърена.- Яда, я стха, на лагъайвал, сифте яз аквазвай кас, за вун гъикІ кІеве тунвайди ятІа?- Шагъвелед пІузар хъуърез вичин дустариз, ахпа мугъмандиз килигна.

- Ина ахътин хъуъреда кар авач, Шагъвелед стха,- са тІимил наразивал кваз, амма секиндив рахана Исламудин.- Зун, дугъриданни, вуна кІеве тунва.

- ГъикІ яда?- Шагъвеледан къарай квахъзавай хътинди тир. И кар къатІай мугъманди лагъана: «Шуъмягъар себеб яз, стха. Вуна за кутунвай рекъера тарашчивална».

- Тарашчивал?!- Шагъвелед бегъем таниш тушир ва вичин яшдавай хътин касдиз вилер атІумна тамашна. Ам лап тажуб хъанвай.- Дуст-кас, им лап судъядин къарар я хъи. Тарашчивал, ви рекъер гъинавайбур я? Ихътин гафарай жавабни гана кІанзавайди я гъа.

- Жаваб гуз зун гъазур я. Икъван гагъда за и райондай шуъмягъар гъазурзавайди тир, заз манийвалдай касни авайди тушир. ЦІи, вуна стха, зи фу атІана. Зун шуъмягъар амачиз туна.

- ГъакІ лагъ ман, я стха, ви беденда авайди шуъмягъарин тІал я. Дуст-кас, базардай, туъквендай вунани, зани, масадбуруни вичиз лазим шей маса къачузва. За ви тІвар янавай малдал гъил яргъи авунач къван. Я вуна гъазурайбур тарашнач. Мал авай багъманчийривай маса къачуна. ГъакІ хъайила, стха, а ви «тарашчийр» гаф къулухъ вахчу.

- Вахчурдай яхъ,- меслятдив лагъана Исламудина, гъикІ лагъайтІани, Шагъвелед гъахъ тир, ам вилик акатна ва ада малдин иесивални авуна. МасакІа рахана кІанда,- фикирна мугъманди.- Шагъвелед стха, заз куъмек це, завай жуван амадагив лагъай къадар шуъмягъар агакъариз жевач. Эгер чкадал аламатІа, са тонн къван чаз маса вахце.

- О-гъо-гъо, вун лап къемеда гада я хъи,- хъуърена мад Шагъвелед.- Шуъмягъар чна гъиле-гъил аваз рекъе турди я. Амайди тиртІа, белки, зун куъ къаршидизни экъечІдай.

- Мегер куъне вири?...

- Эхъ, эхъ, дуст-кас. Гъич виш кило къванни амайди туш.

- АкI ятIа, сагърай, стха,- лагъана Исламудин къарагъна.
- Вун гъиниз эхир? Акъваз, ял ягъа чахъ галаз,- теклифна ада мад.
- Пара сагърай, стха. Чаз гъеле къайгъуяр ама,- Исламудин вичин гадаярни галаз ресторандай экъечIна.

Инал сад лагъай сеферда туъш хъайи, чеб-чпиз акур къегъалрикай садани фикирнач, са акъван вахт алатдач, чеб бягъскарриз элкъведа. Уьмуьрдин, яшайишдин шартIари, районра, республикада кьиле физвай вакъиайри, тахсиркар дестейрин итижри абур ахътин чкадал эцигна хьи, фагъум-фикир хъийидай, чIехидал, камаллудал алукуьдай, ери-бине чирдай, пака вуч жедатIа гъам къатIудай я вахт, я мумкинвал, я акъул, я сабур амуькнач. Абуру чеб вахтунин, тараш-таландин, пул гзаф хIалунин сиясатдин селдин хура туна.

КIеви сергъят эцигнамазди Азербайжандин патаз фин, анай атунни лап четин месэладиз элкъвена. Садыкъадин муьгъни «къизилдиндаз» элкъвена. Инал къуд патахъай инсандин шикил авай жанавурар, чакъалар, сикIер, кафтIарар, лутуяр... кIватI хъана. Асланрин, пеленгрин, северин гъилибанар, вач-хъшаяр, шукIуртар. Сергъятдикай, таможнядикай къве патавайни лезги халкъ алаждай, пул къакъуддай, са низ ятIани миллиардар къазанмишдай алвердин, чапхунунин макан хъана. И патай а патаз техил, гъуьр, автомашинар, лапагар, малар тухузвай, а патай бензин, емишар, майваяр, парталар, кондиционерар, къизилар гъизвай, авайвал лагъайтIа, пограничникриз, таможникриз пулар гуз чинеба акъудзавай. Чкадин гадайри сергъятдихъ галаз алакъа авачир чпин хевлет жигъирар, рекъер арадал гъанвай. Кар алакъдай, викIегъ, далу галай вири лезги гадаярни гъа и сергъятдал кIватI хъана. Пул къазанмишдай чкаярни пайи-паярна. Пограничникрихъ, таможникрихъ галаз гаф-чIални садна. Сергъятдал гъилий-гъилиз физвай, къвезвай пуларин къадаррикай лугъун патал са мисал бес я. Са йисуз сергъятдал къуллугъ авур пограничник-аскер вичин ватандиз импортный автомашинда аваз, жибинарни пуларив ацIурна хъфизвай.

Шагъвеледни ксанвачир. Пул къведай рекъерихъ къекъвезвай ада виридалай вилик сергъятдин къваларив сифте чайхана, ахпа кафе, мугъманхана ачухна. Райондин кьилени вичин итимар авайвилай, ада викIегъдиз сергъятдал агъавални ийизвай. Инсанар, автотранспорт, иллаки фураяр, траллерар, гежел вегъин тавуна са патаз акъудун Шагъвеладан гадайрин хиве авай. Суткада адетдин инсанривай гъич фикирдизни гъиз тежер къадар пулар кIватIзавай. Зур йисни алатнач, кафе ресторандиз элкъвена. Мугъманханани гегъеншар хъувуна. Банкдин филиални гъиле гъатнавай Шагъвеледа гила вичин итимриз анжах буйругъар гузвай. Кар кIеве гъатай улабра ам алай чкадилай юзадай ва вичин вири мумкинвилер ишлемишна месэла гъялдай.

Давам къведай нумрада.



Тамашият

Фейруз БЕДЕЛАХТУЛ



ТАРАШХАНА ¹

(Къе меда - интермедиерин кIватIал)

9-шикил

Мириман «пирамида»

Тарашхана. ШайтIанни Мирим сегънедиз къвезва.

ШайтIан: - За ваз бизнес жугъурнава. Гзаф чIагайди я. Рублдиз рубл, манатдиз манат, доллардиз доллар, евродиз евро хийир амуькуда ваз. Хийирдин пара пай вуна зав вахкуда, тIимил пай жуваз тада.

Мирим: - Ам вуч бизнес я?

ШайтIан: - Вуна пирамида эцигда!

Мирим: - За? Пирамида? Египетда авай хьтин? Завай уьмуьрда гьич верчериз демекни эцигиз хьайиди туш. Пирамида эциг жедани?

ШайтIан: - Жеда, жеда! Вуна Египетдин пирамида ваъ, Мириман пирамида эцигда.

Мирим: - За акъван къванер квехъ къачуда?

ШайтIан: - Яда, гила пирамидаяр къванерикай эцигзамайди туш. Пулуникай эцигзавайди я! Ваз МММ Мавродидин тIвар ван атайди яни?

Мирим: - Гьи Мавроди? А аферист?

ШайтIан: - Вуч аферист? Ам ударник капиталистического труда я! Миллиардер я! Адаз тарашханадин университет с отличием акъал-тIарнавай диплом за ганвайди я!

Мирим: - ГьакI я? Зи гьиле вуч гьатда, вуч?

ШайтIан: - Имиркада вилляар! Японияда гейшар! Африкада гориллар! Кас гьуьле гимияр! Ахцегъа гьамам! Дербентда начаниквал! Гатун дагъдал фазенда! Жеда ваз.

¹ Эхир. Эвел 2016 -йисан 6 - нумрада.

Мирим: - Гъинай? ГъикІа?

ШайтІан: - И плакат яхъ, и стулдални ацукъа! КІватІ хъайи пулун пара пай заз, тІимил пай ваз! Тарашханадин закон гъа икІ я! (хъфизва)
(Мирим плакатдив чин кІевна ацукъзава. Плакатдал кхъенва:
«Банк! Къе І манат эцигайда пака І000 манат къахчуда»)

Бубахва (Хвабубани галаз сегънедиз къвезва): - Яда, вуч хъсан банк я! И къурумсахдив чІехи пулар гвай хътинди я! Ша, чна им кидатин!

Хвабуба: - Ша! Вуна адан жибинда вуч аватІа акъуда, зани адан кІвачер хан, чи гуьгъуьна галтуг тежедайвал. (абуру къведа Мирим тарашзава, са затІни жугъун тавуна акъваззава, Мириман чин аквазва, сада муькуьдаз килигзава)

Хвабуба: - Яда, им Мирим я хъи! Чалайни фейи къеџІил!

Бубахва: - Чна адаз авурди авуна, ша, катин! (абур катзава, Мирим ярхар хъанвай чкадилай къарагъзава, къеџІивалзава. Сегънедиз Пирим къвезва)

Пирим: - Ваз вуч хъана? Вуна къеџІивал ийизва хъи? Вун ламра-лай аватнани?

Мирим: - Ваъ, зун пирамидадилай аватна, пирамидадилай!

Пирим: - Пирамидадилай? Завай инлай-инал КџІариз фена хуь-квез жезвач. Вун Египетдиз фена хтанвани? Гзаф бахт авай кас я вун.
(Пириман куьмекдив сегънедай акъатзава)

10-шикил

«Пачагъ-пачагъ» къугъун

Пиримни Мирим сегънедиз къвезва. Абур залдиз килигиз-килигиз
чпин тупІарив къугъвазва

Пирим: - Гъикъван тупІарив къугъвада, я къарай атІайди? Къацихъ ХХІ виш йис я! Инсанар Вацраз физ - хуьквезва. Марсда чилер къачу-зва, дачаяр эцигун патал. Чун гъикъван тупІарив къугъвадайди я? Ша, чун са интеллектуалны уюн къугъван!

Мирим: - «Интеллектуалны» вуч лагъай гаф я?

Пирим: - Интеллектуалны... кылив... келледив кІвалахиз гудай лагъай чІал я!

Мирим: - Ваз ахътин уюн чидани?

Пирим: - Вучиз чидач? Шумунни сад!

Мирим: - Садан тІвар лагъ кван!

Пирим: - Ша чун... (пелел тІуб илисна фикирзава) Ша чун... «хеб-хеб» къугъан

Мирим: - Яда, вун циркиниз фейи кас яни?

Пирим: - Эхъ!

Мирим: - Ваз циркинин сегъенеда садра хъайитІани хеб акурди яни?

Пирим: - Ваъ!

Мирим: - Бес сев, кицІ, маймун, крокодил гъикІа?

Пирим: Абур акурди я.

Мирим: - Гъан! Я къейи хва, хеб и чІавалди садавайни сегъенедиз акъудиз тахъанвай единственни гъайван я. Адаз интеллект вообще авайди туш! Ам авхар жедай гъайван туш.

Пирим: - АкІ ятІа, ша чун «цІегъ-цІегъ» къугъван! Абуруз интеллект авачиртІа, хпехъанри абур суъруьдин кІвенкІе твадацир.

Мирим: - Яда, я Пирим, хпер, цІегъер са мухцуьн гъайванар тушни?!

Пирим: - АкІ ятІа, ша, чун «секретар-секретар» къугъван.

Мирим: - Гъихътин секретар?

Пирим: - Райкомдин... Горкомдин... Обкомдин... ЦК-дин... Партиядин...

Мирим: - Ам советрин девирдин уюн тир. Ленинни Сталин тир «секретар-секретар» къугъвазвайбур... Вахтар алатна... Фена...

Пирим: - Ша, чун президент-президент къугъван: Горбачевни Елцин хъиз...

Мирим: - АкІ хъайила вун Горбачев хъухъ...

Пирим: - Зун вучиз? Зи пелел ивидин гел алани? Вун Горбачев хъухъ... зун Елцин жеда...

Пирим: - АкІ ваъ, зун Обама жеда, вун Путин!

Мирим: - Ваъ, зун Обама жеда!

Пирим: - Вучиз?

Мирим: - Путинан оклад гъикъван я?

Пирим: - Са миллион рублдилай тІимил жеч...

Мирим: - Бес Обамадин оклад гъикъван я? Са миллион доллар! Ваз разлиа аквазвани?

Пирим: - Аквазва... аквазва... Чаз ахътин пулар гудай кас авайди туш. Ша, чна СССР туъхкІуьр хъийин...

Пирим: - Яда СССР низ герекди я? СССР-дин чІавуз чаз югъ акурди туш...

Мирим: - А СССР ваъ, чи СССР... Самурдин Советдин Социализмадин Республика... Столицани Самурдин хуър хъурай!

Пирим: - Самурдин Республика? Президент вуж жезвайди я?

Мирим: - Вуж жеда къван? Зун жеда...

Пирим: - Зун рази туш... За къабулдач...

Мирим: - АкІ ятІа, вун президент хъухъ, зун СССР-дин пачагъ жеда!

Пирим: - Пачагъ? Пачагърин девир алатнавайди я...

Мирим: - Жува жув алцуармир! Яда, пачагъ авачир уълкве жедани? Пачагъ авачир халкъ жедани? Президентар къвез хъфизвайди я, пачагъар чпин чкадал аламукъзавайди...

Пирим: - Забит Ризванован шиир ви рикѐл аламачни:

**-Чун цІаярин уькведай я,
Чун цІаяри кайид туш!
Гъар са лезги са пачагъ я,
Чаз пачагъар хъайид туш!**

Мирим: - Гъа ви хъиляй зун пачагъ жада! Вач, заз пачагъдин кресло гъваш! Зун а креслодал ацукъда! Вач, заз пачагъдин кресло гъваш!

ШайтІан (*сегънедиз къвезва*): - Егъей, ам гъим я, пачагъдин кресло кІанзавайди?

Мирим (*векІегъвилив*) – И зун!

ШайтІан: - Вун яни цІийи пачагъ? Пирим, вач и цІийи пачагъдиз къве кІвач галай са стул гъваш!

Мирим: - Къве кІвач галай вучиз?

ШайтІан – Ваз ван атайди тушни, Дагъустанда мисал ава: вири чиновникар къуд кІвач галай столрал ацукъда, лезгияр пуд кІвач галай! Инаг Дагъустан туш, Тарашхана я, стулдин пуд кІвачикай садни за хукудзава!

Пирима фена къве кІвач галай стул гваз хуьквеза., сегънедин юкъни-юкъвал эцигзава, вичини гъилив къазва.

Мирим: - Зун ихътин столдал гъикІ ацукъда?

ШайтІан: - Къве кІвач столдихъ жада, къве кІвачни вав гва! Бес я ваз!

(*Мирим стулдал ацукъзава. Вич хуьз тахъана патахъ ярхар жезва*)

ШайтІан: - Пачагъвилин креслодилай аватайдакай пачагъ хъжез-майди туш! Ви пачагъвал куьтягъ хана! Ша фин, вун заз пар ялун патал герек я. Гъенел са араба мешукар ала складдиз ялна кІанзавай! Аката вилик! (*вилик кутуна къведни тухузва*)

11 - шикил

Пириман магазин

Тарашхана. Магазиндин витрин аквазва (*ятар, мижсеяр, нинияр ва маса затІар*). ШайтІан вилик Пирим гуьгъуьна сегънедиз къвезва.

ШайтІан: - И магазин за ваз гузва, Пирим! Анжах жибинда авай коммунист партиядин билет зав вахце. За а билет тарашханадин мавзолейда гъамугадин-хрусталдин медалюнда туна хуьда. (*Пирима билет шайтІандив вугузва*) Къвед лагъай шартІни ава: къазанмишзавай

пулун пара пай заз, тIимил пай ваз! Тарашханадин закон гъа ихътинди я! *(элкъвена вичин маска алуки хыйизва, залдиз)* Инсандин са веледни зи гъиляй саламат акъатнавайди туш! Шут идйавантакъа тамалас йя-лигъ из инделев ас ниднасни! *(хъфизва)*

Мирим *(сегънедиз къвезва. Гъилер хъуьчIуьз яна акъваззава)*

Пирим: - Саламэлейкуьм Мирим! *(Мирима салам къахчузвач)* Яда. Мирим, вун зах галаз хъел яни? Ваз киллер жез куьмек гайиди зун туширни? Гила вахъ вуч хъанва.

Мирим: - Гъар итимдин салам за къабулзавайди туш!! И сятда зи вилик галайди вун я ман, за вуч ийин?!

Пирим: - Вуна заз лагъ кван, вун гъи уьлкведин пачагъ я! Ирандин яни, Турандин яни, Имиркадин яни?

Мирим: - Зи къуллугъ пачагъвилелай вине ава!

Пирим *(къве кам яргъал хъана, Миримаз элкъвез-элкъвез килигзава):* - Къекъуьнар генералдин! Спелар Буденныдин! Къам гамишдин! ТIиш крокодилдин! ЧIарар Алпапан! Пупуяр кIекрен! Хесетар алкоголикдин! Зи къил акъатзавач вун вуж ятIа! Яда, лагъ кван ви къуллугъ вуч я?

Мирим: - Зун тарашханадин заслуженны чуьнуьх къумбатI я. Зун законда авай вор я! ГъакIанди ваъ, гъа, коронованны! Зи эрцIи къуьнел законда авай чуьнуьх къумбатIдин эмблема Калымада ягъанвайди я!

Пирим: - Вун ихътин (гъилин тупIар сад-садал эцигна туьрмадин дакIар къалурзава) чкадай мус ахъай хъувуна?

Мирим: - И мукъвара. Пуд йикъуз киллер хъана, пуд сезон Калымада ацукъна! КIватIай пулар вири ментерив вахкана акъат хъувуна. *(тюремцикри лугъудай блатной манийрикай сад урус чIалал лугъузва):*

**Калыма, Калыма,
Ты отдельная планета.
12 месяцев зима,
А остальные лета.**

Пирим: - Ви кар хъсан куьтягъ хъанва.

Мирим: - Абур алатна фена. Вун зи куьгъне дуст я. ТахъайтIа за ви саламни къачудайди тушир. Ваз и магазин мубарак хъурай! За гила жув ацукъай-къарагъай чкайрал ви тариф ийирвал я. Заз бизнесмен тир дуст ава лугъурвал я! ТIварни Пирим! Ваз реклама хъурай, лугъуз!

Пирим: - Вун сагърай, Мирим! Ви гафар къизилдик тахъайтIани, гимишдик галайбур я. Анжах, ваз чир хъухъ, гафарихъ тарашханада са магазиндайни са затIни гузвайди туш! Витринра эцигнавай затIар вири пулунихъ я!

Мирим: - Зун гъавурда ава. Магазиндай гузвай затIар советрин девирда Дербентдин базардани пулунихъ тир. Тем более, гила – тарашханада! Зун пул гуз гъазур я! *(гъилер жибинра туна пулунихъ къекъве-*

зва, са затІни жегъизвач) Анжах заз герек тир товардихъ!

Пирим: - Зи магазинда вири товарар авазва.

Мирим: - Вири?

Пирим: - Вири!

Мирим: - Къазаматдиз физ - хкведай рекъе жибиндай аватна за жуван авторитет квадарнава. Заз са киле авторитет маса це!

Пирим: - Тарашханада «авторитет» лугъудай товар анжах пачагъдин монополияда ава! Вичиз герек тир ксариз ада гузва. Зи гъиле авайтІа за ваз киледин кѝилел са килони эхциг хъувуна гудай! Гъавайи!

Мирим: - АкІ ятІа, заз са киле гъахъ-адалат маса це!

Пирим: - Валлагъ Мирим, гъахъ - адалат ахъайзавай заводар, фабрикаяр фадлай акъвазнава, гъич Китайдани амач. Вуна са маса затІ тІалаб ая!

Мирим: - АкІ хъайила, заз са киле ашкъи - мугъуббат це!

Пирим: - Яда, ваз жуваз ашкъи-мугъуббат авачиз яни?

Мирим: - Заз авайтІа, зун ви магазиндиз къведачир ман!

Пирим: - Валлагъ Мирим, ашкъи-мугъуббат гъазурзавай фабрика и Билижа цІийиз кардик акатнава лагъана зав хабар агакънава, анжах адахъ галаз заз гъеле контракт авач. Контракт кІунайдалай къулухъ за вав хабар агакъярда, товардин сад лагъай партиядикай за ваз са кило ашкъи-мугъуббат гуда. Ужудай. Къе ваз завай са маса затІ кІан хъухъ!

Мирим: - Рехъ атІана зун ви магазиндиз атанва, гъил ичІиз хъфин тийин. *(фикирзава)* Заз женнетдиз са путѣвка хъайитІани це, ана вири затІар гъавайи я!

Пирим *(хъуърезва)*: - Валлагъ, дуст, женнетдиз путѣвкаяр куътягъ хъанва.

Мирим: - Бес гъиниз ама?

Пирим *(хъел галаз)*: - Жегълемдиз! Гудани за ваз жегълемдиз са путѣвка? Гъавая!

Мирим: - Гъавая? Це кван! ВакІай чІар акъудунни хийир я!

Пирим: - Ваз зун вак яни? Дунгъуздин хва дунгъуз! *(стул къуна Мирим ягъун патал адан винел физва)*: - Ма, ваз жегълемдиз путѣвка! *(къведни сегънедай акъатзава)*

ШайтІан *(сегънедиз къвезва)*: - ГъкІа! ГъакІа! Ягъ-йикъ сада сад! Вуч хъсан жезва! Инсандин са веледни зи гъилий саламат акъатнавайди туш! Шут идйавантакъа тамалас йялигъ из инделев ас ниднасни! *(гъалибвилин къуъл ийизва, хъфизва)*

12 - шикил

Хвабубадин бармак

(Хвабуба сегънедиз къвезва. ШайтІан атана вилик акъатзава)

ШайтІан: - За вав вугай товардин пул вутІ хъана? Вучиз вуна гилани зав валюта вахганвач?

Хвабуба: - Вуч товар? Вуч валюта?

ШайтІан: - Балонда авай михъи гъава товар туширни?

Хвабуба: - Балон зи гъиляй аватна хана. Гъава цаварал хъфена.

ШайтІан: - Я кьейи хва, вуна зун алцуларзавани? За вун хътинбур вацІал тухвана яд тагана хкизвайди я! Ваз вуч аватІа чидани? За вун счетчикдал эцигзава. Ви буржи гъар алатай юкъуз къведра артух жервал я!

Хвабуба: - Зи язух тушни?

ШайтІан: - Ваъ! Вун язух гъуэлягъди ягъурай!

Хвабуба: - Зун Хвабуба я гъа! Заз рекетрикай кичІеди туш!

ШайтІан: - Вуч рекет? Я кьейи хва, ваз гилани зун вуж ятІа чир ханвачни? *(чинал шайтІандин маска алукизава. Хвабуба чІагана ала-мукъзава. ШайтІанди адан бейсбулка кьилелай алудна вичин чантада твазва)* Вуна мус пул хкида, а чІавуз бейсбулка алуки хъийида за ви кьилел! И моментдилай ви чІал квахьирвал я! За ви кьилел бейсбулка алуки хъийидалди ви мецел лезги гафар хуькведач! *(залдиз)* Инсандин са веледни зи гъиляй саламат акъатнавайди туш! Шут идйаван-такъа тамалас йялигъ из инделев ас ниднасни! *(шайтІан бейсбулкани гваз хъфизва. Хвабуба вич-вичелай элкъвез, мана авачир гафар лугъуз рекъин юкъвал аламукъзава. Сегънедиз Бубахва къвезва)*

Бубахва: - Я Хвабуба, шумуд югъ тир вун квахъна, тахквaz. Ваз вуч хъанвай? Хумаяр галукънавайни?

Хвабуба: - Маю тваю не понимаю!

Бубахва: - Вуна вуч лагъанай?

Хвабуба: - Сен кимсен?

Бубахва: - Зун гъавурда акъадай са гаф лагъ!

Хвабуба: - Инже бийу?

Бубахва: - Ви бармак вутІ хъана?

Хвабуба: - Бармак цІир-цІир, шапка кІир-кІир!

Бубахва: - Зун гила гъавурда акъуна! *(вичел алай бармак хутунна ам Хвабубадин кьилел эцигзава)*

Хвабуба *(дериндай са ухт аладарна):* - Жув жувал хтана. Яда зи кьил чІур хъанвай хъи!

(Бубахвади сумкадай газет акъудна адакай кІуки расзава, ам Хвабубадин кьилел алукизава)

Хвабуба: - Бубахва стха, зи кьилел кар атана. Чаз дишегълидин кІа-лубда аквазвай менеджер шайтІан я къван! Халисан шайтІан! Ада зун счетчикдал эцигнава. Зи бейсбулкани шайтІанди чуьнуьхна! За мус пул вахгайтІа, а чІавуз бейсбулка вахкуда, лагъана.

Бубахва: - Зун авурда акъуна. Тек ви кьилел атай кар туш. Тараш-ханада парабурун бармак квахъайди я, кьилни чІур хъайиди! Ша, за вун духтурдин патав тухун.

Хвабуба: - Герек туш! Герек туш! *(зурзазва)* Бубахва!

Бубахва: - Гъай, Хвабуба!

Хвабуба: - Зун жуван Дагъустандиз хутах! Дагъустандиз!
Бубахва: - Хутахда за вун Дагъустандиз! Хъша хъфин! (ада Хвабу-ба гъиликай къуна сегънедай акъудзава)

13 - шикил

Мириман муьгъуьббат

Миримни шайтІан сегънеда сад-садал гъалтзава.

ШайтІан: - Мирим, гъикІ я вун? Вун закай катиз экъвезва хъи? Вуна зи бурж вучиз вахгузвач?

Мирим: - Вуч бурж? За вавай бурж къачунани?

ШайтІан: - За ваз тарашханадиз фидай рехъ къалурначни? Къалурна! За вун тарашханадай секретни службадиз къабулначни? Къабулна! Абур гъавайи жадай крап яни?

Мирим (залдиз): - Зун и дишегълидин гъилий гъикІ акъатин?

ШайтІан: - Вуна жува-жуваз вуч мур-мурарзава?

Мирим (тапаррай сарар экъисна): - Зи рикІе са гаф ава. Ам за ваз лугъун гъикІ ийин, тан гъикІ ийин?

ШайтІан: - Лагъ!

Мирим: - Лугъун гъикІ ийин, тан гъикІ ийин?

ШайтІан (хъел къвезва): - Лагъ яда! Панамади машатзаватІа, за ам алудда ви къилелай! (Мириман къилелай панама хтунзава) Гила лагъ!

Мирим: - Узуз уву кІундузуз!

Шайтан: - Вуч? Вуч?

Мирим: - Ай лав ю!

ШайтІан (Мириман къилел панама алукІ хъийизва): - Вуна вуч лагъана?

Мирим: - Ашкъидин тасирдай зи къил чІур, чІални дигиш хъана. (пауза) Заз вун кІанзава!

ШайтІан: - Ваз зун кІанзава? КІан хъун патал ашкъи-мугъуббат герекди я! Ваз ашкъи- мугъуббат авани?

Мирим: - Ава! За чи Пириман магазиндай са кило ашкъи-мугъуббатни къачунва. Зун гъазур я!

ШайтІан : - Ваз зун гъикъван кІанзава?

Мирим: - Лап гзаф!

ШайтІан: - ХъуьтІуьн цкІиз севрез мараяр кІандай къван кІанзавани?

Мирим: - Эхъ!

ШайтІан: - Пахмел алкоголикдиз эрекъ кІандай къван кІанзавани?

Мирим: - Эхъ!

ШайтІан: - Ваз зун рикІивайни кІанзавайди и залда ацукънавай-буруз виридаз чир жадайвал, вуна заз мугъуббатдикай са мани лагъ кван!

Мирим:

-Яргъи чІарар алай руш!

ЯцІу кифер авай руш!

Ви пелез авахънавай чІарал ашукъ я зун!

Ви чІарар къугъурзавай гарарал ашукъ я зун!

Ашукъ я зун, ашукъ я!

Ви чІарал ашукъ я!

Ви чІарар къугъурзавай

А гарал ашукъ я!

ШайтІан: - Заз Дагъустандин манияр лугъумир! Тарашханадин манияр лагъ!

Мирим: - Лугъуда ман! (*мани лугъузва*):

Ша, акъахин хутун тараз!

Ша, акъахин хутун тараз!

Вун са хилел, зун са хилел!

Цилер пуфиз къугъвада чун,

Вун агъада, зун ви кылел!

ШайтІан: - Я къейи хва, мугъуббат гъинай, хутун тар гъинай? Вавай маса тараз акъахиз хъаначни?

Мирим: - Завай маса таразни акъах жезвайди я!

Ша, акъахин цІвелин тараз!

Вун са хилел, зун са хилел!

ШайтІан: - ЦІвелин тара вуч ийизвайди я? Машмашар атІузвайди яни?

Мирим: - Мад дуьз атаначни? Ваз экзотика кІанзавай хътинди я гъа!:

Ша, акъахин юлкад тараз!

Вун са хилел, зун са хилел!

ШайтІан: - Акъвазара! Юлкадин тараз акъахиз чун цимил кифер – белкаяр яни? Ви гафар бегъембур туш. Захъ яб акала! (*декломасия лугъузва*):

Са шукІва хъиз жедани вун, жедани вун?

Зи гуьгъуьна, зи гуьгъуьна!

Жегъеннемдиз къведани вун, къведани вун?

Зи гуьгъуьна, зи гуьгъуьна?

За ваз са чин къалурда хъи,

Акуна вун дили жада, дили жада!

Вун жегълемда кІамай Межнун,
Зунни ви яр Лейли жада, Лейли жада!
Къир къажгъандиз гъахъдани вун,
гъахъдани вун?
Зи гуьгъуьна, зи гуьгъуьна?
Са итим хъиз квахъдани вун, квахъдани вун?
Зи гуьгъуьна, зи гуьгъуьна!

За ваз са чин къалурда хъи,
Акуна вун дили жада, дили жада!
Вун жегълемда кІамай Межнун,
Зунни ви яр Лейли жада, Лейли жада!

Мирим: - Менеджер баха, ваз вуч къемеда зарафатар чида?

ШайтІан: - Къемеда зарафат за вахъ галаз гила ийида! Вилер мичІа! За «ахъай» лагъайла ахъая. За и сятда ваз стриптиз къалурда, стриптиз! *(Мирима вилер гъилерив къазва. ШайтІанди чинал вичин маска алуки хъийизва):* - Гила вилер ахъая!

Мирим *(вилер ахъайзава, кичІе хъана гъарайзава):* - Я чан диде! ШайтІан! ШайтІан атана! (катиз кІанзава)

ШайтІан *(Мириман гуьгъуьна зверна, адан панама кылелай алудзава, вичин чантада твазва):* - Гъина къван? Инсандин са веледни зи гъилий саламат акъатнавайди туш! Шут идйавантакъа тамалас йялигъ из инделев ас ниднасни! *(Мириман гуьгъуьна зверзава, сегънедай акъатзава)*

14-шикил

Эпilog

(Сегънедиз кыл кудна Пирим къевезва. Адан кылел газетдикай раснавай клукІ ала. Кыл куднавай Бубахвани къевезва. Адални газетдикай раснавай клукІ ала.

Хвабуба къевезва. Адан кылелни газетдикай раснавай клукІ ала. Абуру сада-садаз килигзава).

Пирим: - Чаз хъайиди хъанва! Чун тарашханадин итимар туш! Ша, чун хъфин жуван Дагъустандиз! Тарашханадин хашдилай ватандин шурни-фу хъсан я!

Бубахва: - Вун гъахъ я!

Пирим: - Чилин винел чи ватандилай хъсан Ватан авани? Кыл лацу дагъларилай Кас гъуьлел къван экІяй хъанвай! Чилин винел чи чилелай мублагъ чил алани? Женнетда экъечІзавай вири майваяр экъечІзавай? Чилин винел чи инсанрилай хъсан инсанар авани? РикІер михъи, фикирар хъсан! Чун хъфида жуван ватандиз! Ватандилай мили, чими, дигай чка я и дуьньяда, я а дуьньяда авайди туш! (абуруз рекъе гъатиз кІанзава.

Мирим. Звериз-звериз къвезва. Къилел панама аламач. Гъилерин, къилин ишарадив са вуч ятІа лугъуз кІанзава. Пирим, Бубахва, Хвабуба Мирима къалурзавай патахъ элкъвезва. Абурун вилик шайтІан акъатзава, вичин маскани алаз.

ШайтІан: - Инсандин са веледни зи гъиляй саламат акъатнавайди туш! Шут идйавантакъа тамалас йялигъ из инделев ас ниднасни!

Къуд итим къуьн-къуьне туна, аскерар хъиз шатІандал гъарза жезва. Абуру шайтІан къазва, гвай чанта къакъудзава. ШайтІан вич катзава. Итимри чантадай бармакар, панама, бейсбулка акъуд хъувуна чпин къилерал алуки хъийизва.

Хвабуба: - Са шайтІан катна! Анжах гзаф шайтІанар чи арада амаз-ма. Ша, чна гъил-гъиле къан, къуьн-къуьне тван, чун сад жен, чи арада авай вири шайтІанар жегълемда къван чукурин!

Музыка, мани:- Кас вацІукай Къулан хъана,
Са пад КІеле, са пад Куьре.
«Лезги» лугъуз гъарай гайла,
Ван-сес гъатда агъзур хуьре
Садбур я чи чІехи гъуцар:
Рагъни, Варзни, Алпан, Эрен!
Чаравал туш - муьгъ я вацІар:
Къудял, Самур, Гуьлгер, Нерен!
КІеледилай кІеледалди,
КІелед къилел цІаяр кІурай!
КІеле-Куьре, Куьре –КІеле,
Къветхверар я - таяр хъурай!
Вили гъуьлуьн лепедикай
Шалбуз дагъдиз яд жадай туш.
КІеле-Куьре сад тахъанмаз
Лезгидин рикІ шад жадай туш! (*эхир*).



Цийи тIварар



Вагиф Рамазанов чаз сифте яз кхъизвай авторрикай сад я. Амма ада вичин хатIуналди, къарагъарзавай месэлайралди вич лезги чIалан тIямрин, иллаки халкъдин сивин яратмишунрин гъавурда авай автор тирди субутзава. Къурай гафаралди ваъ гъа, жуъреба-жуъре метлеблу эсерралди.

Вагиф СтIал Сулейманан райондин Къулан СтIалрин хуъре дидедиз хъана. Герейханов хуъруън юкъван школа куътягъна, ам Дагъустандин политехнический институтдик экечIна. 1979-йисуз анаг «инженер-технолог»

пеше къачуналди акъалтIарна.

Гъа вахтарилай инихъ ада консервиярдай карханайра жуъреба-жуъре къуллугъар бегъемарна. Алай вахтунда «Россельхознадзорда» госинспекторвиле кIвалахзава.

Руъгъдин жигъетдай маса инсан тир Вагифа вичин азад декъикъаяр, яратмишунрин алемдин сегънеда акъудзава. Ина адакай шаирни жезва гъикаятчини.

Агъадихъ чна куън адан къелемдин чимивилихъни хцивилихъ галаз танишарзава. Чун инанмиш я, абур квезни хуш жеда. КIанзавайди абур, рикI гваз, кIел авун я.

Вагиф РАМАЗАНОВ

ХАЛКЪДИН ЖАВАГЪИРРИН БИНЕДАЛЛАЗ

* * *

Аш амач, къве вechе кака,
Хкудмир жув гъалалдикай,
Къе пай авач, вун ша пака,
Къачу бубад кавалдикай.

* * *

Яна къазра къакъраяр,
Ван хци, вич верцIи тир,
Амма хайи какаяр,
НуькIрендалай бицIи тир.

* * *

Умуд кутур, вил атIумир,
Иеси хъухъ жагъайдан,

Бармак гъваш на, кьил атІумир,
Гъавурда гъат лагъайдан.

* * *

Мез кутамир кардик вуна,
Фикир кьилиз татанмаз,
Ван кутамир тардик вуна,
Ви сес дигмиш тахъанмаз.

* * *

Фендигар рехъ жагъурна,
Къавумдин кар хъанач хуш,
Гуъзел пери къалурна,
Рекъе туна буъркъуъ руш.

* * *

Щукай кичІе хъун хъсан я,
ВацІуз гъахъмир кар авачиз,
Белки, кицІи кьун хъсан я,
Куъчебацан тІвар авачир.

* * *

Данадикай жунгав жада,
Дегишда еб мерездал,
Хци чукІул, ялав жада,
Алцумда ам терездал.

* * *

Хуър вири къе меле ава,
Мегърижан – регъве,
Ам виридан хъиле ава:
Гъуър амач кІвале.

* * *

Дамахзавай чакъалди:
«Щару сев зи халу я»,
Чизвач къенин йикъалди,
Ам масадан далу я.

* * *

Кьил атІана руфуна тур,
Азаб гумир нефсиниз,
Жунгав йифиз дугуна тур,
Жанавуррин дердиниз.

* * *

Щай ала цІегъ тІуърдан кьилел,
Гъарам зегъмет ширин жада,
Нефс пехъи яз ацІай вилел,
Халкъдин лянет къалин жада.

* * *

Гзаф рахаз кІандатІа ваз,
Яб гузни чир хьун хьсан я.
Кпул кьунвай темпел юкьваз,
Верг илигна кун хьсан я.

* * *

Кьабулда вун ви парталдиз килигна,
Рекье твада, кьимет гана келледиз,
Кесиб ятІа, акьудда, лаш илигна,
Пул ава вахь – гьуьрмет ери-бинедиз.

* * *

Буба течиз, ханвал ийиз алахьмир,
Уба течиз, чубанвиле кІвалахмир,
Гьуцар патай пай ганва гьар са касдиз,
Жув лаш ятІа, кьуллугь ая кІарасдиз.

* * *

Гафар цІалцІам, крар жеда терсеба,
Гагь дуьз рахаз, гагьни кьведа терхеба,
Келимайрин жедайвал ван тамамдиз,
Гардандин цам яхь на жуван тІарамдиз.

* * *

Муьгьуьббат вич кІеви жедач дапІардал,
ЭцигайтІан ракъун тІвалар дакІардал,
Хкатда ам бедендикай, цІай хьана,
Ялавлу яз, вич кьве патал пай хьана.

* * *

ТІурар алай паядикай лаш жедач,
Гатун тавур дуьгьудикай аш жедач,
Недайла гьикІ эгечІдатІа хуьрекдив,
Гьазуризни чира жуваз дикъетдив.

* * *

Мекьи кьуьдни кьий, кьуьзуь гьуьлни,
Ифей туьдни кьий, авам кьилни,
Жегьеннемдин рехь регьят я кьалурун,
Четин жеда камаллу гаф жагьурун.

* * *

Лам хвейитІа, лам амуьда,
Лам кьейитІа, хам амуьда,
Девирар туш хийирлу шей гадардай,
Хьсанни пис берекатсуз квадардай.

* * *

Ламра кІура ягъайди,
Акъат хъана женнетдиз,
Жемиятди, сурал физ,
Икрамзава гуьмбетдиз.

* * *

ЛагъайтІа кьил тІар жеда,
ТалагъайтІа – рикІ,
ЛагъайтІа пис кар жеда,
Талагъна тан гьикІ?

* * *

Марф авачтІа, цав тахсирлу я жеди,
Сад Аллагъди пис кІвалахар ийидач,
Тили кьвезва, къав тахсирлу я жеди,
КІватІ куруниз, ахпа, белки, жагъидач.

* * *

Гъахъ жагъуриз кьекъвена сад,
Яргъал рекъер акъудна,
Хтай чІавуз хъанач ам шад:
КІвалахдилаь алудна.

* * *

Кесиьдиз яцар хъайила,
Маларин азар акъатна.
Марфар къвана кьар хъайила,
КІвалахдайдаз кар акъатна.

* * *

ТІанур хъайла гъуьр хъанач,
Гъуьр хъайила – гъвар.
Я вахъ бегъем сир хъанач,
Я гъуьрметлу – тІвар.

* * *

На кѣур яна рекѣдалди,
Гѣйвандин хам алажмир,
Чрай емиш жагѣдалди,
Таран хилер акѣажмир.

* * *

Ужур кѣачур як ргайла,
Дадлу шурпа жеч лугѣуда.
Кѣуланфериз рак гатайла,
Ферли мугѣман кѣвеч лугѣуда.

* * *

Ваз кѣанибур вад аватѣа,
Вун тѣакѣанбур кѣад ава.
Муѣгѣуѣббатдин дад аватѣа,
Вахѣ рикѣ кудай сад ава.

* * *

Булушкадик гар жеда,
Кѣуѣневайди квар жеда,
Ярдин гѣиле тар жеда,
Мецелни ви тѣвар жеда.

* * *

Девлетлу кас дамахарна атайла,
– Мубаракрай! – вирида чеб кѣалурда.
Кесиб касдал цѣийи валчагѣ алайла,
– Ам гѣинай я? – жузас синих жагѣурда.

* * *

Чара касдин мехѣерилай,
Жуван кѣвале мел хѣсан я,
Алтѣушнавай пехѣерилай,
Лекѣре тадай гел хѣсан я.

* * *

Кар туѣкѣуѣдал кѣецел кѣвазда,
Гѣейран хѣана гѣетерал.
Бурж гудайла кѣвачел кѣвазда,
Ахчудайла – метѣерал.

* * *

Шаирдин хатѣ кѣезил жеда,
Алакѣунар вахѣ аватѣа,
Шаирдин гаф кѣизил жеда,
Цѣарара дуѣз гѣахѣ аватѣа.

САГЪРАЙ

Нинадиз

Шем, вун сагърай, нурлу авур
Зинни ярдин гуъруьшар,
Умуд кутур, гурлу авур
Муъгъуьббатдин еришар.

Варз, вун сагърай, ачух авур
Яр галаз фей, рекъер чи,
Четинвилер къулухъ авур,
Гегъенш авур риклер чи.

Рагъ, вун сагърай, ялав гайи,
Ашкъи куькIвей риклериз,
Чими авур, къилав гайи,
Яр агудай гилериз.

Сагърай къе чи балаярни –
Диде-бубад умудар,
Акьалтзавай несилар чи –
Къведай Гъажи Давудар.

Сагърай гъар са диде-буба,
Уъмуьрдин рехъ къалурдай.
Гъар веледдиз рикI тир зурба,
Бахтлу жигъир жагъурдай.

Сагърай Ватан, мублагъ чуьллер,
Хуърер, пIирер, дереяр,
Бегъерлу хъуй, таза цIирер –
Шарвилидин невеяр!

АЛАМУКЪДА РИКIЕЛ ЗИ

«**З**и халкъдикай ни ягъанат ийида,
Адан хура гапур хъана акIида»,
И гафар тур веси яз чаз виридаз,
Чехи сердар хквезва къе рикIел зи.

Саламатдин, аламатдин вядейрин,
Чи бубайри ватан хвейи дявейрин,
Рекъерал вил алаз хъайи дидейрин,
Вилин накъвар хквезва къе рикIел зи.

Кеменчияр, зуърнечияр, къавалар,
Нисид целер, япунжияр, кавалар,
Паласаяр, самар ацІай чувалар,
Хипер, малар хквезва къе рикІел зи.

ЧІехи багда кІватІал жедай гатфариз,
Къуллугъайбур багъларизни салариз,
Берекатар пайдай чилиз, цавариз,
Шинид сувар хквезва къе рикІел зи.

Муаллимдиз ва духтурдиз гъуърметдин,
Чубандизни дояркадиз къиметдин,
КІвалахдайдаз пешедин ва девлетдин,
Гуъзел вахтар хквезва къе рикІел зи.

Зи гуъзел халкъ, заз чизва, мад сад жеда,
Уъмуърдик тІям, берекатлу дад жеда,
Садкай вад, вадакайни къад жеда,
Гъамишанда аламукъда рикІел зи.

МЕХМЕР ЧАЙ

Вун рикІеваз гъар экуънахъ къарагда,
Ахварикай уъзуагъдиз авагда,
Гъар сеферда кІан жеда и саягда,
Вун виридан мешреб, девлет, мехмер чай.

Са бязибуру хъвада вун гъакІ хъван лугъуз,
Вирида хъвазва жувазни сад цан лугъуз,
Белки ахпа зазни жеда кІан лугъуз,
Ийизва ваз абуру къеллет, мехмер чай.

Са бязибуру кефи ачух жеда лугъуз,
Вун хъвайила берекатар къведа лугъуз,
Иштягъ хъурай, ахпа фу-затІ неда лугъуз,
Ашкъидивди гуда къимет, мехмер чай.

Таран кІане гам хразвай рушари,
Темягъ ийиз ничхиррини къушари,
Аялрини гъвечІи-чІехи яшарин,
Ийида ваз вирида гъуърмет, мехмер чай.

Мугъман кІвализ атай чІаван береда,
Гъар лезгиди хуъре, кІвале, дepeдa,
Чубандини суруъяр ваз гуънеда,
Иштягъдивди хъвада, гъелбет, мехмер чай.

Адет тирвал гъар са хуъре, убада,
Дамахдивди хъваз бубайрин къайдада,
Ялав туна самовардин турбада,
Куътягъайла кІвалах, зегъмет, мехмер чай.

Пара кІандай вун регъметлу бубадиз,
Ви тарифдай физ-хтайла Къубадиз,
Заз веси яз туна вичин гададиз,
Ваз чІал кхъин, авун гъуърмет, мехмер чай.

РУЪГЪДИК МИЛЛИ КЪЕЛ КУМАЙ КЪВАН

Сагъ я лезги халкъ (Ф.Нагъиев)

Тарихда дуъз гел авайбур,
Руъгъда милли къел авайбур,
Гъар хуъре дем-мел авайбур,
Тир зи миллет, лезгияр.

Азиз Ватан хуъдай тир,
Хъсанни-пис чидай тир,
Гъар патахъай гъидай тир,
Чидай гъуърмет, лезгияр.

Шалбуз дагъдиз архадиз хъиз,
Къулан вацІуз бахадиз хъиз,
Каспий гъуълуъз стхадиз хъиз,
Гудай къимет, лезгияр.

Бул емишрин багълар авай,
Цуък акъатай дагълар авай,
Рамагарни малар авай,
Хуъдай девлет, лезгияр.

Хци рикІ, туънт дамар авай,
Бул ничхирар, тамар авай,
Тара халича, гамар авай,
ЧІугваз зегъмет, лезгияр.

Вад-цІуд аял, диде-буба хзандиз,
Рак ачух тир, кѣимет авай мугъмандиз,
Гъич хкІадай гаф кѣведачир виждандиз,
Хуъз бубайрин веси, девлет, лезгияр.

Ноябрь 2007 йис

ХЪСАН ЖЕДАЙ

Гъар таватдив квар жадай туш,
Гъар кІаниди яр жадай туш.

Хъсан жадай, гъар шагъвардихъ
Хъуътуъл, чими гар галайтІа,
Ахъагъайла ви дакІардихъ,
РикІиз кІани яр галайтІа.

Хъсан жадай гъар таватдин
Къуъне цурун квар хъанайтІа,
Багъишдай за квез нубатдив,
Цуъквер алай тар хъанайтІа.

Хъсан жадай, гуъзел рушар,
Куъ юкъва зи яр хъанайтІа,
АлтІушнавай ислягъ къушар,
Квез гуз са гъаб твар хъанайтІа.

Хкаж жервал дагъдин кукІвал,
КІвачерик вин звар хъанайтІа.
Милайим хъвер алаз кІуфал,
Ярдин гъиле тар хъанайтІа.

Жегъил суса лаваш чраз,
Гъаятда са хъар хъанайтІа.
Къвалав куърпе, цІамар кутаз,
Къулун винел кІар хъанайтІа.

Къуъзуъ диде чхрад къилихъ,
Чувалдани сар хъанайтІа.
Са куънихъни тежез къаних,
Тарцел дигмиш нар хъанайтІа.

СИКІ ВА ГЪУЪРЧЕХЪАН

Няни хъайла хуъруъхъди,
СикІ атана зирекдиз,
Вечрен якІухъ къаних яз,
Мугъман хъана демекдиз.

Вегъена кІек къур чІавуз,
Са гъарай акъат хъана,
Сагъибдиз акур чІавуз,
СикІ акъатна кат хъана.

Сагъиб кас вич Мисрихан
Гъуърчехъан тир гъамиша,
КІекрен язух чІугуна,
Амукъна яз перишан.

Пуд (ю)къуз геле хъана ам,
Тфенг къуънуъв агудна,
Факъир сикІрен яна къам,
Тифти цавуз акъудна.

Гъуърчехъандин къил гила,
Виридалай виневай,
СикІрен хамун бармак са,
Къилел алай вижевай.



Публицистика ва очерк



Шагъабудин ШАБАТОВ

САЛМАН ВУЖ ТИР?

1930-йисара, вири уьлкведа хьиз, Куьре округдани Советрин гьукуматдиз, колхозар арадал гъуниз акси бунтар кьиле фейидакай гзафбуруз малум я. 1993-йисан 17-июндиз «Лезги газетда» регьметлу Шамсудин Исаева вичин. «Ам, куз-куз, рикӀел хкида» макъалада кхьизва: «Алибег Фатахован «КъатӀ-къатӀ авур зунжурар» тӀвар алай романда ихьтин цӀарар ава:

Ам янай душманди инсафсузвилел,
Ада чпив чӀугуна лугъуз дяве.
Ам янай душманди кьизмишвилел,
Ам фенай колхоздиз хуьре.
Халкъди ам куз-куз рикӀел хкида,
Салманан хатурдиз ийида гьуьрмет.
Гъадан тӀварцӀел зарбунал кӀвалахда,
Хуьруьн патав эцигда адаз гьумбет.

Авторди: – Вуж я а шаирди ина тӀвар кьунвай Салман? Вучиз ам халкъди, куз-куз, рикӀел хкида? – суаларни гузва ва абуруз жавабарни.

Рустамханов Салман 1886-йисуз Куьре округдин, гилан Кьурагъ, гьугъуьнлай Сулейман-Стальский райондин Агъа-Макъарин хуьре кесиб хзанда дидедиз хъана. Адан бубадин уьмуьр вич рекьидалди девлетлуйрин кӀвалера кӀалахиз фейиди тир. Салманазни са шадвал ақуначир. Къейи бубадиз хьтин уьмуьр кьисмет хъана.

Са пакамахъ къакъан дагъдин этегда, къванцин шешелда авай хьиз, азиятрикни азабрик чабалмишзавай Агъа-Макъарин хуьруьз цӀийи хабар гваз Бакудин фяле Исмаилов Мегъамед хтана:

– Пачагъ амач, вири гьукумат халкъди вичин гьиле кьунва! – лагъана ада.

Дагъвиар мягӀтел хъана, абуруз чпин кӀулай пар акъудай къван регъятни хъана. ЦӀийи хабарди регъуьхъбанвиле кӀвалахзавай кесиб лежбер

Салманакни шадвили лувар кутуна. И йикъалай башламишна Салманан уьмуьрдин чарх маса патахъ элкъвена. Мегъамедани ада санал хуьруьн кесиб халкъ гъавурдик кутунин ва абур цийи яшайишдихъ тухунин кIвалах башламишна.

Дагъустанда Советрин гьукумат тешкилайдалай гуьгъуьнниз Салманакан хуьруьн Советдин активный член хъана ва 1929-йисуз районда сифте яз тешкилай колхоздин кьиле ам акъвазна. Вич савадсуз тиртIани, халкъдин гегъенш къатар желбдай еке алакьунар адахъ авай. Сифте коллектив туькIуьрдайла, адаз коммунистар тир Агъмедов Рагъима, Абдулкеримов Суьгъбета (Вини Макъар), Магъмудов Агъмеда, Исмаилов Мегъамеда бегъем куьмекар гана. Салманан тIвар михъиз Куьредиз машгъур хъана. Ада, къунши хуьреризни физ, колхозар патал кIвалах гужлу авуна. Амма са йисни арадай фенач, 1930-йисан 29-апрелдиз, Советрин гьукуматдиз акси бунт къарагъна. Къурагърин милициядин отряддивай бунтчийрал тIем гъиз хъанач. Пуд виш касдилай артух авай бунтчийри Къурагъа Советрин гьукумат алудна. Бандитар Къасумхуьруьхъ рекъе гъатна. Абуру Салман къуна, Хъухъвазрин участокда пIирен патав гуьллеламишна, анал чилик кутуна. 1935-йисуз Салманан мейит Хъухъвазай Къурагъиз хкана, вичин хайи хуьр Агъа Макъаз хъфидай рекъин къерехда никIе кучудна.

1960-йисуз райондин комсомолрин жегъилри а сурал гуьмбет эцигна. Салманан тIвар гъакI Дербентдин са куьчедиз, Агъа Макъарин вичи тешкилай колхоздиз, гуьгъуьнлай Чуьхверхуьруьн колхоздизни гана.

1959-йисан 19-сентябрдиз «Дагъустандин правда» газетдиз ВЛКСМдин Къурагърин райкомдин инструктор Шамсудин Исаева кхъизва: «Гуьрметлу редакция! Алай йисан 5-августдиз «Дагъустандин правда» газетдиз Т. Саидован «Ада чи бахтлувал патал женг чIугунай» кьил алаз макъала акъатна. Ана колхозрин къурулуш мягъкемарунин карда гзаф къуватар серф авур Салманан сур чIуру гьалда авайдакай кхъенвай. А макъалади Къурагърин жегъилрик еке къалабулух кутуна. Ингъе, абуру Салманан сур хъсан къайдадиз хканва ва адан гуьрметдай суралobelisk эцигнава. Амни чи жегъилри чпин гъилералди туькIуьрнавайди я. Чна редакциядивай Салманан сурал эцигнавай памятникдин шикил газетдиз гун гзаф тIалабзава».

Дагъустандин писателрин сад лагъай съезддал Алибег Фатахован рахунрай:

– Агъа-Макъа са батрак авай. Хуьре кIвалахзавай... ина ада вири шей-эрал, гьерекалда гуьзчивал ийиз хъана. Эгер адаз рехъ чIуру яз акуртIа, ада ам гъасятда дуьзар хъийидай, эгер адаз булах зирзibilди къунваз акуртIа, гъиле лапаткани аваз гъа булах туькIуьриз гъазур тир, куьрелди, вуч кар хъайитIани бегъемарзавай, виринра куьмек гузвай. Ам тешкилатдиз гъахъунин активный женгчини тир.

Амма кулакри ам рекъизва, вучиз лагъайтIа, ада вири патал кIвалахзавай. Ада дяве тухузвай, ам гелкъвезвай, социализмдин гьерекалрал гъевеслу тир. И касдикай садазни чизвач. За гъисабзава хъи, художественный литературада чна ихътин ксарикай кхъин лазим я».

Дагъустандин писателрин сад лагъай съезддин (1934-йис) стенограммадай къачурди ва лезги чIалаз элкъуьрайди З. Брембеков я... «Лезги газет» 31-нумра, 2000-йисан 3-август.

Зияудин Эфендиева вичин «Социализмдин мукар» очеркда кхъизва, – са куьруь вахтунда колхоздихъ хъанвай агалкъунар къалурзава.

* * *

ЗИЯУДИН ЭФЕНДИЕВ «СОЦИАЛИЗМДИН МУКАР»

...Фараш векьер-къалари басмишнавай рекъай пар аваз ругуд араба сад-садан гуьгъуьнал алаз чІакъа-чІакъдин ванцелди винелди къил аваз физвай.

– Салам алейкум!

– Алейкума салам, – жаваб гана чаз гуьгъуьна авай арабадихъ га-лайда.

– Куьн гьинай я?

– Чун, юлдашар, Агъа-Макъай я.

– Куь арабайра авайди вуч я?

– Чи колхоздин техилар я, – лагъана шуькІуь кІукІ авай, тилерин лацу бармак алайда.

– Агъа-Макъа колхоз хъанвани?

– Яъ, ваз Агъа-Макъар гьикІ аквазва? Чаз гьеле шаз колхоз хъанва, дуст.

– Куьне техил гьикІ къачуна?

– Чна Цмурдал чІем, ниси, як тухванай, чахъ авай хътин шейэр чна абуруз гана, абурухъ авай, чаз лазим тир техил чна къачуна.

И рахунрик кваз чун Агъа-Макъарин къилел акъатна. Агъа тІулал са гапІал хъанвай Макъарин гурмагърай гул-гул хъана гумар акъатза-вай.

– Рабдан, я Рабдан, мугъманар илифардани?

– Ша, мирес, мугъман хванахадин кван тушни? Мугъмандиз зи чан къурбанд я, – лагъана тадивиликди экъечІна, чи балкІанар кутІунна, Рабдана чун кІвализ чІугуна...

– Куь колхоздик квани?

– Мад чун тахъайла колхозда хъун вуж авурай?

– КІвалахар гьикІ я?

– Валлагъ, колхоздин кІвалахар кІамай къван хъсан я. Чна усалвал хиве къадач гъа, – лагъана къаншарда ацукънавай туькме, ацІай жен-дек авай Мегъамеда.

... Дагъустанда, мавгъуматдин къалидик есир хъайи, куьгъне кІама авай Макъар амач.

– Колхоздин председатель вуж я? Квез и кІвалахар икъван сирашда аваз къиле тухун патал куьмек никай ава?

– Чи колхоздин председатель, мирес, гъакІан кас туш. Ам Грознида нафтІадин мяденра чІулав нафтІадик лигим хъанвай фяле стха я. Па-камахъ къарагъай чун куьчедиз экъечІна. Хуьре цІив ийидай кас ама-чир. Анжах кимин патав гвай кІвалерай рахунин ван къвезвай.

– Им нин кІвал я?

– Ана чи колхоздин правлени ава, чи колхоздин канцилар я, – лагъана хванахади. Чун гуьтІуь гъятдайтІуз, кьуд-вад кІарцІин къванцин гурарай виниз правлени авай гъвечІи кІвализ гъахъна. КІвалин пипІе цлавай тІуз са чІехи пайдах, тикдаказ агъакъ тийиз, алгъурна эцигнавай. Еке столдихъ куьсрийрал председателни счетовод ацукънавай. Хваш-беш авурдалай гуьгъуьниз лагъана за Агъмедаз:

– Багъишламиша, чна куьн кІвалахдивай акъвазарна.

– Айиб авач. Чна инал колхозчийрин зегъметдин йикъар гъисабзавай. Чна гъар са колхозчидиз, ада авур кІвалахдин къадардиз ва еридиз килигна зегъметдин гъакъи гузва. Колхозда кІвалах авун патал им лап хъсан къайда я. Соревнованида хиве кьур крар хъсандиз ва вахтундилай вилик тамам авурбуруз гун патал чахъ пишкешар гудай фондни ава.

– Ваз атІам аквазвани? – лагъана председателди, пипІе авай пайдахдал гъил туькІуьрна. Ам чаз чи ударникри игитвилелди кІвалах авунин нетижада гъатнавайди я. Ам шаз Къасумхуьруьн, Ахцегърин, Къурагърин районрин колхозрин слет хъайила, гъанал Дагколхозсоюзди гайиди я. Ам гъилий – гъилиз къведай пайдах я. Чна ам масадан гъиле твадач лагъана кІевелай гаф ганва. «Макъани икъван крар жеда жал?» – лугъуз, чІалахъ агъан тийидайбур хъанай. Амма анлай инихъди чи колхоздин кІвалахар мадни гур хъанва. Чи колхоз акурдалай кьулухъ Буршиярни, Вини-Макъарни авагънава...

Чун, контордай экъечІна, куьчедай гъуз физвай. Яслидин аялар, къедек чилерикай цІийи парталарни алаз, къацу чІурал кьугъвазвай.

– Дугъриданни, Агъмед, цІи и ясли ачухун патал гъерекатна вуна хъсан кар авуна. Макъажуван аялриз им гъина жагъидай кеф я! Хуьрйя акъатна, чун синехъай тІуз авай кІвачин рекъай виниз фена. Хиперин бередал агакъна. Хипер береди хъ янавай.

– Агъмед стха, и бригадирдин тІвар вуж я? – жузуна зи юлдаш Гъасана.

– Мад ахътинди вуж жеда къван, мирес, – лагъана Агъмеда дамахдивди. – Адаз Агъа-Макъа авай Сейф лугъуда.

– ГъикІ я, юлдаш бригадир, ваз кІвалахди азаб гузвани? – жузуна за мегъ авай чанах гваз чи патав атай Сейфавай.

– За квез вуч лугъун. Ибур азабар туш. Четинди гъим ятІа чидан квез, жува пакамлай няналди кІвалахни ийиз кІвале недай са къас фу тахъун, гъа им я четинди. Захъ цІуд кьил килфет ава. Колхоз хъайила, и са йисан къене зун гъар са къайгъудикай азад хъанва, жегъил хъижезва... инсандин рикІ архайин хъайила, адан кІвалахни вилик фида. Гила зи рикІ архайин я. РикІ алаз ийизвай кІвалахди инсандиз азаб гудай затІ туш.

1932-йис.

* * *

1953-йисуз Къасумхуърел колхозди столовой ачухна, суърсетдалди таъминни ийизвай. Районэгълийри адакай менфят къачузвай ва къве мертебадин мутъманханани эцигнай, адакай яркIи кIамарин хуърерин агъалийриз ял акъадардай, йиф кечирмишдай къулай чка хъанвай.

Гуьгъуьнлай Абдулбари Магъмудова вичин «Къалабулух квай гат-фар» драмада Салманан къамат ачухарзава ва ам СтIал Сулейманан тIварунихъ галай гъукуматдин муздрамтеатрда сегънеламишни авуна.

Салман урта буйдин, къумрал якIарин, чинай яхун итим тир. Ам масадан дердида акъадай кас тир. Гъа са вахтунда, бязи дуьшуьшра масадбуруз гарданни кIирдачир, авайди, къулухъ чIугун тавуна, чинал лугъудай...

...1927-йисуз хуьре къавуз ракъ янавай мектеб эцигна. ЯркIи кIама-ра сифте яз хуьре лежберрин артель-кIватIал тешкилна. Адак 17 кас экечIнавай. Адан къилени Салман тайинарнай. Советрин гъукуматди артелдин членриз куьтенар, цадай тум ва яцар къачудай пул ахъайна. Гъа йисуз хъсан бегъерни кIватIна.

1930-йисуз Къурагъа бунтчийри советрин гъукуматдиз акси бунт къарагъарна, абуру ана Советрин власть алудна. И гъерекатрикай гъикI ятIани Салманаз хабар жезва ва ам, Агъмедни галаз, Къурагъиз хабар гуз физвайла, «ЧIафар» дагъда, хуърериз халкъар алакъриз ва женгиниз желбиз физвай бандадал гъалтда къван. Циф авай югъ тир. Хабарсуз къуьне яракъар авай итимар акурла дестеди тфенграй къаршидиз къвезвайбур яна. Къалабулух акатай Салмана Къурагъиз хабар гуз гъерекатна. Агъмед Вини Макъаз акъатна... Бунтчийри Салман яна къена. Гуьгъуьнлай ам Агъа-Макъаз хъфизвай рекъин къерехда ферикъатна.

1995-йисан 15-сентябрдиз «Лезги газетда» политотделдин редактор Нариман Ибрагъимова Агъмед бубадикай «Писвилез – хъсанвал, анжах эркек касдилай алакъда» макъалада Агъмед бубадин мецелай Салманакайни делилар ганва. 1931-йисуз тешкилай Агъа-Макъарин колхоздал Салманан тIвар эцигна. Адан председателвилени Салманан женгинин юлдаш Агъмед тайинарна....

Абдулбари Магъмудова «ЦIийи-Макъар» ктабда Салманан стха Жамалакайни агъадихъ галай хабарар гузва: «Амни, вичин стха хъиз, кIел-кхъин авачиртIани, дуьньядин гъаларин гъавурдик квай, мецел кIвенкI алай, гъил михъи, Советрин къурулушдиз вафалу кас тир. Вичин девирда ада Къасумхуърел керпичар акъуддай заводдин директорвиле, Векъелрал колхоздин председателвиле (абурун диде Векъелрилай тир) ва маса кIвалахар авуна... Уьмуьрдин эхиримжи вахтара ам Герейханован тIварунихъ гадай совхозда яшамиш хъана, гъа ина ам

регъметдизни фена. Жамалан хва Тапшира и совхозда са шумуд йи-суз участковый больницадин кылин духтур яз кIвалахна. Ам инсанрин дердина акъадай, вичелай алакъдай вири куъмекар гудай хъсан пешекар духтур тир. Гъавиляй адаз халкъдин арада еке гъуърметни авай. Гъайиф хьи, инсафсуз ажалди ам жегъилзамаз чи арадай акъудна. Тапширан стха Рубигъ гъа и совхозда бинеламиш хъана. (Ам гилани сагъ я).

Абдулбари Магъмудова мад ихътин малум тушир делилар гъизва. Госархивда авай перепись тухвай документрай чир хъайивал, Салманан чIехи бубадин тIвар Мазатай тир. 1886-йисуз Мазатаян Рустамханаз 10-йиса авай Салманни 2 йиса авай Рубигъ тIвар алай къве хва авай. Гъа чIавуз Жамал гъеле ханвачир Рубигъ къейила адан тIвар Салмана вичин гададал эцигна, амни къейила Рубигъан тIвар Жамала вичин гададал эцигна (ам къенин юкьузни сагъ я).

Переписдай малум хъайивал, Салман 1876-йисуз хайиди жезва. АкI хъайила адан сурун къванцел кхъенвай 1885 рекъем дуъз туш. И документрай мад чир жезва хьи, Рустамханан хзандихъ са калелай гъейри мад затIни авачир. Зи хуъруънви, Ленинан ордендин сагъиб Фатахов Жалил халу вичин уьмуърдин эхиримжи вахтара зи къуншидал яшамиш хъанай. Ада рикIел хкизвайвал, зи чIехи буба Шабат акъван шадвилел рикI алай итим хъана хьи, мехъер авунвай итим яз, гъамиша аялрин юкъва жедалдай. Али Гъажидин дявеяр ийизвайди я лугъуз (заз гуьгъуьнлай чир хъайивал, Алигъажи Акушинский) хуъруън аялар къве патал пайна, балкIанар я лугъуз, шуъмягъдин тIвалар кIвачерин арайра туна, канабдин къурар шуъшкаяр яз цава къуна къугъунар ийидалдай.

Салмана къве пата авай аялриз судявал ийидалдай, яни аялри и пата чун, а пата авайбуру чун гъалиб хъана лугъуз гъуъжетар тийидайвал. Салмана абур секинардалдай, адан къарар абуруз къанун жедалдай.

Вичин яшар 90-далай алатнавай Вагъид халуди (вичин чан сагъ хъурай) суьгъбет авурвал, чеб са къадардин аялар яз «Чурун кыле» «тембецI-тембецI» къугъвазвалдай. Салман къена хкизва лагъай ванци чеб къарсурналдай. Амма ам хканач, Къурагъа кучуднава лагъанайтIани, гъар сеферда Къурагъай яцар квай алерар хуькведайла, чун, аялар, куъ дах Нурдин, Агъмедан Мавлуд, Керимбурун Камил, мадни гзаф аялар яцарин вилик фидай. Чаз акI жедай хьи, гуя Салман хкизва...

Ихътин суьгъбет заз дахдини авурди тир. Адан лугъунрай, чун документрай 1925-йисуз хайид яз кхъенва. Мумкин я акI тахъун. ГьикI лагъайтIа, чи хуъре яркIи кIамара сифтени сифте къавуз ракъ, пол, потолок янавай школа эцигнай. Им 1927-йис тир. Чун а чIавуз катиз-калтутзавай аялар тир, Агъмедан Мавлуд цлалай аватна, гъилиз тIар хъана шехъдайла, адаз Самсун лугъур устIарди (ам Эрмени тир) еке тике

шекер ганай. Ам хьукьвайла чун латал хтана, ам цик кутурлани цІра-
дачир, чна хтана кимин кьванцел эцигна, винелай маса кьванцелди
куьлуь авуна тІуьнай.

Чи яшар чІехи я, тушиз хьайитІа 2 йис хьанвай аялрин рикІел и
кІвалахар аламуьдачир, я чалай ахьтин крарни алакьдачир жеди.
Салман зи вилерикай карагзама, ам датІана школа эцигзавай чкадал,
анал материалар хкизвай арабачийрал вил алаз, мад абур рекье ху-
таз жедай. Им куьн патал эцигзавай имарат я, балаяр, лугьудай.

– Салман зи эмедин итим тир, – суьгьбетзава Шагьмарданов Гьа-
сан халуди. Чи эмедин тІвар Гьуланагъа тир. Салманан сифте паб
Цуьквер тир. Абуруз Асиятни Руббуьгь тІварар алаз рушни гада авай,
абур кьведни регьметдиз фена.

И эмедиз Разият ва бубадин тІвар (Рустамхан) алай кьве аял авай.
Салман вич рекьидайла эме кІвачел залан тир. Адаз эркек аял хьана,
адални Салманан тІвар эхцигнай. Разият Кьасумхуьрел гьуьлуьз гъа-
на. Аялар жедалди гьуьл кьейила ам вичин ими (амле) Жамала вичин
яран стхадиз гъана, динжар хьувуна. Салман хтана лагъана зи дахди
кимел алай итимриз муштулух ганай:

**Чун кІевера амайди
Ада кьатІана,
Ам чилерик акъвазнач,
Салман хтана!**

Рустамханани за Дербентда ракъун рекьерин училище куьтягъ-
на, ам Ачису станциядал ракъун рекьерин мастервилин къуллугьдал
ракьурна, ина ада вичин уьмуьрдин эхирдалди намуслувилелди зегь-
мет чІугуна, ам Къарабудахкент райондин депутатвилени са шумудра
хкянай. Адан уьмуьрдин юлдаш урус дишегъли Шура Лобанова тир.
Абуруз са руш хьана, адал Айнахалум тІварни за эцигнай, ятІани адаз
Анюта лугьуз хьана. Руша школа акьалтІарна, ахпа Иваново шегьер-
дин текстильный институтда кІелна, анай ам урус Владимир тІвар
алай гададиз гьуьлуьз фена. Алай вахтунда Владивостокда яшамиш
жезва. Володя балугьар кьадай са гимидин капитан я. Дидени буба
кьейила абур хтанай, мад чи алакьаярни амукьнач.

Салманакай рахайтІа, ам армиядиз геж тухванай. Пуд йисуз къул-
лугъна, хтана Избербашдиз чи кІвализ. Ана адаз за, яни чи хзандин
куьмекдалди Великентдай Жавагьир тІвар алай азербайжанви руш
гъана. Абуруз Гьемзет тІвар алай гада ава. Амни, буба хьиз, шофер
я. Арабир зи патав ЦІийи-Макъаз хуьквез са кьил чІугваз жеда. Абу-
рухъ аялар авач. Салманаз мехьер авурла, ам кІвалер гуни-
н уьчуьрда авай, шегьерда цІийиз эцигзавай кІвалер куьтягънамаз-
ни шегьердин

исполкомди уьчуьрсуз, революционердин гада яз акуна, кьве кІвалин секцияни ганай. Адан гадани паб гьа кІвалера яшамиш жезма.

Регьмет гайи дах Шигьимардана гьамиша Салманан тарифар ийидай. Ам кьванцин, кІарасдин зурба устІарни ялдай. Чи хуьруьн юкьвал алай, кьенин юкьузни сагъдиз амай мискІин эцигайдини Салман ялдай. Ада чарадан гаф кьачудачалдай. Адаз мукьвал-мукьвал кьунши хуьрериз, кІвалер эцигиз эвердалдай. Са сеферда, сифте паб кьейила, чи эме тухудалди, кьунши хуьре кІвалер эцигзавай Салманан патав са жегьил гада атаналдай, ахпа ада лагьаналда, Салман стха, заз чизва, вун субай итим я, заз вах ава, ша вун адал эвленмиш хьухь, вунни секин жеда а кесибни. Зун са арадилай амни галаз ви патав хуькведа, куьне куь суьгьбетар ая. Салмана разивал гана. Са арадилай а кас, гарданда ебни туна, чпин кач гваз хтаналдай.

– Салман стха, ингье зи вах, атана суьгьбетар ая, лагьаналда а гадади. Салмана цлалай жаваб ганалдай: «Дугьриданни ам ви вах я, адай ви дидединни, бубадинни ви ухшар кьезва». Салманакай ягьанатар ийида лагьана атай хуьруьн масадбурни, кьил кІарцІи ягьайбур хьиз, са чуюькьни хьувун тавуна, элкьвеналдай кьулухьди.

Гила Салман адаз вуч фенд кьадатІа лугьуз хиялрик хьаналдай. Са вахтар алатайла, вичин вилик кач гьайи гададин кІвале шадвилин мярекат авалдай. Гила патал хуьруьнви язни акуна, иниз Салманазни теклиф авуналдай. Югь чІимел, куьчеда кьар авайди хьана.

Салман, сун цІийи гуьлуьтар хьуьчІуьк кутуна, кІвачел иски шаламарни алаз фена абурун айвандик, кьеженвай шаламарни гуьлуьтар гадарна, вичив гвай цІийибур алукина, салам гана, кІвализ гьахьна. Межлис куьтягь хьана, мугьманар хьфиз эгечІна. Вирибур, чпин кІвачин кьапар алукина, геже хийирар лугьуз, хьфизва, амма Салман лагьайтІа, зи цІийи калушар ни чуюьнуьхнава, абур гьина аватІани хкваш лугьуз, кІевиз акьвазна.

– Я стха, лугьуз хьаналдай итимри, ваз цІийи калушар гьинай атайди я, чна ваз абур гьинай хкида лагьайла, Салмана лагьаналда, и зи кІвачериз килиг, цІийи гуьлуьтар яни, куьчеда палчух авани, зун иниз кІвачел алачиз, я туш кІвачер чилел эциг тийиз атанани? Галайбур мягтел хьана, базардиз фена, калушар кьачуз туна, иесидив (а чІавуз калушрин кьиметар низ чидай, куьн ятІа) кьве юкьуз адан кІваляй фуни тІуьна, ксунни авуна, хьфидайла вичи-вичик эзбердалдай: «Ягьанатар вуна хьтинбур ийидайди туш, за хьиз ийидайди я».

Салманан тІвар Чуьхверхуьруьн колхоздални алай. Им лап фад хьайи кар тир Чуьхверхуьруьн Салманан тІварунихь галай колхоздин председатель хьайи Мурадов Хсейхан халу заз лап хьсандиз чидай. Ам хьсан суьгьбетчини тир. За адавай, вучиз куьне колхоздиз Салма-

нан тІвар ганай лагъайла, ада жаваб ганай: «Халудин, Салман хъсан инсан тирвиляй, ам чи хуъруън хванахва тир. Ада чи хуъре мискІин эцигна, цІийи дараматар арадал гъана, ам къванцин зурба устІар тир. Ам чи хуъруъз атайла, гъар са хуъруънжуван мурад ам вичихъ илифун тир. Салман нихъ илифайтІа, хуъруънбур адахъ илифдай, Салманан суъгъбетрихъ яб акализ жедай. Ада уълкведа кыле физвай вакъиай-рикай, артелар арадал атуникай, халкъдиз жедай къезилвилерикай лугъудай.

– Агъа-Макъар Къурагъ райондик квай хуър тир. Чи хуър-Къасум-хуъруън райондик. Ам чаз мукъва тирвиляйни чна адан тІвар ганай чи колхоздизни. Зи гележегдин яран буба Агъа-Макъа авай Смеилан Мегъамед тир. Ам Бакуда рабочий хъайиди я. Вич килигайтІа, Салман уълкведа кыле физвай вакъиайрин гъавурдик кутазвайди ам тир къван (Исмаилов Мегъамед), гуъгъуънлай заз Мегъамедан руш Гъуъруъзат къисмет хъана, чахъ бахтлу хзанни ава. Зи юлдашни сагъ я, адан стха чІехи бубадин тІвар алай Смеил я (Исмаил). Смеил Яламада яшамиш жезва, адан рикІ, вахал хъиз, зални, вичин хтулрални гзаф алайди я.

Смеил зазни лап хъсандиз чидай, регъмет хъурай вичиз. Ам мукъвал-мукъвал хуъруъз хуъкведай. Ада чаз лугъудай: хтулар, куън Яламадиз атун хъайитІа, захъди илиф. «Морякдин» кІвалер гъибур я лагъана хабар яхъ, зун чин тийир кас ана авайди туш. Са шумуд сеферда адаз мугъман хъун зазни къисмет хъанай. Нивай хабар къуртІани, гъихътин делилрал бинеламиш хъайитІани, Салман гъахътин кас тир. Ам гъахълу, жанлу, ялавлу революционер хъана. Ам, чин хъиз, гележегдин рикІерани амукъда.

... За и ктаб кхъидайла хуъре амай яшлу инсанрин фикирарни чирна. Адакай пис патахъай рахадай кас зал гъалт хъанач. Вичин яшар 85-далай алатнавай Рагъманова Тамамат халади рикІел хкизвайвал, чпин диде Зерифади, Загъирбекова Тевриз бахади, гвенар гуъдайла, Салманаз туъкІуърнавай бендер ван алаз лугъудалдай. Зазни абур чизвайди тир, рикІел аламач бахадин, ихътин цІарар лугъудай абуру:

**Гъилелай зурба имаратар тур,
Мезни хци тир, хци тир хъиз тур,
Гъар са камуна кесибдиз дарман
Хъайи, халкъдихъ рикІ куз хъайи Салман.
Душмандин вилик талагъай аман,
Рягъмет хъурай ваз, къегъал хва Салман.**

За, гъурметлу кІелзавайбур, залай алакьдайвал са вуч ятІани арадал гъана. Ам Салманан руьгьдиз бяш хъурай. Къимет гудайбур куьн я.

За и кІвалах авуна куьтягъайла, чапдиз вахкудади заз ван хъана: Мегъарамдхуьрени адан тІвар са куьчедал ала. Зун аниз фена. Мегъарамдхуьруьн администрациядай заз хуьруьн депутатрин Собранидин председателдин заместитель Максим Яралиева лагъана хьи, эхъ, Салманан тІварунихъ куьче лап фадлай галайди тир. Гъайиф хьи, адан тІвар куьчедиз мус гайиди я, ам вуч кас тир, чаз жавабар жагъанач. Фамилия авач, гъакІан Салман я, вични юкьва авай Л-дихъ мягкий знакни галай. Чаз ам маса миллетдин векил хъизни авай. Чи хуьре къенин юкьузни, алай вахтунда чпикай тІимил чизвай, вуч ксар тиртІани хабар авачир инсанрин тІварарихъ галай куьчегар ава. Гьелбетда, а ксар чпин вахтунда, тІварар эбеди рикІера хуьн патал лайихлуни тир жеди, амма гилан аямдиз абурукай са затІни чизвач.

Чна са шумуд йис вилик куьчедал алай адан тІвар элягъна, чи бажарагълу шаир, хъсан инсан Къадир Рамазанован тІварунихъ яна. Гьелбетда, туьркІуьр хъижедай гъалатІ я, чи хуьре гъар йисуз цІийи куьчегар арадал къевезва, гьелелиг тІварар таганвайбурни ава. Чна а гъалатІ дуьзар хъийида. Хуьруьн депутатрини ахътин баркаллу революционердин руьгьдиз гъурмет авунин лишан яз разивални гудайдал шак алач.

Мягкий знак лагъайла алапатдин кар я. Зи гъиле Агъа-Макъарин Салманан тІварунихъ галай колхоздин штамп алай са чар гъатнай. Ана урус чІалалди «Колхоз им. Сальмана» (лезгидалди «л»-дихъ мягкий знак галач) кхьенвай, адан тІвар куьчейрал алай, гъа жигъетдай яз чи хуьруьн куьчедални «Ул. им. Сальмана» кхъизва, яни арада мягкий знак ава. Ам акъудун лазим я. ГъикІ лагъайтІа, А. Фатахова, гъакІни адакай икъван гагъда кхъей макъалайрани юкьва «ъ» авач. Са бязибуру лугъузва хьи, ам вуна лугъузвай Салман туш, маса миллетдин векил я. Маса миллетдин векилдин тІвар вучиз чи хуьрерин куьчейрал, колхозрал хъана?

Зунни Абдулбари Магъмудов са сеферда Мустафа Набиевал са кьил чІугваз Дербендиз фенай. Гъа и ихтилат гъанални кватна. Ада лагъана хьи, Салман заз лап хъсандиз чидай кас тир, ам чи дахдин дустни тир. Ам къейила зун 13-14 йиса авай еке гада тир. Адан къамат зи вилерикай карагзама. Ам юкьван буйдин, къелечІ якІарин итим тир. Ада гъилер туна я чухва, я маса партал алукІайди туш, гъамиша къуьнерихъ жедай. Ам къейила хуьр ясда гъатнай, адан дирибашвилкай хуьруьн папарни никІера маниярни ядай.

Дербентдин адан тІварунихъ галай куъчедиз «цІун регъверин куъче» лугъузвайди тир. Ана белогвардейцийрихъ галаз къати женгер фена лугъуз, революционердин тІвар гайиди я. Зун Мегъарамдхуъре военком тирла, ана арадал атай цІийи куъчедиз Салманан тІвар гунин теклиф гайиди зун тир. Дербентни гъакІ я. Адан тІвар анал гилани алама.

– Бес адан фамилия вучиз кхъеначир? – суал ганай Абдулбари халуди.

– Яда, ам халкъдин сивера, литературада инкъилабчи Салман хъиз гъатнавай. Адаз «Мазатаян» Салман лугъудай, чІехи бубадин тІвар яни, лакІаб яни заз чидач, гъакІ лугъудай, адан фамилиядални амал ийизвай къван, – жаваб ганай Мустафа халуди.

– Чухсагъул чпиз, зун абурун жавабди тухарна.

Заз са бицІи хътин теклиф авай, гележегдани куъчедиз хъуй, мектебдиз, я туш маса чкайриз тІварар гудайла, а куъчедиз гъахъзавай гирведал алай са кІвалерин цІал, шегъерра хъиз, а кас вуч кас тиртІа куъруъ баянар кхъена, са тахта алкІурайтІа, хъсан кар жадай. ТахъайтІа чи гележегдин несилни, къе чун хъиз, им вуж тир лугъуз, суракъра гъатда.



Сатира ва юмор

СУРУН СУАЛАР

Рагъман дахдин кефияр авачиз са шумуд югъ тир. Ада беден къуватсуз, гуьгъуьл перишан хъанваз гъиссзавай.

-Заз вун хъсен аквазвач гъа, Рагъман,- лугъузвай Секинат бажидини.

-Рекъидай вахт хъанва жед ман,- хълагъзавай Рагъман дахди.

Са нянихъ адетдиндалай фад кимелай хтана, дивандал къве къат хъуьцуьганрихъ агалтнавай Рагъман дах Секинат бажидиз ерли хъсан аквазвачир. Ам, мецелай гаф алуд тийиз, кIваляй айвандик, айвандикай кIвализ къекъвез секин жезвачир. Эхирни ам атана Рагъман дахдин кIвачерив дивандин къерехдал ацукъна.

-Я Рагъман,- лагъана ада,- валлагъ, заз вун хъсен аквазвач, я хвади. Вахъ вуч хъанватIа, лагъ ман.

-Ваз захъ вуч хъана кIанзава?

-Са затIни, я хвади. Ви мецелай гаф алатзамач, ви пIузаррал хъвер хквезмач...

-Ваз кичIе жемир. Рекъидайвал хъайитIа, валай вилик заз хабар жеда. Чуьнуьхдач за вахъайни.

Секинат бажи дивандин къерехдилай къарагъна.

КIваляй айвандик, айвандикай кIвализ адан къекъуьнар яргъалди фенач. Хтана ахцукъна ам гъа дивандин къерехдал.

-Вахъ книшкаяр шумуд ава, я Рагъман?- Рагъман дахдин чиниз килиг тийиз хабар къуна ада.

-Вучтин книшкаяр?

-Пулдин, я хвади. Бес ваз банкуна пул авачни?

-Авайди ваз чизва къван, ваз пул герек хъанвани?- мягътел хъана Рагъман дах.

-Белки герек хъайитIа...

-Квез?

-Чун къуьзуь инсанар я, я Рагъман. Тахъуй, пака са кар хъайитIа, бес ахпа зун кIевера гъатдачни?

Рагъман дах вичикай чинни вилер чуьнуьхна кIвачерихъ ацукънавай Секинат бажиди лагъай гафари тажубарна амукъна. Ада са келимани сивай акъуднач, гъакI адаз килигун давамарна.

-Ви рикIиз такIан жемир, чан Рагъман, ваз чизва хъи, гъикъван харжияр акъатзаватIа.

-Мус, квез, я залумдин руш?- рикI туькъуьл я Рагъманан.

-Эгъ, вун зи гъавурда акъазвач, я кас,- дивандин къерехдилай къарагъиз кIанзава Секинат бажидиз.

-Ваъ, вун ацукъ! Дуьз ацукъ!- кIвачер кIватIна чка артухарна Рагъман дахди.- Вун зун къейила жадай харжийрикай рахазвани?

-Эхъ, я Рагъман. Чун вири ажал япун кIанел алай инсанар я.

-Зун къейила, вуна пуларикай вуч хъийида?

-Бес вирида вучзава?

-Вирида, адет ахмакъринди ятІани, мейитдал вегъей пулар харж ийизва.

-Абурал вуч жеда, я Рагъман? Заз жуван мярекат абурлуз хъана кІанзава эхир.

-Пулар жував гваз тухудач за, я залумдин руш. Вуна вахт къведалди сурун суалар гумир.

-Агъа Аликеримани тухваначир-йе,- виКегъвал акатна Секинат бажи-дин сесиник.- Кесиб Къизлерат райундиз физ-хквез ругуд варз хъана.

-Ам вучиз физвайди тир райундиз?- хъуьцуьганрилай далу хкажна Рагъман дахди.

-Книшкайра авай пул гахчун патал.

-Я? АкІ хъайила вуна зал чан аламаз абурлу маректрикай фикирар ийизва ман?

-Эгъ, Рагъман, вун зи гъавурда садрани акъурди туш.

-Вучиз? Зун ви гъавурда лап хъсан акъунва. Ваз вуч аватІа чидани? Захъ рекъидай къван са затІни хъанвач. Эгер рекъиз хъайитІани, зун вун туна и дуьнедай фидач. Ваз и кар чир хъухъ!

-Эгъ, Рагъман, абур лугъуз жедай крар яни?

-Эхъ! Ваз за а югъ къалурич!

-ЯтІа, заз вунни икІ къалурмир!- виКегъ хъхъана Секинат бажи.

-Эй, вун текъей къуьдни татуй, къейи гадни. Зи мярекатар абурлу ийидай мурадар авай вун туна дуьнедай физ жедани?- пІузаррал хъвер хтана Рагъман дахдин.

-ГъакІ лагъ,- къарагъна Секинат бажи дивандилай.- Къарагъ, хапІа рекъизва. Вун галачиз зи рикІини тухузвач. Анжах книшкайрикай фикир тавуна тамир. Заз а Къизлератаз къван крарни амалар чидайди туш...

КУКУПІДИН ТАБ

Жегъил чІавара къил хуьз фейи Бакуйрай хкай сят Рагъман дахдизни Секинат бажидиз чпин кІвале виридалайни багъа шей я.

-Гила ахътин сятер амайди яни?- са сивай хъиз, лугъуда абур, сятинин тариф ийиз.

Сят, дугъриданни, къетІенди я. Сад лагъайди, яшариз килигна. Къвед лагъайдини, винел патан акунриз.

Цлал алкІурнавай къушарин къефес хъиз, аквазвай адав зунжуррихъ галай персенгрин заланвили кІвалах ийиз тазва. Персенгарни къизилдин яд ганвай хътин рангунинбур ва нарат таран яргъал квай кІерецриз ух-шарбур я. Сятинин экъребрин къилелай ахъайиз акъал хъжедай гъвечІи дакІар ава. Вични къве хиленди. Гъар са сят тамам хъайила, а дакІар ахъа жеда ва анай кукупІди къил акъудда, экъребри гъи вахт къалурзаватІа, гъакъван сеферра гъарайда:

-Ку-купІ! Ку-купІ!..

Гъелбетда, вичин рикІел аламай вири вахтара гъич са капІни какадар тийиз алахъай Секинат бажидиз кукупІдин гъарагъун мискІиндин муэдзиндин азан хъиз я. Ам, япарал заланвизни килиг тавуна, Секинат бажидив кІвалени, гъаятдани гъасятда агакъда.

Йикъарикай са юкъуз Рагъман дахдиз аквада хъи, Секинат бажиди нисинин капІ адетдиндалай фад ийизва. Цлал алай сятиниз икана килигдай ада и сефердани вахтуниз фикир ганач.

Рагъдан капІни Секинат бажиди вахтундилай фад авуна. КукупІди гъарайна, къари атран кпІунив эгечІзавай арада, Рагъман дахдиз хъел атана.

-КукупІди гъарайна-е, амма вун дакІардай къецеиз килиг къванни ийизвани?

-КукупІди тапарардани, я Рагъман?

-Я залумдин руш, рагъ цава амаз атран капІар ийидани? Нисинин капІни вуна пакама амаз авуна. Рагъдан капІни...

-КукупІди тапарар ийич, я Рагъман. Икъван йисара тавурда гила ийидани?

-КукупІди, белки, ийидачир жеди. Амма? чи Рустам адав дуст хъайидалай къулухъ, авунни мумкин я.

-Ам гъикІ лагъай чІал я, я Рагъман?

-Ам акІ лагъай чІал я хъи, чи Рустама, стулдал акъахиз, ви кукупІдин экъребар элкъуьриз, адав вичиз кІан хъайи чІавуз гъарайиз тазва.

-Ваз акунани? Бес ихтияр вучиз гузва?

-Чи кІвале ихтиярар пайзавайди вун я, Секинат. Заз акурла, за мийир-межер лагъана.

-Гъагъ, гурцІул. За лугъузва эхир – кукупІди заз таб ийич...

САДАКЪАЯР

Мирес Хидирнибидин дуьадилай месин капІар ийидай чІавуз хтай Рагъман дахдин вилик фу-яд гъунин арагъ-бурагърик квай Секинат бажидиз къужадин хатур къачуз кІанзавай.

-Кучудна куьне мирес - яни, Рагъман?

-Кучудай хътинди я.

-Инсан гзаф авай-е...

-Зи мирес тирвиляй...

Секинат бажиди итимди вичикай ягъанат ийизвайди къатІана. Амма ада давамарна.

-Пуд йифер мус жедайвал хъана?

-Пуд лагъай юкъуз.

-Садакъаярни гуда жал?

-Итимриз - эхъ, папариз – ваъ...

-Дуьз кІвалахзава куьне – Хидирнибидин садакъаяр садра гайиди я къван.

-Ам мус хъайи кар я? Текъенмаз, инсандин садакъаяр гудайни?

-Къинни авурди я ам. Урусатрай Хидирниби амач лугъуз чарар хтай вахт рикІел аламачни? Гъа чІавуз садакъани гайиди я.

-Ништа, а чІавуз зунни патарал алай...

-Эхъ, чан Рагъман, чна Хидирнибидин садакъар садра тІуьнвайди я.

-Гъавиляй квеиз, папариз, къвед лагъай сеферда хгузмач, чаз, итимриз гузва.

-Вуч ихтилатдив эгечІайтІани, вуна закай ягъанатарда ман, чан Рагъман...

-Де хъсан,- хълагъна Рагъман дахди, и келимайрилай гуьгъуьниз са къадар вахтунда къари кисдайди чиз,- вун за жувахъ галаз тухуда, миресдин садакъайрикай за вун хкуддач...

Жъаравилияр

* * *

Члехи совещанидиз физ рекъе авай министрдик къалабулук ква. Адаз вич авай машин лап явашдиз физ аквазва.

-Гъала тлун, зун геж жезва!- рахазва ам шофердив.

-Чи куьчейрай мадни клевиз гьикл гьалдайди я, я чан члехиди?- жаваб гузва шоферди.

-Экъечл, зун ацукъда рулдихъ!

Министр рулдихъ галаз машин вири къайдаяр члуриз физваз акуна, гъа сифте гьалтай ДПС-ди ам акъвазарзава.

-Лейтенант Магъамадов. Ви документар гиче,- лугъузва машин-див агатайда.

-Ма, килиг!- лугъузва министрди наразивал кваз ва вичин министрвилини удостоверение къалурзава.

-Хъсан рехъ хъурай,- мадни нарази яз лугъузва лейтенантди.- Мукъаят хъухъ, вуна машин хаталуз гьалзава.

Вичихъ галаз постунал алайдан патав хтайла, адавай хабар къазва:

-Вуж тир ам – акъван тади квайди?

-Чидач. Амма рулдихъ галайди министр тир.

* * *

Пассажирский поезд рекъе геж жезвай. Са сят, къве сят, пуд сят. Нубатдин станцидал агакъайла, вагондиз са шумуд кас ракъун рекьерин къуллугъчийрин партал алайбур гъахъзава.

Пассажиррин билетар ахтармишиз-ахтармишиз абур са купе-дин вилик гелпя жезва.

-Ви билет гьинва, гъурметлу кас?- хабар къазва абуру яшлу пассажирдивай?

-Зи билет квез герек я куь? Зун дуьз къве сятдин вилик хъфена клвале хъана кланзавайди тир.

* * *

Автосервисдиз атай машиндин рулдихъай жегьил дишегъли экъечлзава.

-Лагъ вуч хъанватл машиндихъ, чна куьмек гуда,- къаншардиз къвезва устлар.

-Чидач квевай ятла, стартер геж акатзава.

-Килигда чун. Мадни вуч ава килигдай?

-Гум акъатзавай турба. Ам акунвач заз фадлай.





Дагъустандин писателрин десте лезги театрд

Самур

Индекс годовой 63336

Индекс полугодовой 73895

